

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’NİN İKTİSADİ POLİTİKALARI
(HÜKÜMET PROGRAMLARINA GÖRE, 1939-1960)**

126496

YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜLŞAH KURT

Tez Danışmanı:
Yrd. Doç. Dr. NEŞE ÖZDEN

ANKARA- 2003

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'NİN İKTİSADİ POLİTİKALARI
(HÜKÜMET PROGRAMLARINA GÖRE, 1939-1960)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı:

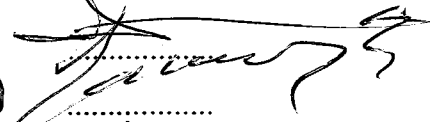
Yrd. Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı-Soyadı:

İmza:

Doç. Dr. Oğuz AYTEPE
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Emin YAMAN
Yrd. Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

.....
.....
.....

.....
.....
.....

Tez Sınav Tarihi:

20.02.2003

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1-21
<u>I. BÖLÜM:</u> REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİ	21-32
A. HÜKÜMET PROGRAMLARI	21
1. Birinci Saydam Hükümeti.....	21
2. İkinci Saydam Hükümeti.....	23
B. İKTİSADİ POLİTİKALAR	25
1. Milli Korunma Kanunu.....	29
<u>II. BÖLÜM:</u> ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETLERİ	33-54
A. HÜKÜMET PROGRAMLARI	33
1. Birinci Saraçoğlu Hükümeti.....	33
2. İkinci Saraçoğlu Hükümeti.....	38
B. İKTİSADİ POLİTİKALAR	45
1. Varlık Vergisi Kanunu.....	47
2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu.....	50
3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.....	52
<u>III. BÖLÜM:</u> RECEP PEKER HÜKÜMETİ	55-72
A. HÜKÜMET PROGRAMI	55
B. İKTİSADİ POLİTİKALAR	66
1. Vaner Planı.....	71

IV. BÖLÜM: HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ.....	73-85
A. HÜKÜMET PROGRAMLARI.....	73
1. Birinci Saka Hükümeti.....	73
2. İkinci Saka Hükümeti.....	77
B. İKTİSADİ POLİTİKALAR.....	79
1. Türkiye İktisat Kongresi.....	84
V. BÖLÜM: ŞEMSETTİN GÜNALTAY HÜKÜMETİ.....	86-93
A. HÜKÜMET PROGRAMI.....	86
B. İKTİSADİ POLİTİKALAR.....	89
VI. BÖLÜM: ADNAN MENDERES HÜKÜMETLERİ.....	94-138
A. HÜKÜMET PROGRAMLARI.....	94
1. Birinci Menderes Hükümeti.....	94
2. İkinci Menderes Hükümeti.....	102
3. Üçüncü Menderes Hükümeti.....	107
4. Dördüncü Menderes Hükümeti.....	116
5. Beşinci Menderes Hükümeti.....	119
B. İKTİSADİ POLİTİKALAR.....	124
SONUÇ.....	139
ÖZET.....	148
ABSTRACT.....	150
KAYNAKÇA.....	152

ÖNSÖZ

1939-1960 süreci Türkiye’de farklı iktisadi yaklaşımların uygulandığı bir dönemdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenen iktisadi politikalar ile 1950 sonrası izlenen politikalar arasında belirli farklılıklar bulunmaktadır. Devletçilikten liberalizme doğru değişen politikaların yansımalarını görebileceğimiz bu dönem gerek Türkiye açısından ve gerekse yakın dönem tarihimizin incelenmesi bakımından büyük bir önem arz etmektedir.

1939-1960 sürecinde iktidara gelen on üç hükümetin programları farklı iktisadi yaklaşımların izlenebileceği en önemli kaynaklardan birini oluşturmaktadır. Çalışmamızda bu noktadan hareketle, hükümet programları çerçevesinde belirlenen iktisadi politika hedefleriyle bunların uygulamaya yansıyan noktalarını işlemeye çalıştık. Tezimizin amacı dönemin bütün iktisadi olaylarını vermek ya da kapsamlı bir iktisat tarihi yazmak değildir. Dönemin hükümet programları temel alınarak hükümetlerin uygulamayı planladıkları iktisadi hedefleri ve bunların iktisadi hayatta uygulanan noktalarını örnekleriyle vermeye çalışmaktır. Tezimizde bu amaç doğrultusunda, hükümet programlarında belirlenen iktisadi hedeflerin uygulamaya yansıyan noktalarını ortaya koyarken temel iktisadi kaynaklardan ve istatistik verilerinden de yararlanmaya çalıştık.

Tez çalışmamın meydana getirilmesinde görüş ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyerek bana yol gösteren danışmanım Yrd. Doç. Dr. Neşe ÖZDEN’e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, kaynaklara ulaşmamda büyük yardımları olan Devlet İstatistik Enstitüsü ve Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi çalışanlarına da

teşekkür ediyorum. Son olarak çalışmam sırasında maddi-manevi yardımlarını her an arkamda hissettiğim anneme, babama, kardeşime ve tüm dostlarıma şükranlarımı sunuyorum.

Gülşah KURT

Ankara -2003

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
ATASE	:Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı
A.Ü.S.B.F.	:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
bkz.	:Bakınız
C.	:Cilt
C.D.T.A	:Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
CHP	:Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	:Çeviren
D.	:Dönem
der.	:Derleyen
DİE	:Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	:Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
haz.	:Hazırlayan
O.D.T.Ü.	:Ortadoğu Teknik Üniversitesi
s.	:Sayfa
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	:Türk Tarih Kurumu
yay.	:Yayınları

GİRİŞ

1923-1939 DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN GENEL İKTİSADİ DURUMU

1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iktisadi hayatında, Osmanlı Devleti'nden devralınan ekonomik yapının olumsuz izleri görülmektedir. Bu nedenle 1923 sonrası Türk iktisadi hayatını yeterince irdeleyebilmek için Osmanlı'dan devralınan ekonomik mirasa da değinmek gereklidir. Üretim biçimini ve ülke kalkınma modelini toprağa dayalı olarak şekillendirmiş olan Osmanlı Devleti, ekonomiyi arz yönlü olarak değerlendiren, zirai üretime, vergilendirmeye ve ulusal güvenlik için ordunun finanse edilmesine dayanan 'tımara sistemi' ile ekonomik yapısını oluşturmuş, içte genel anlamda piyasa mekanizmasının denetimini, piyasada mal bolluğu sağlanması için ise dış ticaretin desteklenmesini esas alan bir politika gütmüştü.¹ Fetih politikalarıyla güçlenmiş olan Osmanlı ekonomik yapısı, 15-16. yüzyıl dönüşümü sonrasında Batı'da merkantil para birikimiyle hızlanan ticaret kapitalizminin ve Sanayi Devrimi'nin gerçekleşmesinin karşısında rekabet edemeyerek çağı yakalayamamış ve Batı giderek sanayileşmeye ağırlık verirken Osmanlı ziraate dayalı ekonomik sistemini devam ettirmişti. Batı'nın ilerleyişi karşısında Osmanlı devlet adamları bir dizi yenileşme hareketlerine girişmişler ancak kurumsal ve politik alanda Batı'yı yakalamak için ağırlıklı olarak askeri alanda ve bürokraside yapılan düzenlemeler yeterince etkili olamamıştı. Osmanlı Devleti'nin son dönemine bakıldığında görülen ekonomik tablo, birbirini izleyen savaşlarda kaybedilen toprakların ardından yaşanan mali bunalım, tımara sisteminin bozulması, azalan nüfusun

¹ Ahmet TABAKOĞLU, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah yay., İstanbul 1985, s.308.

yarattığı işgücü potansiyelinin yetersizliği ve giderek artan borçlanmalar olarak tanımlanabilir.

Cumhuriyetin devraldığı sanayii, Avrupa'daki Sanayi Devrimi göz önüne alındığında son derece geri durumdaydı. Devletin tarafından kurulmuş birkaç fabrika ve yabancı sermayenin oluşturduğu az sayıdaki tesisler dışında imalat sanayi oldukça yetersiz durumda bulunmaktaydı.² 1913-1915 Sanayi sayımında Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan sanayii tesisleri, İzmit, Zeytinburnu, Hereke, Beykoz fabrikaları ve bunların dışında Osmanlı Seyr-ü Sefain İdaresi, Ziraat Bankası, Emniyet Sandığı, Ereğli Kömür Maden İşletmeleri ve küçük çaplı bazı işletmelerdi.³ Bu işletmeler küçük çaplı olmalarının yanında, ağırlıklı olarak Türk olmayan nüfusun elinde bulunmaktaydı. Nitekim, 1913-1915 sanayi sayımına göre Türk nüfus, sermaye ve emek açısından işyerlerinin sadece %15'ine sahipti, azınlıkların oranı ise %85 civarındaydı.⁴

Cumhuriyetin devraldığı ekonomik altyapıya hizmetler sektörü açısından bakıldığında, bu alanda da sanayiden farklı bir taban görülmemektedir. Ulaştırma, bankacılık gibi sektörler -sanayide olduğu gibi- yabancıların elinde bulunmaktaydı. Demiryollarının inşası ve bunların işletilmesinde yabancı sermayenin ve şirketlerin etkili oldukları görülmekteydi ve demiryolları yabancılara kâr garantisi verilerek yaptırılmaktaydı. Bunun sonucunda yeni Türk Devleti yaklaşık 4000 kilometrelik bir demiryolunu Osmanlı Devleti'nden

² Tevfik ÇAVDAR, "Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri", *Türkiye Ekonomisinin 50. Yılı Semineri*, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973, s.148.

³ Selahattin BABÜROĞLU, "Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Girişimleri", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, A.Ü.S.B.F yay., Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara 1982, s.155.

⁴ ÇAVDAR, a.g.m., s.165.

devralmıştı.⁵ Bankacılık sektörüne bakıldığında ise, bu faaliyetlerinin Osmanlı son dönemlerinde genelde Galata bankerlerince yürütülmekte olduğu görülmektedir. 1847’de kurulan İstanbul ve 1856’da kurulan Osmanlı Bankası, bu çerçevede hizmet veren bankaların en dikkat çekenlerindendi.⁶

Osmanlı Devleti’nden devralınan ekonomik yapının ana unsurunu tarım oluşturmaktaydı. Sanayi ve hizmetler alanlarında olduğu gibi tarımda da dünyadaki gelişmelere ayak uydurulamamış ve olumlu bir gelişme sağlanamamıştı. Nüfusun yaklaşık % 70’i tarım sektöründe çalışmakta ve Aşar vergisi nedeniyle köylü büyük ölçüde mültezimlere ve büyük toprak sahiplerine bağımlı haldeydi.⁷ Cumhuriyet Türkiye’si teknolojik olanakların azlığı, modern pazar şartlarının olmaması nedenleriyle ‘ilkel’ sayılabilecek bir ekonomik yapıyı devralmak durumunda kalmıştı.

Ülkelerin siyasi alanda izledikleri iç ve dış politikalar, ekonomik alandaki eğilimlerini de etkilemektedir. Bu bakımdan kuruluşun sonra genç Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi ve diplomatik alanda ikili dış ilişkilerini rayına oturttuğu ve 1923 Lozan sistemini hayata geçirdiği bir ortamda, Lozan Antlaşması Türk iktisadi hayatında da etkili olmuştur. Özel girişimin iktisadi faaliyetlerine devletin en az karıştığı dönem olan 1923-1932 yıllarının liberal niteliğinin dışsal nedenleri, Lozan Antlaşması’ndan kaynaklanmaktaydı.⁸ Lozan Antlaşması ile Osmanlı Devleti’ne ve sonrasında yeni kurulan Türk Devleti’ne siyasi-ekonomik anlamda

⁵ Yakup KEPENEK-Nurhan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s.18.

⁶ A.g.e., s.18.

⁷ DİE, *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, DİE yay. no. 683, Ankara 1973, s.147.

⁸ Beşir HAMİTOĞULLARI, *İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşması’nın Etkileri*, Lozan’ın 50.Yılı Armağanı, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul 1978, s.165.

ağır bir yük ve bağımlılık getirmiş olan kapitülasyonlar Antlaşmanın 28. maddesinde belirtildiği gibi kaldırılmıştı. Bu açıdan Lozan Antlaşması, iktisadi alanda büyük bir yükü hafifletmişti. Öte yandan Lozan Antlaşması'nın 46. ve 57. maddeleri Osmanlı borçlarının paylaşılması ve Türkiye'ye düşen payın ve bunun yıllık ödemelerinin hesaplanması ile ilgili hükümleri içermekteydi. Yeni Türk Devleti, Osmanlı Devleti'nin 84 milyon altın liralık borcunu ödemek zorunda kalacaktı.⁹ Lozan Antlaşması'nın bu etkileri, 1929 Ekonomik Krizi sonrasında Türk parasının dış değerini olumsuz etkilediği ve kamu gelirlerinin bir kısmını borç ödemesine ayırmayı gerekli kıldığı için devletin faaliyet alanını daraltıcı bir etki göstermişti.¹⁰ Ayrıca Lozan'da yapılan Ticaret Sözleşmesi ile Türkiye Cumhuriyeti bir başka açıdan da kısıtlanmıştı. Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin birinci maddesi, *“İşbu sözleşmenin yürürlüğe girmesi ile, öteki bağıtlı devletlerin ülkelerinden gelen doğal ürünlerin ya da işlenmiş malların Türkiye'ye sokulmasında uygulanabilecek tarifeler, 1 Eylül 1916 tarihinde yürürlüğe konulan ve eşyanın ağırlığını göz önünde tutan Osmanlı spesifik tarifesinde gösterilen tarifeler olacaktır”*¹¹ şeklindeki ifadeyle, Türkiye Cumhuriyeti, 1929 yılına kadar uygulanmakta olan tarifeleri uygulamaya devam edecek ve vergilerin oranında herhangi bir değiştirme yapamayacaktı. Bu ise yabancı devletler karşısında yerli sanayiinin rekabet edemez duruma gelmesine neden olmaktaydı.

Yeni kurulan devletin ekonomik yaklaşımlarının şekillenmesinde, devralınan ekonomik yapı ve Lozan Antlaşması'nın etkileri olduğu açıktır. Bunlarla birlikte demokratik-laik sisteme ve Cumhuriyet rejimine dayalı yeni bir

⁹ DİE, a.g.e., s.147.

¹⁰ Şeha MERAY, **Lozan Barış Konferansı**, C. 2, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1973, s.9.

¹¹ A.g.e., s.79.

devletin kurulmasına önderlik eden Atatürk'ün, iktisadi alandaki görüşlerinin ekonomik yapının şekillenmesinde son derece olumlu ve yapıcı etkileri olduğunu ifade etmek gerekir. Atatürk'ün ekonomi politikasının esasını 'özel girişim-devlet girişimi arasında, devlet bütçesinde, kaynaklar ve harcamalarda, dış ödemelerde denge' unsuru oluşturmaktaydı.¹² Atatürk'ün iktisadi kalkınma modelinin temel niteliklerini Ülken şöyle sıralamaktadır: '*müdahaleci, plancı, gerçekçi, eklektik, eşitlikçi, bağımsızlıkçı, açık rejimci, hümanist ve her türlü emperyalizme karşı*'.¹³ Atatürk, bir ülkenin bağımsızlığı için sadece siyasi anlamda başarılı olmanın yeterli olmayacağını, bunun yanında ekonomik anlamda bağımsızlığın da önemini, bu iki unsurun birbirinden bağımsız olmadığını kavramış bir liderdi. "*Ekonomik kalkınma; Türkiye'nin özgür, bağımsız, her zaman daha güçlü, her zaman daha gönençli Türkiye ülküsünün bel kemiğidir*" sözleri bu kavrayışın örneğiydi.¹⁴ Nitekim daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce İzmir'de bir İktisat Kongresi toplanmış ve devletin izleyeceği ekonomik yapının belirlenmesinde geniş kitlelerin görüşleri de alınarak bir yol çizilmeye çalışılmıştı. Şubat 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde söylediği "*Muhakkak tam bağımsızlığı sağlayabilmek için yegane hakiki kuvvet, en kuvvetli temel, iktisadiyattır*" sözünden onun ekonomiye verdiği önemi anlamak mümkündür.

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ardından Lozan Antlaşması'nın getirdiği siyasi gelişmeler sonucu Türkiye'deki Türk olmayan unsurlar ülke dışına çıkmak durumunda kalmışlar, bu durum ise özel kesimin büyük sermaye olanaklarına

¹² Mustafa AYSAN, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası", Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri (Kasım 1980), C.1, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1981, s.192.

¹³ Yüksel ÜLKEN, "Atatürk'ün İktisadi Kalkınma Modeli", Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri (Kasım 1980), C.1, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1981, s.172-173.

¹⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), C.1, TTK yay., Ankara, TTK Basımevi, 1961, s.396.

sahip olan bölümünün iktisadi alandaki yerinin boş kalmasına yol açmıştı. Bu boşluğu kapatmak için yerli burjuvazinin oluşturulması yönünde çalışmalara başlanmıştı. Bu çerçevede İzmir İktisat Kongresi, İş Bankası' nın kurulması, yabancı sermayeyle oluşturulan ortaklıklar, bazı şirketlere verilen imtiyazlar yeni ulusal burjuvazinin oluşturulması için atılan adımlardan bir kaçıydı. İşte Türkiye'nin izleyeceği iktisadi politikanın belirlenmesi ve kötü bir durumda devralınan ekonominin düzeltilmesi için geniş kitlelerin de görüşünün alındığı bir uzlaşma ve izlenecek politikaya yön çizme hareketi olarak İzmir'de bir kongre toplanacaktı.

Kurtuluş Savaşı sonrasında ulusal tüccarlar iç ve dış ticarete gayri müslimlerin yerini almak üzere örgütlenmeye başlamışlar ve bunun sonucunda 1923'lerde, kuruluş amacı tüccarlar arasında koordinasyon ve iktisadi faaliyetlerde birlik sağlamak olan, Milli Türk Ticaret Birliği kurulmuştu.¹⁵ Bu birlik, 1923 yılı Ocak ayında İstanbul'da bir kongre yapmayı planlamış, ancak İktisat Vekaleti'nin daha büyük bir kongre yapmayı planlaması ve bu birliği de kongreye çağırması üzerine bundan vazgeçilerek 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de bir İktisat Kongresi toplanmıştı. İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt)'ın 'mesleki temsil' ilkesine göre örgütlediği, başkanlığını Kazım Karabekir'in üstlendiği ve açılış konuşmasını Mustafa Kemal Atatürk'ün yaptığı kongre, yeni devletin karşılaşılabileceği tüm iktisadi sorunların tartışıldığı; çiftçi, sanayici, tüccar ve işçi gruplarının oylarıyla kararların alındığı bir forum niteliğindeydi.¹⁶ Genel olarak kalkınmacı , yerli ve yabancı sermayeyi ve çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin milli unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı korumacılığı öngören

¹⁵ Haldun GÜLALP, *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt yay., Ankara 1987, s.21.

¹⁶ Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi(1908-1985)*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989, s.33.

tezlerin ön plana çıktığı bu kongreye, daha çok İstanbul’lu tüccarların oluşturduğu ticaret burjuvazisi ve toprak sahiplerinin hakim olduğu görülmektedir.¹⁷

Kongrenin iktisadi esasları, genel olarak bir dilekler bütününden oluşmasına rağmen, o dönemin iktisadi görüşlerini yansıtmaları açısından büyük öneme sahiptir. Türk tarım, sanayii ve ticaretini yeniden canlandırmayı amaçlayan, 1135 delegenin katıldığı kongreyi 3000’i aşkın kişi de izlemiş ve kongre, iş dünyası ile siyasi iktidar arasında bir diyalogun oluşmasına olanak sağlanmıştı. İzmir İktisat Kongresi sonuncunda ‘Misak-ı İktisadi’ adı verilen bir takım esaslar kabul edilmişti.¹⁸ Bu kararlar, sadece ekonomik anlamda bağımsızlığı değil aynı zamanda iktisadi anlamda da bağımsızlığı vurgulayan bir belge niteliğindedir ve kongreden çıkan genel eğilim liberal bir nitelik taşımaktaydı ve bu eğilim, kongre sonrasında uygulanacak ekonomi politikalarında etkili olacaktır.

İzmir İktisat Kongresi’nin ardından izlenen iktisadi politikaları, genel olarak, yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, sanayii ve tarımda yeni düzenlemeler yapmak gibi noktalarda toplamak mümkündür. Nitekim yabancı şirketlerin elinde bulunan fabrikaların satın alınması şeklinde yoğun bir ‘millileştirme’ faaliyetine başlanmıştı. 1944’lere kadar süren bu çalışmalar ile yabancıların elinde bulunan demiryolları şebekesi ve tütün rejisi başta olmak üzere bir çok sektörde millileştirmeler yapılmıştı. Millileştirmeler yapılması yabancı sermayenin tamamen dışlanması anlamına gelmemektedir. Ancak bu çalışmaların yabancı sermayeyi ülkede yatırım yapma konusunda olumsuz etkilemesi de kaçınılmazdır.¹⁹

¹⁷ A.g.e., s.34.

¹⁸ A. AFETİNAN, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*, TTK yay., Ankara, TTK Basımevi, 1989, s.18-21.

¹⁹ Kenan BULUTOĞLU, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s.107-109.

1922 ve 1923 yıllarında Amerikan sermaye çevrelerini temsil eden Chester grubu ile imtiyazlı bir demiryolu yatırım antlaşması yapılmaya çalışılmış ancak bu girişimlerin sonuçsuz kalmasından sonra, 1924 yılında Haydarpaşa liman ve rıhtımıyla beraber Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı; 1928 yılında ise Mersin-Tarsus-Adana demiryolu hatları satın alınarak bunlar devlete verilmiş; Osmanlı'dan kalan tütün rejisi de 1925'te yaklaşık 4 milyon lira karşılığında satın alınarak devlete devredilmişti.²⁰

Bütün bu gelişmeler ekonomide devletin tamamen etkin olduğu gibi algılanabilir. Ancak devletin bu dönemde korumacı bir politika izlediğini söylemek daha doğrudur. Devlet, özel girişimi özendirici ve destekleyici kararlar alarak bunları uygulamıştır. Türk Devleti, hem yerli bir burjuvazi yaratmak ve hem de yabancı sermayeyi ülkeye çekerek, planladığı büyük sanayii atılımlarını gerçekleştirmek amacındaydı.ve devletin ekonomik hayata 'müdahaleci' bir yaklaşımı yoktu. Bu durum dönemin ekonomik yapısının, 'liberal' olarak nitelendirilebilmesini mümkün kılmaktaydı. Nitekim 1920'lerde sanayide gelişmeyi sağlayacak toplumsal unsur olarak özel girişime ağırlık verildiği görülmektedir.²¹ 1923-1929 dönemini bu nedenlerle 'açık ekonomi koşullarında yeniden inşa' olarak da tanımlamak mümkündür.²²

İzmir İktisat Kongresi'nde ortaya çıkan genel ekonomik görüşlerin doğrultusunda yapılan çalışmalardan bir diğeri de, Osmanlı Devleti'nden kalan bir vergi olan 'Aşar'ın 1925 yılında kaldırılmasıydı. Bu verginin kaldırılmasının

²⁰ BORATAV, a.g.e., s.35.

²¹ Yahya S. TEZEL, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000, s.228.

²² BORATAV, a.g.e., s.37.

ardından yerine bir başka vergi konmaması vergi gelirlerini daraltıcı etki yapmış olsa da ²³ üretimi artırıcı bir etkisi olduğu da gerçektir.

Sanayii alanındaki politikalara baktığımızda ise, Lozan Antlaşması sonucunda ortaya çıkan gümrük politikasındaki sınırlılıklar nedeniyle tam anlamıyla bir gelişime sağlanamamış olsa da, özel sanayii yatırımlarını destekleyici uygulamalara girişilmişti. 1925 yılında sanayi yatırımları yapması planlanan Sanayii ve Meadin Bankası kurulmuş; banka aracılığıyla millileştirmelerle devralınan tesislerin uygun şartlarla özel sermayeye aktarılması ve bunların kredilerle desteklenmesi amaçlanmıştı. ²⁴

1927 yılında, hükümet ile Ticaret ve Sanayi Odaları, diğer meslek kuruluşlarınca seçilen 24 üyeden oluşan ve amacı araştırmalar yapıp programlar hazırlayarak iktisadi gelişmeyi hızlandırıcı kararlar alınmasına yardım etmek olan Ali İktisat Meclisi kurulmuştu. ²⁵

1926 yılında, iktisadi gelişmenin takip edilebilmesi amacıyla istatistiki verilerin elde edilmesini sağlayan İstatistik Umum Müdürlüğü, 1928 yılında tarım ve ticaret bakanlıklarının birleştirilmesi ile İktisat Vekaleti, 1929'da toplumda yerli malı kullanımını yaygınlaştırma çalışmalarında bulunmak üzere Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuş ve böylece iktisat politikasında daha etkili kararlar alma ve uygulamaya yönelik önemli adımlar atılmıştı. ²⁶

²³ Bilge KÖKSAL- A.İLKİN, *Türkiye’de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)*, Yapı Kredi Bankası yay., İstanbul 1973, s.53.

²⁴ BORATAV, a.g.e., s.35.

²⁵ İlhan TEKELİ-S. İLKİN, *1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1977, s.59-61.

²⁶ Hikmet İYİDİKER, “Atatürk’ün İktisat Politikası”, *Atatürk Haftası Armağanı*, ATASE yay., Ankara 1987, s.72.

1923 sonrası iktisadi politika çizgisini şekillendiren unsurlardan bir başkası ise dönemin tek partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 'Dokuz Umde' siydi. 8 Nisan 1923 tarihinde seçim beyannamesi olarak yayınlanan ve 1931 tarihli Kurultay'da kabul edilen parti programına kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı niteliğindeki Dokuz Umde, içerdiği iktisadi ilkeler açısından değerlendirildiğinde dönemin iktisadi politikalarının çerçevesini çizmesi bakımından önemliydi. Beyannamenin iktisadi görüşleri içeren beşinci ilkesi, Aşar vergisinin kaldırılması, çiftçi, sanayici ve tüccarlara kredi olanakları sağlayacak hale getirilmeleri, Ziraat Bankası'nın sermayesinin artırılması, Zirai alanda makine ithali ve çiftçiye araç-gereç yardımı ile ülke ziraatinin geliştirilmesi, hammadde imalatında bulunanların desteklenmesi ve korunması, demiryolları konusunda çalışmalara başlanması, ilköğretimin birleştirilmesi ve genel sağlık kurumlarının çoğaltılarak verimli hale getirilmesi ve işçileri koruyucu kanunlar çıkarılması konularını içermektedir.²⁷ İşte yeni kurulan Türk Devleti'nin iktisadi hayatı bütün bu etkiler sonucunda ilkeli bir şekilde örgütlenmeye çalışılmıştı.

Cumhuriyetin ilanından sonra 30 Ekim 1923'ten 25 Ocak 1939 tarihleri arasında on hükümet işbaşına gelmişti. Bu kabinelerden yedisi İsmet İnönü tarafından; ikisi Celal Bayar ve biri de Ali Fethi Okyar tarafından kurulmuştu.²⁸ Kurulan bu on hükümetin iktisadi politikalarına hükümet programlarından yararlanılarak bakıldığında, Cumhuriyetin ilanından sonra kurulan Birinci İnönü Hükümeti (30 Ekim 1923- 6 Mart 1924)'nin iktisadi politikasının esasının ekonomik hayatın bir an önce ulusallaştırılması ve ulusal bir burjuvazi

²⁷ Fahir GİRİTLİOĞLU, *Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s.31-33.

²⁸ İsmail ARAR, *Hükümet Programları (1920-1965)*, İstanbul 1968, s. 1-88.

oluşturulması şeklinde belirttiği görülmektedir. Osmanlı'nın çok uluslu yapısından farklı bir yapıya sahip olan genç Türk Devleti'nin iktisadi politikasının ulusal bir niteliğe kavuşturulması doğal bir zorunluluk olarak gündeme gelmişti. Bu hükümetin ve ardından kurulan diğer hükümetlerin genel olarak amaçları, bu ulusal ekonomiyi yapılandırmak olmuştur. 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde yapılan öneriler ve partinin 'Dokuz Umde'si hükümetin izlediği iktisadi politikanın da temelini oluşturmuştur. Bu politikalar genel olarak özellikle liman, demiryolu, tütün idaresi gibi yabancıların işletiminde bulunan şirketleri bir an önce satın alarak millileştirmek esaslarına dayanmaktaydı. Nitekim liman ve rıhtımıyla beraber Haydarpaşa-Ankara, Eskişehir-Konya ve Arifiye-Adapazarı demiryolu hatları 1924 yılı içinde satın alınmıştı. Ancak bu millileştirme, yabancı sermayenin tümünden reddedilmesi veya yabancıların elinde bulunan sanayii işletmelerinin tamamen devlet kontrolüne alınması anlamını taşımamaktaydı. Yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için uygun koşulların sağlanmasına çalışılmış ve genç Türkiye Cumhuriyeti diğer ülkelerle ekonomik ve siyasi ilişkilere de önem vermişti.

İkinci İnönü Hükümeti (6 Mart 1924- 22 Kasım 1924) döneminde, iktisadi alandaki çalışmaların çok yönlü ve planlı bir şekilde organizasyonunu sağlamak için İktisat vekaleti yerine Ziraat ve Ticaret olarak iki ayrı bakanlık kurulmuştu. Bu kısa süreli hükümetin iktisat politikası da bir önceki dönemle benzerlik teşkil etmekteydi.

Ali Fethi Okyar Hükümeti (22 Kasım 1924- 3 Mart 1925) döneminde izlenen iktisadi politika, önceki dönemin başbakanı İsmet Bey'in izlediği politikayla paralel bir nitelik taşımaktaydı. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan

kararların uygulamaları bu dönemde de belirmektedir. Şubat 1925'te Aşar vergisinin kaldırılmasıyla çiftçiye büyük bir rahatlık sağlanmıştı. Dönemin iktisadi politikasının temelini 'tasarruf' anlayışı oluşturmakta ve hükümet programında '*siyaset-i maliyede tasarrufa riayet esas mesleğimizdir*' sözleriyle ifade edilmekteydi. Yabancı sermayeyi ülkeye çekmek, ihracatı artırmak, yabancı piyasalardan tüccarları haberdar etmek gibi amaçlar bu dönemin iktisadi politikasının ağırlık noktalarını oluşturmaktaydı. Ancak gerek millileştirmeler, gerekse dünya siyasi hayatında henüz tam anlamıyla istikrarın sağlanamamış olması yabancı sermayenin ülkeye gelmemesinin en önemli nedenleri arasındaydı.²⁹ Ülkede henüz güven ve istikrar koşullarının sağlanamamış olması, ekonomik faaliyetlerin azlığı ve pazar darlığı da yabancı sermayenin gelmesini engellemekteydi.³⁰ Sadece yabancı sermayeyi ülkeye çekmek değil, aynı zamanda yabancı ülkelerle ticaret ve özellikle ihracatın artırılması yoluyla iktisat politikasında bir dışa açılma düşüncesi de bulunmaktaydı. Programda ayrıca, sanayinin geliştirilmesi için yeni fabrikalar kurulması ve girişimcilerin desteklenmesi de öngörülmekteydi.

Üçüncü İnönü Hükümeti (4 Mart 1925- 1 Kasım 1927) döneminde, ülkede sanayiye geliştirmek amacıyla, 1913'te çıkarılmış olan, Teşvik-i Sanayi Kanunu, tekrar gözden geçirilerek bu kez daha kapsamlı şekilde 28 Mayıs 1927'de 1955 sayılı kanun ile yürürlüğe konulmuştu.³¹ Bu kanunla özel şirketlere arsa tahsis, altyapı yatırımlarında kolaylık sağlanması, bazı vergilerden muafiyet, nakliye tarifelerinde indirim yapılması, sanayi yatırımlarında bazı muafiyetler getirilmesi,

²⁹ Necdet SERİN, "Türkiye'de İktisadi Kalkınma ve Yabancı ve Hususi Sermaye", A.Ü.S.B.F. Dergisi, No. 3, C.13, Ankara 1958, s.59.

³⁰ Reşat AKTAN, Türkiye İktisadi, III. Bölüm, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1978, s.41.

³¹ KÖKSAL- İLKİN, a.g.e., s.85-93.

makine ve araç-gereçlerin sağlanması öngörülmekteydi.³² Kanun 1927 yılından 1942'ye kadar yürürlükte kalacaktı.³³

Dördüncü İnönü Hükümeti (2 Kasım 1927-25 Eylül 1930)'nin programında, iktisadi politikanın temelini ülkenin imarı oluşturmaktaydı. Özellikle demiryolu hatları inşası, su ve yol işlerinin geliştirilmesi ve ülke çapına yayılması gibi konular politikanın ana hedefleri olarak belirlemektedir. Hükümetin para ve bütçe politikalarıyla ilgili düzenlemelere yöneldiği ve bütçe politikasının hedefini 'denk bütçe' esasının oluşturduğu görülmektedir. Şubat 1930'da çıkarılan bir kanun ile Türk parasının kıymetinin korunması hedeflenmiş ayrıca aynı ay içinde Merkez Bankası'nın kurulmasını öngören bir kanun yürürlüğe konulmuştu. Tüm bu kanunların çıkartılma nedeni, 1929 Ekim'inde ABD'de ortaya çıkan ve tüm dünyayı ve dolayısıyla Türkiye'yi de olumsuz etkileyen Dünya Ekonomik Krizi'ydi. Bu kriz sonrasında Amerikan hükümeti New Deal adı verilen devletçi niteliklere sahip yeni bir iktisadi yaklaşıma yönelmişti.³⁴ Ağustos 1930'da Kayseri-Sivas demiryolunun işletmeye açılışında konuşan Başbakan İsmet Bey, Dünya Ekonomik Krizi etkisindeki yeni iktisadi politikayı '*mutedil devletçilik*' olarak açıklamaktaydı. Dönemin iktisat politikasının bir başka yönü ise, ulusal ekonominin ve yerli malı kullanımının geliştirilmesi şeklinde belirlemektedir. 1930'da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti tarafından Milli Sanayii Kongresi toplanmış ve yerli malı kullanımı bilincini yaymak için 12-18 Aralık tarihlerinin 'Tasarruf ve Yerli Malları Haftası' olarak kutlanması öngörülmüştü. Kısacası,

³² İsmail TÜRK, "Cumhuriyet Döneminde Teşvik Önlemleri ve Geleceği", Cumhuriyetin 50. yılı Sanayileşme ve Sorunları Semineri, A.Ü.S.B.F. yay. no. 382, Ankara 1975, s. 622.

³³ DİE, a.g.e., s.148.

³⁴ Janine BREMOND-A. GELEDAN, İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü, (çev. Ertuğrul Özkök), Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s.152-156.

1930'lerden başlayarak iktisadi politikada liberalizmden devletçiliğe doğru bir yöneliş söz konusuydu. Önceki dönemlerde olduğu gibi hazinenin güçlü olması ve bütçede açık verilmemesi gibi konulara özel bir önem verilecekti. Programlarda da yer aldığı üzere, 1924-29 arası Türk hükümetlerinin bütçeleri 'denk bütçe-düzgün ödeme prensibi' çerçevesinde hazırlanmışlardı.³⁵

Beşinci İnönü Hükümeti (27 Eylül 1930- 4 Mayıs 1931)'nin iktisadi politikası öncelikli olarak dünya ekonomik sistemi içinde etkinleşmeyi öngörmektedir. Küçük çiftçilerin vergi yüklerinin ve borçlarının hafifletilmesi için çalışmalar yapılacaktır. Altıncı İnönü Hükümeti (4 Mayıs 1931- 1 Mart 1935) döneminde Gümrük ve İhisarlar Vekaleti'nin kurulmuş olması artık Türkiye'nin dünya ekonomisi içinde yer aldığının ve ekonomide devletçiliğe doğru yönelindiğinin bir göstergesiydi. Dünya Ekonomik Krizi'nden Türkiye diğer ülkelere oranla daha az etkilenmişti ve bunun nedenini ve bundan sonrası için alınması gereken önlemleri de programdan anlamak mümkündür: *"Memleketin ihtiyatlı ve mahsullerinin çeşitli olması sayesinde bizim buhrana mukavemetimiz daha ümitbahş ve kudretli bir mahiyettedir. Bununla beraber devlet sarfiyatında gayet ihtiyatlı önlemler ile yeni seneyi karşılamak kararını ittihaz etti."* Görüldüğü üzere devlet harcamalarında daha tedbirli davranılması öngörülmekte ve bu sayede ekonomik açıdan ciddi bir sorunla karşılaşılmayacağı ve yeni imar programlarına geçileceği ümit edilmekteydi. Para politikalarıyla ilgili olarak, daha önceki dönemlerde bir Merkez Bankası kurulması düşünülmüş ve bu projenin gerçekleşmesiyle banka 1932 yılında faaliyete geçirilmişti. Bu dönemde, çıkarılan kanunlardan da anlaşılacağı üzere etkin bir devletçiliğin uygulamaya konulduğu

³⁵ İlker PARASIZ, *Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları*, Ezgi Kitabevi yay., Bursa 1999, s.12.

görülmekteydi. 1932’de yürürlüğe giren ‘Çay, şeker, kahve ithalatının bir elden idaresi’ ve 1933’te çıkarılan ‘Sümerbank’ın kuruluş ve görevleri’ hakkındaki kanunlar bu politikanın sonuçlarıydı. 20 milyon lira sermaye ile işe başlayan Sümerbank, devletçiliğin temel kurumlarından biri, Cumhuriyet’in ilk kamu iktisadi girişimi durumundaydı. Bilindiği üzere Nisan 1925’te Sanayi ve Meadin Bankası kurulmuş, 1932’de bankanın işletme görevi Devlet Sanayi Ofisi’ne verilmişti. Sümerbank kurulunca bu bankanın tüm yetkileri Sümerbank’a devredildi. 1933’te kurulan bir diğer banka, daha sonraları İller Bankası olarak adlandırılan ve yerel yönetimlere kaynak yaratmak amacıyla kurulan Belediyeler Bankası’ydı. Yine 1933’te esnaf ve sanatkara kredi desteği sağlamak amacıyla Halk Bankası kurulmuştu.

CHP’nin izleyeceği iktisadi politikada liberal görüşlere karşı yeni bir anlayışın yani devletçiliğin doğmakta olduğuna dair ilk belirti İsmet İnönü’nün Mart 1928’de Yüksek İktisat Meclisi’ni açış nutkunda yer almaktaydı: *‘...iktisadiyat devleti, devlet de iktisadiyatı tamamlar. Cumhuriyetin şiarı, yüksek gayemizi teşkil eden iktisadi devlet idealini süratle tahakkuk ettirmek için vasıtalar aramaktır’*.³⁶ Bu dönemde etkin bir biçimde izlenen devletçilik politikası, 10-18 Mayıs 1931’de toplanan CHP’nin üçüncü kurultayında da bir ilke olarak kabul edilmiş ve 1935 yılında CHP programına girmişti. Parti programında devletçilik *‘Hususi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada Devleti fiilen*

³⁶ İsmail Hüsrev TÖKİN, *Cumhuriyet Halk Partisi’nin İktisadi Siyaset Sistemi II*, Ankara, Ülku Basımevi, 1946, s.10.

alakadar etmek mühim esaslarımızdandır’ şeklinde ifade edilmekteydi.³⁷ Bu ifade yıllar sonra, *‘Bizim devletçiliğimiz Cumhuriyetin feyizli bir prensibidir. Yıpranmış ve fakir bir memleket, az bir zamanda ancak prensiplerin tabiiliği, sağlamlığı ve verimliliği sayesinde hürmet edilir bir mevkie yükselmiştir*’³⁸ sözlerinde de kendini gösterecekti. Devletçilik ilkesi diğer altı ilkeyle birlikte, 5 Şubat 1937 yılında *‘Türkiye Devleti; cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve inkılapçıdır...*’ şeklinde Anayasa’da da yerini alacaktı.³⁹ Altıncı İnönü kabinesi ayrıca, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi konusunda her türlü kolaylığın sağlanacağını, ticaretin destekleneceğini ve yerli sanayinin gelişmesi için de her türlü desteğin süreceğini programında ifade etmişti. Önceki dönemlerdeki gibi çiftçiye destek sürdürülecek ve planlar hazırlanarak zirai ve sanayi hedefler belirlenmesine çalışılacaktı. Gerek dönemin dış ekonomik koşullarından ve gerekse iç siyasi-ekonomik alanda beliren devletçilik anlayışıyla birlikte bir ‘planlama’ düşüncesi ortaya çıkmıştı. Bu oluşumda Dünya Ekonomik Krizi’nden dışa kapalı ve planlamacı ekonomik yapısıyla fazla etkilenmemiş olan Sovyet uzmanlarının rolü kadar⁴⁰ iç siyasi-iktisadi hayatta beliren devletçi yaklaşımların da rolü vardı. Bu açıdan Kadro Hareketi’nin ortaya koyduğu devletçilik anlayışının da planlı kalkınma çabalarında önemli bir yeri bulunmaktaydı.⁴¹ Bu çerçevede 1934-1938 yılları arasını kapsayan I. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmış ve

³⁷ Haldun DERİN, *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1940, s.6-7.

³⁸ Milli Şef Cumhurreisi İnönü Tarafından 19 Mayıs 1944 Günü Verilen Nutuk, CHP Genel Sekreterliği yay., Ankara, Ulus Basımevi, 1944, s.6.

³⁹ A.g.e., s.7.

⁴⁰ Selim İLKİN, “Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü”, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II*, O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara 1980, s. 257-289.

⁴¹ Şevket Süreyya AYDEMİR, *İnkılap ve Kadro*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1968, s.76-81.

uygulamaya konulmuştu.⁴² I. Beş Yıllık Sanayi Planı temel niteliği açısından bakıldığında tam anlamıyla bir sanayi planıydı ve dokuma, maden işleme, kağıt, kimya ve taş-toprak (cam, çimento) sanayilerinin kurulmasını öngörmekteydi.⁴³

Yedinci İnönü Hükümeti (1 Mart 1935-1 Kasım 1937)'nin programına bakıldığında, iç ve dış ekonomik gelişmelere bağlı olarak yeni hedefler belirlendiği görülmekteydi. Özellikle ekonomik alanda şartların giderek zorlaştığı ve sanayinin öneminin daha da arttığı vurgulanmakta ve bu nedenle üretimin artırılacağı, sanayinin geliştirileceği, sanayi mallarının ihracının artırılması için önlemler alınacağı ifade edilmekteydi. Öte yandan deniz ve demiryollarının devlet elinde tutulmasının gerekliliği üzerinde durulmaktaydı ve bu yaklaşım ulaşım sahasında da devletçiliğin uygulandığının bir göstergesiydi. Ulaşımın yanı sıra, sanayi ve ticaret gibi pek çok sektör devlet eliyle yönetilmekteydi; ancak bu durum özel girişimin bu alanlardan tamamen uzaklaştırılması anlamına gelmemekte, sadece içinde bulunulan olumsuz şartlar nedeniyle özel girişimin tek başına yeterli olamayacağı durumlarda, kamu ve altyapı hizmetlerinde devletin ön plana çıkması söz konusu olmaktadır.

Atatürk döneminin son hükümeti olarak iktidara gelen Birinci Celal Bayar Hükümeti (1 Kasım 1937-11 Kasım 1938), Ebedi Şef'in '*Milli ekonominin temeli ziraattir*' şeklindeki sözlerinden hareketle ziraat konusuna büyük bir önem vermekte ve bu konunun bir plan dahilinde ele alınmasını öngörmekteydi. Bu plan ile topraksız çiftçi bırakmamak, iş vasıtalarını artırmak, iyileştirmek ve korumak, ziraat bölgelerine göre özel önlemler almak, çok iyi ve ucuz üretim sağlamak

⁴² A. AFETİNAN, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Sanayi Planı 1933*, TTK yay, Ankara 1972, s.1-25.

⁴³ KEPENEK-YENTÜRK, a.g.e., s.68.

hedeflerinin gerçekleştirilmesine çalışılacaktı. Özel sermaye ile kurulan ve 1923 sonrası iktisadi hayatında adeta özel girişimin simgesi haline gelen İş Bankası'nda genel müdürlük yapmış ve önceki dönemde İktisat Vekili olan Celal Bayar'ın başbakan olması, 1923-1939 sürecinin 1937-39 aralığına farklı bir politika eğilimini getirecekti. Bu eğilim devletçiliğin özel girişime yeni olanaklar tanınması ve onu desteklemesi olarak tanımlanabilir. Ancak, iktisadi alandaki bu politika çizgisi 1939 sonrası İkinci Dünya Savaşı ile birlikte tekrar devletçiliğin yoğunluk kazanması ile tam anlamıyla etkin kılınamayacaktır. Hükümetin iktisadi politikasının en önemli esaslar, iç ve dış konjonktüre uygun ticaret politikası ve planlı endüstrileşme çalışmalarının hayata geçirilmesi idi.

Birinci planın uygulanması sürdürülürken Ocak 1936'da ikinci bir sanayi planının hazırlanması için İktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında bir Sanayi Kongresi toplanmıştı. Başbakan olduktan sonra İzmir Fuarı'nı açış konuşmasında *'...ziraat ve sanayii ayrı mütalaa etmek hatadır. Bunlar ekonominin bir kül halinde ele alınması lazım gelen tek manzumesidir'*⁴⁴ şeklinde belirttiği genel iktisadi politika çerçevesinde ve kongrenin önerileri doğrultusunda, II. Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştı. Buna göre beş yıllık plan kapsamına giren sanayi kolları kimya, toprak, demir, kağıt, kükürt, süngercilik, pamuk mensucat, kamyar (merinos) ve kendir sanayii idi.⁴⁵ Bir öncekine göre daha kapsamlı ve geniş hedefleri göz önünde tutan bir nitelik taşıyan II. Beş Yıllık Sanayi Planı, 1938

⁴⁴ Nazmi SEVGİN (haz.), *Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)*, İstanbul, Tan Matbaası, 1951, s.82.

⁴⁵ A. AFETİNAN, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936*, TTK yay., Ankara, TTK Basımevi, 1973, s.3-4.

yılında yeniden gözden geçirilerek dört yıllık olarak düzenlenmiş; ancak İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine uygulanamamıştı.⁴⁶

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonra iktidara gelmiş olan İkinci Bayar Hükümeti (11 Kasım 1938-25 Ocak 1939) ilk hükümet programında belirtilen esaslar çerçevesinde çalışmalarını sürdürmüştür. Atatürk'ten sonra Cumhurbaşkanlığına getirilen İnönü ile Bayar arasındaki görüş farklılıklarının da etkisiyle İkinci Bayar Hükümeti fazla sürmeyecek ve 25 Ocak 1939'da Refik Saydam kabinesi iktidara gelecektir.

Hükümet programlarından da anlaşılacağı üzere, Cumhuriyetin ilk on beş yılında Türkiye'de uygulanan iktisadi politikalar günün gereksinimlerine göre oluşmuş politikalardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında daha sonraki dönemlere kıyasla 'liberal' olarak nitelendirilebilecek bir iktisadi politika uygulanması o zamanın şartları gereği idi. 1930'lara gelindiğinde ise, bütün dünya ülkelerini etkileyen bir kriz yaşanmıştı ve o zamana kadar ekonomik alanda özel girişime destek veren devlet, artık onun yönelmediği sektörlerdeki ekonomik girişimleri de üstlenmek durumunda kalmıştı. Çünkü içinde bulunulan kriz ortamı, henüz Türk özel girişimcisinin tek başına üstesinden gelebileceği bir durumda değildi ve devletin desteği şarttı. 1932'ye gelindiğinde artık iktisadi politikanın çizgisi 'devletçilik'ti. 1923'lerden 1937'lere kadar uzanan İnönü hükümetleri sürecinde yabancı sermaye de desteklenmişti. Bu noktada, 1923'lerde ülke içinde yabancıların işletiminde bulunan şirketlerin, fabrikaların satın alınarak millileştirilmesi, yabancı sermayeye karşı olunduğu anlamına gelmemekteydi. Türk hükümetleri artık dünya ekonomik sistemi içinde yer aldıklarını, almaları gerektiğini kavramış durumdaydılar. Bu

⁴⁶ Erdiç TOKGÖZ, *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001, s.78.

kavrayışın etkileri izlenen iktisat politikalarında kendini göstermekteydi. 1923'ten bu yana gösterilen gayret ve çabalar sonucunda köklü atılımların gerçekleştirilmiş olduğu bir gerçektir. Ancak, dönemin iktisat politikalarının istenilen ölçüde başarıya ulaşamamasında, sermaye yetersizliği başta olmak üzere milli gelir ve verimin düşük olması, kredi, taşıma ve ulaştırma olanaklarının az olması ve girişimcilik ruhunun zayıf olması şüphesiz etkili olmuştur.⁴⁷ Ancak bulunduğu dönemin şartları ve sınırlı olanakları içinde değerlendirildiğinde iktisat politikalarını, 'başarılı' olarak nitelemek mümkündür.

⁴⁷ Hasan ÖZYURT, "Atatürk Dönemi İktisat Politikası", *Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri* (Kasım 1981), C. 3, No. 54, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1981, s.10.

I. BÖLÜM

REFİK SAYDAM HÜKÜMETLERİ (25 Ocak 1939- 8 Temmuz 1942)

A. Hükümet Programları

1. Birinci Saydam Hükümeti Programı(25 Ocak 1939- 3 Nisan 1939)⁴⁸

I. Saydam hükümetinin izlediği iktisadi politikanın üç temel ilkeye dayandığı görülmektedir. Bu üç temel ilke, demiryolları yapımına devam etmek, devletçilik politikalarını ve denk bütçe ilkesini sürdürmektir. Hükümetin izleyeceği *mali* politikanın hedefleri şunlardır:

1.Denk bütçe ilkesinin iç ve dış ödemelerdeki düzenliliğin ve taahhütlere uyulmasının temini için devam ettirilmesi,

2.Vergilerin miktarı ve tahsilinde gelişmiş yöntemler izlenerek, devlet ile halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kurallara uyulması,

3.Çiftçinin ve köylünün vergi yükünün hafifletilmesi ve köylerin iktisadi açıdan kalkınmalarının sağlanması,

4.Milli paranın fiili istikrarının korunması,

5.Devlet kurumlarında ve devlet sermayesi ile kurulan kurumlarda ödenen maaş ve ücretler arasında denklik sağlanması,

6.Ülkenin maddi refahı ve iktisadi kalkınması için iktisadi alanın yanı sıra kültür konusuna da ağırlık verilmesi ve bu çerçevede eğitimin her kademesinde özellikle orta ve yüksek öğretimde yeni düzenlemeler yapılması,

⁴⁸ TBMM, Tutanak Dergisi, D. 5, C. 29, s.215-216.

7.Demiryolu inşaatının Cumhuriyet dönemi politikalarına uygun olarak devam ettirilmesi,

8.Su işleri ve bayındırlık gibi kamu hizmetlerinin geliştirilmesi.

Saydam hükümetinin izlemeyi hedeflediği *iktisadi* politikanın esasları arasında şu temel noktalar yer almaktaydı:

1. İzlenecek iktisadi politika Cumhuriyet Halk Partisi programının esaslarına dayanacak ve Devletçilik politikası izlenecekti.

2. Yeraltı kaynakları ve madenler değerlendirilerek, iktisadi kalkınmaya katkı sağlanacaktı.

3. Ödemeler bilançosunun denk olmasına çalışılacaktı.

4. İhracatın desteklenmesi ve yurtdışında ihraç mallarımızın tercih edilmeleri için ihraç ürünlerinde standartlaşmanın sağlanması amaçlanmaktaydı.

5. İktisadi kalkınmayı sağlamak için, hem devlet sektörüne hem de özel sektöre önem ve destek verilecekti.

6. İçinde bulunulan savaş ortamı nedeniyle, özellikle ‘devlet sıhhiyeciliği’ konusunda girişimlerde bulunularak halk sağlığına yönelik çalışmalar yapmak, sağlık ve sosyal hizmet kurumlarını geliştirmek amaçlanmaktaydı.

7.Gümrük işlerinde iyileştirmeler ve ayrıca tekellerde ‘iktisadi ve sıhhi hedefler’ göz önünde tutularak yeni düzenlemeler yapılacaktı.

Hükümet programında yer alan politika esasları çerçevesinde ayrıca, *ziraat* konusunda çiftçilerin emek ve vaktini kıymetlendirmek, üretimin yanısıra çiftçinin kazanç ve refahını artırmak ve ormancılık konusunda ise ormanların korunması ve

devlet işletmeciliği ana prensiplerine uymak gibi temel konulara da dikkat çekilmekteydi.

I.Saydam hükümeti döneminde maliye ile ilgili konularda denk bütçe, adil vergi dağılımı ve Türk lirasının istikrarını sağlama gibi direkt olarak ekonomi ile bağlantılı boyutların yanısıra, ekonomik kalkınmaya destek verecek diğer toplumsal kurum ve kuruluşlarda örneğin, eğitim,kültür, ulaşım, bayındırlık alanlarında da bir yapılanmaya gidilmesi öngörülmekteydi. Bu dönem hükümetlerinin genel iktisadi politikaları, CHP programına dayanmaktaydı. Savaş yıllarına denk gelmesi sebebiyle ekonomik kalkınmaya yönelik tüm girişimlerin ağırlıklı olarak devlet eliyle güdümlenmesinin zorunluluğu, bir anlamda CHP'nin 'devletçilik' politikasıyla da bir paralellik göstermekteydi. Zaten bu tarihlerde Türkiye'de olduğu gibi, genel olarak dünyadaki diğer bir çok devlet de 'Devletçilik' ilkesini uygulayarak savaş bunalımlarını atlattırmaya çalışmışlardı.

2. İkinci Saydam Hükümeti Programı (3 Nisan 1939- 9 Temmuz 1942)⁴⁹

II. Saydam hükümetinin programına bakıldığında, bu hükümetin de bir önceki Saydam hükümeti gibi Cumhuriyet Halk Partisi programını izlemeye özel bir önem vereceği vurgulanmaktaydı. Önceki hükümetten farklı olarak Nafia ve İktisat Vekaletinin ikiye ayrılmıştı. O zamana kadar bayındırlık, ulaşım ve haberleşme çalışmalarını gerçekleştiren Nafia (Bayındırlık) Vekaleti artık sadece bayındırlık ile ilgili hale getirilmiş; ulaştırma ve haberleşme işlerine deniz ulaşımı işleri de eklenerek, bunlarla ilgilenmek üzere Münakale ve Muhabere (Ulaştırma ve

⁴⁹ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 6, C. 1, s.20-21.

Haberleşme) Vekaleti kurulmuş, Ticaret ve sanayii işlerini gören İktisat Vekaleti ise sadece sanayi ve maden işleriyle ilgili hale getirilerek yeniden düzenlenmiş; iç ve dış ticaretle ilgili olarak da Ticaret Vekaleti oluşturulmuştu. Vekaletlerin çalışma programlarında herhangi bir değişiklik olmadığı ve bu konuda CHP programının esas alınacağı vurgulanmakta, bütçe konusunda ise önceki dönemde olduğu gibi denk bütçe ilkesine bağlı kalınacağı ifade edilmekteydi.

II.Saydam hükümeti programı dikkate alındığında ise, ekonomik politikaların bürokratik teşkilatlanma boyutuna yönlendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede yeni Bakanlık oluşumları dikkat çekmektedir.

Her iki programın geneline bakıldığında, üretime yönelik net veriler yetersizdir. Daha çok yeni gelişmekte olan devlet ekonomisinin yetersiz sahalarında çalışmalar yapılması, bütçeye daha fazla kaynak sağlanması gibi ekonominin eksik olan unsurlarının tamamlanmasına yönelik bir kaygının hükümet programlarında etkin olduğu görülmektedir. Böyle bir politikanın uygulanması gerekliliği, kuşkusuz Cumhuriyetin henüz yeni kurulmuş genç bir yönetim olmasıyla da bağlantılıydı.

Özetle, İkinci Dünya Savaşı yıllarında kurulmuş olan Refik Saydam hükümetleri, uluslararası boyuttaki olağanüstü koşullardan olabildiğince az etkilenmek için milli paranın istikrarını koruması, iç ve dış ödemelerdeki düzenlilik ve taahhütlere bağlı kalmanın sürdürülmesi ve denk bütçe ilkesinin sürdürülmesi gibi konularda derin endişeler taşımakta ve istikrar getirici bu temel prensiplerin korunması eğilimini göstermekteydiler. Ayrıca, Refik Saydam hükümetleri programlarının hem CHP programına dayanan hem de tek parti döneminin İnönü ile

özdeşleşmiş olan ‘devletçilik, denk bütçe ve istikrar’ söylemlerini yansıtmaması Saydam’dan beklenen genel tavırla büyük ölçüde örtüşmekteydi.

B. Refik Saydam Hükümetlerinin İktisadi Politikaları

Savaş yıllarında iktidarda bulunan Refik Saydam Hükümetleri’nin programları, daha önceki kabineler gibi iktisadi alanda ‘denk bütçe ve devletçilik’ ilkelerini ön plana çıkarmaktaydı. Ancak uygulamada sıcak savaşa dahil olma ihtimali nedeniyle devletçilik politikalarının daha çok sanayi, ziraat, ticaret sahalarında belirebilecek talep artışını tatmin etmeye yönelik tedbir ve yönlendirmeler olarak şekillendiği görülmektedir. Bu çerçevede Saydam Hükümeti’nin ilk programında hedeflenen vergi indirimi uygulamasının yerini, zaman içinde, yeni vergilerin konulması eğiliminin aldığı görülür.

Hükümet programlarında kültür, eğitim, sağlık hizmetlerine kaynak aktarımı temel hedefler arasında gösterilirken, uygulamalardaki kaygılar hizmet sektöründen ziyade, savaş ihtimaliyle gündeme gelebilecek olan ‘mal ve üretim’ sahalarında yoğunlaşmaktaydı. Bu yoğunlaşma farklılığının, hükümet programında planlananların ‘başarısızlığa uğraması’ bakış açısından çok, olağanüstü koşulların doğurduğu gereksinimlerin bir sonucu olarak algılanması daha yerinde olacaktır. Dönemin eğitim, kültür, sağlık gibi toplumsal alanlarının hareketlilik seyrine bakıldığında dikkat çekici bir artış görülmemekte, aksine olağan bir hizmet seyri izlenmektedir.⁵⁰ Örneğin, sağlık sektörüne bakıldığında, Refik Saydam’ın⁵¹ İkinci

⁵⁰ DİE, *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Ankara, DİE Matbaası, 2001, s.51-59, 62-85.

Dünya Savaşı dönemindeki yönetiminin hizmet hacmi ve kurumsal değer artışı açısından her ne kadar kendisinden önceki dönemin kabinelerine kıyasla daha gelişmiş değerlere ulaşabildiği görülse de, 1939-42 arasındaki üç yıllık süreçte ulaşılmış olan bu değerlerde fazla bir artış kaydedilemediği ve adeta bir sabitlenme olduğu görülmektedir. Ancak yine de, Saydam hükümetleri sonrası sağlık kurum ve kuruluşlarına yönelik verilerle karşılaştırıldığında, bu üç yıllık süreci başarılı olarak nitelendirmek mümkündür.

Saydam kabineleri savaşın olağanüstü şartlarını dikkate alarak uygulamaya koydukları yeni vergilendirmelerin yanında, diğer birçok alanda da faaliyetler içinde bulunan aktif bir yönetim tablosu çizmekteydiler. *Tarım* konusunda, çiftçinin desteklenmesine ve zirai açıdan donatılmasına önem verildi ve bu konuda daha önceki dönemlerde başlatılan çeşitli girişimler sürdürüldü. 1935-37 aralığında yeni örgütlenmeye başlayan Tarım Kredi Kooperatifleri ve Ziraat Bankası aracılığıyla çiftçiye kredi olanakları sağlanmıştı. Yine aynı şekilde 1935'lerde kurulan Tarım Satış Kooperatifleri ile çiftçinin elindeki hububatın satılmasına katkı sağlanmış ve 1938'de kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi ile ordunun ve büyük şehirlerin ihtiyacı için hububat stoklanması, ithal ve ihracatının yapılarak pazarlanmasına çalışılmıştı. Saydam kabineleri de bu nitelikteki çalışmaları sürdüren ve destekleyen bir tavır aldı.

Ormancılık konusunda, 1937 yılında çıkarılmış olan Orman Kanunu, ormanların verimli biçimde değerlendirilmesi ve korunması açısından son derece önemliydi. Bir ülkenin doğal hazinesi durumunda bulunmaları nedeniyle ormanların

⁵¹ 1923-37 yılları arasındaki yedi İnönü Hükümetinin değişmez Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekili olarak Atatürk döneminde başarılı bir bakanlık grafiği çizmiş olan Dr. Refik Saydam'ın Sağlık ve İctimai Muavenet Vekaleti faaliyetleri için bkz. *Sıhhiye Mecmuası, Fevkalade Nüshası, Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekaleti* yay., Ankara, Ulusal Matbaa, 1942, s.16-38.

bilinçsizce kullanılarak yağmalanmasının önlenmesi, verimli ve etkin bir şekilde işletilmesi büyük önem taşımaktaydı. Saydam Hükümeti döneminde mevcut Orman Kanunu çerçevesinde faaliyetler yapılmış; ancak ormanlardan gelişigüzel faydalananların tepkileri ve teknik donanım ve elemanın henüz istenilen düzeyde sağlanamamış olması nedenleriyle hedeflenen ölçüde başarılı olunamamıştı. Bu nedenle 1937-45 süreci, kanunun çıktığı tarihte gerekli donanımın yapılamamış olmasından dolayı, ormancılık rejimi için bir 'duraklama devresi' olarak belirdi.⁵²

Para ve Bankacılık sistemi ile ilgili olarak 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkileri henüz atlatılmışken, bu kez, İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması bu alanda tam bir istikrar sağlanmasını engellemişti. Ekonomik bunalımdan sonra özellikle yerel bankaların sayıları azalmaya başlamış, sanayi yatırımlarına kaynak sağlayacak bankalar kurulmuş ve devletin bankacılık sistemine müdahalesi artmıştı. 1938-40 sürecinde yerel bankaların çoğu, savaş koşullarında bu bankalardan yüksek faizli kredileri alanların borçlarını ödeyememeleri nedeniyle kapanmıştı.⁵³ 1930'da çıkarılan yasa ile kurulan, ancak faaliyetlerine 1933'te başlayan Merkez Bankası aracılığıyla bu bankalar desteklenmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştı. 1938-43 sürecinde ulusal bankaların sayısı 41'den 33'lere düşmüş, yabancı ve yerli bankaların sayıları 50'lerden 42'lere inmiş; Yabancı bankaların sayısında herhangi bir azalma olmamış ancak, 1943 sonrasında birer birer kapanmaya başlamışlardı.⁵⁴

Saydam hükümetleri döneminde *dış ticarete*, 1939 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle büyük bir düşüş yaşandı. 1938 yılında ithalat 115 ve

⁵² Mazhar DİKER, *Türkiye'de Ormancılık*, Orman Genel Müdürlüğü yay., Ankara, Akın Matbaası, 1947, s.54.

⁵³ Arslan YÜZGÜN, "Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi", C.D.T.A., İletişim yay., C.1, s.158-162.

⁵⁴ A.g.m., s. 161.

ihracat 118.9 milyar dolar iken, 1940'da ithalat 80.9 ve ihracat da 50 milyar dolara kadar düşmüştü.⁵⁵ Ayrıca yatırım malları ithalatının toplam ithalat içindeki oranı da giderek düşmüş ve 1945'te % 30'lara inmişti. Savaş yıllarında, ulaşım ve ödeme zorlukları gibi nedenlerle dış ticaret de son derece olumsuz şartlarda yürütülmeye çalışılmaktaydı.

Saydam hükümetleri döneminde *kamu harcamaları ve bütçe gelir-gider dengelerinin* 1942 yılına kadar açık vermediği görülmekteydi.⁵⁶ Bütçe gelir-giderlerindeki bu dengenin varlığı, hükümet programlarında yer alan 'denk bütçe' esasına riayet edildiğini kanıtlar nitelikteydi.

Öte yandan, dış iktisadi ilişkiler çerçevesinde *dış borçlanmaların* da giderek artması söz konusuydu. 1939'da 104 milyon dolar olan dış borç miktarı, 1946'da 120 milyon dolara çıkmıştı.⁵⁷ Savaş yılları boyunca ve özellikle 1939 sonrasında dış borçlanma, dönemin olağanüstü şartlarının doğurduğu gereksinimler ışığında ve ordunun teknik malzeme ve silah gereksinimleri doğrultusunda yapılmıştı. İngiltere, Almanya ve 1941'de A.B.D'den askeri malzeme ve silah ithalinde kullanılmak üzere krediler alınmış ancak bu borçlanmalar, ödemelerindeki kolaylıklar nedeniyle ülke ekonomisine fazla bir yük getirmemişti.

Saydam hükümetleri programlarında yer alan bir başka önemli nokta, ulaşım politikasında demiryollarına ağırlık verilmesinin hedeflenmesi idi. Bu çerçevede hükümet, demiryolu yapımı için iç borçlanma yoluna gitmişti. 1939 yılında bütçeden demiryolu yapımına ayrılan miktarın toplam bütçeye oranının % 5.46 olduğu göz önüne alındığında, bu değer 1927-1931 süreciyle

⁵⁵ DiE, a.g.e., s.404-406, 414. Ayrıca dış ticaret ile ilgili olarak bkz. Erdoğan ALKİN, "Dış Ticaret" C.D.T.A., İletişim yay., C. 2, s.448-451.

⁵⁶ A.g.e., s.520.

⁵⁷ Seyfettin GÜRSEL, "Dış Borçlar", C.D.T.A., İletişim yay., C. 2, s.471-473.

karşılaştırılamayacak ölçüde azaldığı görülmekteydi.⁵⁸ Ancak 1941 sonrası % 1.69'lara kadar düşen bu değer dikkate alındığında, Saydam dönemini 'demiryolları yapımını sürdürme' politikası açısından yine de başarılı olarak değerlendirmek mümkündür.

Saydam Hükümeti döneminde iktisadi alanda yukarıda değinilen faaliyetlerin yanında, devlete geniş yetkiler veren ve bu anlamda Devletçilik ilkesi çerçevesinde değerlendirilen Milli Korunma Kanunu da kayda değer bir nitelik taşımaktadır.

1. Milli Korunma Kanunu (18 Ocak 1940)

Refik Saydam Hükümeti döneminde, içinde bulunulan savaşa girme ihtimali nedeniyle iktisadi hayatı önemli ölçüde etkileyen Milli Korunma Kanunu çıkartılmıştı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında devletin, savaşın ülkeye getireceği olağandışı yük ve zararlara karşın ekonomik alanda yeni düzenlemeler getiren 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu, 1938-1945 yılları arasındaki dönemde Türk ekonomisine damgasını vurmuş olan büyük çaplı mali tedbir ve uygulamalardan biriydi.

Önsözünde *"Milli hayatımızda bu istisnai ahvalın, savaşın tesirlerini önlemek ve iktisadi bakımdan da tehaffuzi ve tedafüi önlemler almak gereği"* olarak belirtilen Milli Korunma Kanununun gerekçeli taslağı, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in başkanlığında kurulan bir komisyon tarafından hazırlanmış ve 18 Ocak 1940 tarihinde T.B.M.M.'de görüşülerek kabul edilmişti. TBMM'de yapılan görüşmelerde CHP içindeki muhalif gruplar ve bazı milletvekilleri kanuna

⁵⁸ İsmail YILDIRIM, *Cumhuriyet Dönemi'nde Demiryolları (1923-1950)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara 2001, s.153-154.

eleştirilerini ortaya koymuşlardı.⁵⁹ Gerek Saydam hükümeti ve gerekse Şükrü Saraçoğlu hükümeti tarafından yapılan yeni düzenlemeler ile bu kanun, zaman içinde bir çok değişikliğe uğrayarak 1960 yılında yürürlükten kaldırılacaktı. Milli Korunma Kanunu gereğince oluşturulan koordinasyon heyetinin maliye, iktisat, ziraat, ulaştırma (münakalat) ve ticaret vekillerinden oluşmasına karar verilmişti.

Birinci maddesinde belirtildiği üzere bu kanun, “*devletin bünyesini iktisat ve milli müdafaa açısından desteklemek*” amacıyla hazırlanmıştı. Bu çerçevede İcra Vekilleri Heyetine “*genel veya kısmi seferberlik, devletin bir savaşa girmesi ihtimali ve Türkiye Cumhuriyetini de ilgilendiren yabancı devletler arasındaki savaş hali*” gibi olağanüstü durumlarda kullanılmak üzere bazı görev ve yetkiler verilmişti.

Milli Korunma Kanunu ile ziraat, sanayi, ticaret gibi sektörlerde özellikle hizmet ve üretim sahalarında olası bir sıcak savaş halinin getireceği olağanüstü koşullarda kullanılmak üzere hükümete verilen yetkiler, ana hatlarıyla şöyle maddelenebilir:

- *Savaşın olağanüstü ekonomik koşulları içinde, özellikle sanayi ve madenler konusunda olası bir talep artışını karşılayabilmek için üretimi yönlendirici ve kaynak teminini artırıcı önlemler alma,
- *İthalat hacmini ve ithal edilecek malların çeşidini belirleme,
- *Halkın muhtemel bir savaş durumunda gereksinim duyacağı malların kişisel amaçlar için stoklanmasını önleme,

⁵⁹ Kanun altı bölüm ve yetmiş iki maddeden oluşmaktaydı. Yayınlandığı gün yürürlüğe konulmuştu ve olağanüstü koşulların sona ermesi durumunda yürürlükten kalkacaktı. Kanunun en çok eleştiri alan maddesi ise, küçük çiftçiye ezdiği gerekçesiyle 41. madde olmuştu. Bkz. “Milli Korunma Kanunu”, TBMM Kanunlar Mecmuası, D. 6, C. 21, Ankara, TBMM Matbaası, 1940, s.167-175. Ayrıca bkz. Cemil KOÇAK, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi 1938-1945*, İletişim yay., İstanbul 1996, s. 382, 393.

*Gerekli görüldüğü hallerde her türlü nakil araçlarının ücretlerini belirleme ve bunları gerektiğinde kullanabilme,

*Ziraat alanında işgücünü artırma ve her türlü zirai araç-gereci kullanabilme.

Hükümet, savaşa girilsin ya da girilmesin ordunun ve kentlerin hububat ihtiyacını sağlamak için devletin piyasaya ve üretime yoğun müdahalesine olanak sağlayan bu kanun ile fiyat artışlarını sınırlamaya çalışmıştı.⁶⁰ Sanayii ve maden ürünlerinin alım, satım ve dağıtımında devlet kontrolünü sağlayabilmek ve gıda maddelerinin üretim-tüketim dengesini kurabilmek amacıyla, belirli fiyattan devlete verilmesi kararı çıkartılmıştı. Bu kanun ile devlet, sanayii, ziraat ve ticaret alanlarında mal, hizmet ve üretimi denetleme yoluna gitmiş ve Sönmez'in de belirttiği gibi 'ülke genelinde özel girişimin yerine girişimcilik rolünü'⁶¹ de üstlenmişti.

Milli Korunma Kanunu çerçevesinde yapılan uygulamalar, teşkilatların yetersiz olması ve uygulamadaki usulsüzlüklerden dolayı hedeflenen sonuca ulaşamadı. Diğer bir deyişle, savaş tedirginliği nedeniyle kanunun ilk maddesinde bulunan '*devletin harbe girmesi, savaş çıkması ihtimali*' gibi kesinleşmemiş durumlarda hükümete tanınan geniş yetkiler, kanunun istenildiği zaman kolaylıkla yürürlüğe konulmasına ve dolayısıyla amacının dışında kullanılabilmesine olanak sağladı. Bu durum, devletin yeterli denetim ağını kuramamasından dolayı sosyo-ekonomik boyutlu rahatsızlıkları, karaborsacılığı ve vurgunculuğu da beraberinde getirdi. Dahası, hükümete verilen el koyma yetkisi nedeniyle halk ürününü istediği fiyata satamadığından, devlet ile halk zaman zaman ciddi sorunlar yaşadı.

⁶⁰ Şevket PAMUK- Zafer TOPRAK, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Ankara, Yurt Yayınevi, 1988, s.97.

⁶¹ Osman SÖNMEZ, *II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'nin İktisadi Politikası*, Konya 1992, s.81.

Özetle, halkı savaş ortamının beraberinde getireceği vurgun, pahalılık gibi olumsuz şartlardan korumak için çıkarılan Milli Korunma Kanunu, savaşın kötü etkilerini gidermeye yönelik vergi boyutlu mali önlemlerden biri olarak gündeme gelirken, birçok sosyo-ekonomik problemin doğmasında itici rol oynayan bir boyuta girebilmişti. Savaşın dışında kalınmış olmasına rağmen, bu kanun ile ülkede adeta bir savaş ekonomisi uygulanmıştı.

II. BÖLÜM

SÜKRÜ SARAÇOĞLU HÜKÜMETLERİ (9 Temmuz 1942- 5 Ağustos 1946)

A. Hükümet Programları

1. Birinci Saraçoğlu Hükümeti Programı (9 Temmuz 1942-9 Mart 1943)⁶²

Şükrü Saraçoğlu tarafından kurulan hükümetin programının genel ilkeleri şu başlıklar altında toplanabilir:

1. Kendisinden önceki hükümetler gibi CHP programının uygulanmasına devam edilmesi,

2. ‘Büyük Şef’in etrafında ve “İnönü Türk milletine, Türk milleti de İnönü’ye yaraşıyor” şeklinde bir ifadeye de yer vererek, Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde olması ve bu birlik-beraberliğin sürdürülmesi,

3. İçinde bulunulan ortamda ülkenin savaşın dışında tutulması.

Saraçoğlu hükümetinin programı ağırlıklı olarak iç ve dış politika konularını ele almaktaydı ve hükümetin izlemeyi hedeflediği *dış politika* ilkeleri şunlardı:

- Türk dış politikası, yayılmacı bir özellikten uzak olarak ‘müspet bir bî-
taraflık’ çizgisi üzerinde devam etmeyi esas almakta ve 1923 Lozan Barış
Antlaşması sonrasındaki istikrar ve barışçı ortamı korumayı hedeflemekteydi.

-Saraçoğlu hükümeti tarafsızlık politikasını izlemekle birlikte, İngiltere ile
ittifakın devam ettirilmesi yolu ile anti-revizyonist bir yaklaşıma eğilim gösterdiğini
hissettirmekteydi. Öte yandan, tümüyle anti-revizyonist bloğa dayanmayarak
Almanya gibi revizyonist ülkeler ile de ilişkilerin normal akışında sürdürülmesi
yolunun tercihiyle, bir anlamda tarafsızlık ilkesine olan bağlılığını da

⁶² TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 6, C. 27, s.21-25.

göstermekteydi. Bu yaklaşım ‘dostluğa karşı dostluk, düşmanlığa karşı da azim ve kararlılıkla karşı çıkmak’ sözleriyle programda yerini almıştı.

Saraçoğlu Hükümetinin izlediği *iç politika* ilkeleri ise, “Türklük ve Türkçülük” söylemi çerçevesinde şekillenmekte ve Türkçülüğün sadece bir kan meselesi değil aynı zamanda bir ‘kültür ve vicdan’ meselesi olduğu vurgulanmaktaydı. Yine Saraçoğlu’nun sözlerinde “Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz” şeklinde anlamını bulan bu söylem, merkezinde Türkçülüğün yer aldığı geniş yelpazeli bir ‘milliyetçilik’ anlayışına yatkınlığı ifade etmekteydi. Türkiye’nin güçlenmesi ve refahı konusunda Cumhuriyet ile birlikte girilen atılımlardan duyulan memnuniyeti ifade eden hükümet programı, demiryolları inşası, yeni fabrikaların açılması gibi başarılı girişimleri bu atılımlara örnek olarak vermektedir. ‘Köylü ile bilgi ve toprağı birleştiren’ bir ideali gerçekleştirmek ve bu kapsamda Köy Enstitülerinin geliştirilmesini sağlamak bu programın temel amaçları arasında yer almaktaydı. ‘Köylüyü topraksız, toprağı da köysüz bırakmamak’ ve bunun yanısıra ‘toprağı, sanat ve tekniğı sadece bilginin emrine vermek’ programın diğer önde gelen hedefleriydi.

Yukarıda genel esasları verilmeye çalışılan Saraçoğlu hükümeti programının iç politika ilkelerini *iktisadi* ve *sosyal* olmak üzere iki boyutta ele almak mümkündür.

.İktisadi Boyut: İç politikanın iktisadi boyutu, iki esas temele dayanmaktaydı: İaşe ve para. Savaş ortamına bağlı olarak ülkede yaşanan iaşe sıkıntısı iktisadi boyutun ana sorunu halindeydi ve bu çerçevede ‘umumi ve geniş gereksinimler’ yani gıda, elbise, ayakkabı ve silah gibi gerekli gereksinim maddelerinin bizzat ülkede

üretilmesi hedeflenmekteydi. İaşe sıkıntısı özellikle halkın gıda kaynağı olan tahıl ürünlerinde ve diğer gıda maddelerinde kendini göstermekteydi. İaşe sıkıntısının bir başka nedeni olarak, üretime katkı sağlayacak genç nüfusun silah altında olması gösterilmekte ve iaşe sorununa, dönemin şartlarından kaynaklandığı için *“hepsi muvakkat ve geçici ve harple beraber nihayet bulacak arızalardır”* şeklinde yaklaşılmaktaydı.

İaşe konusunda yaşanan ve dönemin olağanüstü şartlarından kaynaklanan iaşe sıkıntısı, beş ana başlıkta değerlendirilmekteydi:

Hububat: Hububat sıkıntısı konusundaki büyük açığın savaşa bağlı olduğu ve bunu gidermek için çalışmalar yapılacağı vurgulanmaktaydı. Savaş başladığında devletin elinde 250 bin ton buğday bulunduğu, halkta ve tüccarda da bir o kadar stok mevcut olduğu göz önüne alınırsa, savaş yıllarında 500 bin ton kadar buğday stoku ile savaş yıllarına girildiği ifade edilmekteydi. Ancak bu stok bile, sadece iki yıl kadar yeterli olmuş ve savaşın üçüncü yılı yaşanan sıkıntı sebebiyle dışarıdan özellikle İngiltere’den 100 bin tondan fazla hububat yardımı alınmak suretiyle sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştı. Hükümet programında buğday stokunda yaşanan bu açığın üç şekilde kapatılmasının mümkün olduğu belirtilmekteydi.

-Çiftçiyi destekleyerek üretimi artırmak,

-‘İstihlâk’ı önlemek,

-Dışarıdan buğday ithal etmek.

Bu üç hedef eş ağırlıklı olarak izlenilmiş ve çiftçiyi desteklemek için fiyatların artırılmasına ve istihlâkı önlemek için ordu ve resmi kuruluşların işbirliğiyle büyük şehirlerdeki tahdidatın(sınırlama) devam ettirilmesine çalışılmıştı. Öte yandan buğday ithali için, Amerika’ya başvurulmuş ve ABD de 15 bin ton

buğday vermeyi kabul etmişti. Arpa ve yulaf açığını gidermek için ise, büyük çabalar harcanmış ve Türkiye’de üretilmekte olan pancar ve pamuk çekirdeğinin bunlara alternatif ürünler olarak yaygınlaştırılması düşünülmüştü.

Bakliyat: Fasulye, pirinç, mercimek gibi ürünlerdeki sınırlamaların kaldırılması amaçlanmaktaydı. Çünkü biri diğerinin yerine alternatif olarak kullanılabilmekteydi. Bunun sonucunda buğday fiyatlarındaki artış da dengelenmiş olacaktı. Öte yandan bulgur üretimi ülkede bol olduğundan, yine bu ürünün de buğday yerine alternatif olması ve fiyatları dengelemesi beklenmekteydi.

Yağ: Ülkedeki değişik yağ (zeytinyağı, tereyağı, pamukyağı, ayçiçek yağı, hayvansal yağlar) türlerini birbirinin yerine kullanmak mümkün olduğundan bunlar arasında büyük oranda fiyat farkları bulunmamaktaydı. Özellikle zeytinyağı ihracatı stoklarındaki bolluk nedeniyle fiyat artışlarında önemli bir rahatlık sağlanmıştı. İç iktisadi önlemlerde bu derece önemli bir yer tutması nedeniyle, gerekirse bu ürünün ihracını sınırlama ve yasaklama yoluna başvurulabileceği ifade edilmekteydi.

Pamuklu ve Yünlü Kumaşlar: Ülkede pamuklu üretimin %60’ı, yünlü üretimin ise %80’i fabrikalarda, geri kalan kısım ise el tezgahlarında üretilmekteydi. Fabrika üretimlerinde devletin payı %50’den biraz fazlaydı. İşte devletin pamuklu ve yünlü kumaş üretiminde geride bıraktığı %40 ve %20’lik kısım, karaborsa yaratmaktaydı. Bu noktada üretimi artırmak ve ihracatın seviyesine çıkarmak esas hedeflerden biri durumundaydı. Diğer taraftan pamuklu üretim yapan fabrikalarda özel girişime sağlanan ‘devlet adına çalışıp üretim yapma’ olanakları, yünlü sanayi alanında da uygulanmaya başlanacaktı. Gerek pamuk ihracatı ve üretimin iyi olması ve gerekse pamuk üretim ve ihraç ağlarının iyi işler durumda bulunması sebebiyle,

mevcut yıl itibariyle üretimin iyi olacağı beklentisi de programa yansımaktaydı. Bu konuda sadece uygun bir fiyat ayarlamasının yapılması gerektiği de vurgulanmıştı.

Et Konusu: İhraç malları arasında yer alan et ile ilgili sektörde özellikle fiyat farklarının ortadan kaldırılması ve uygun fiyatların belirlenmesi gibi konulara öncelik verileceği ifade edilmişti.

Ayrıca, ipek ve diğer lüks eşya sınıfına giren malların fiyatları serbest kalırken, pancar gibi alıcısı sadece hükümet olan ve şeker, kömür gibi satıcısı tamamen hükümet olan maddeler konusunda da devlet çıkarları göz önünde tutularak uyumlu ve uygun bir fiyat belirlenmesine çalışılacaktı.

Sosyal Boyut: Saraçoğlu hükümetinin programı, halka dayalı ve halk için hizmet veren bir hükümet olma hedeflerini irdeleyen, iktisadi boyutta iâşe eksikliği, karaborsacılık ve fiyat dengesizliğinden en çok zararı ücretli kesimin özellikle memurların gördüğüne dikkat çekerek bu kesime maaş zammı yapılması gibi önlemlerin alınmasını öngörmekteydi. Öte yandan, sadece maaş zammı ile yetinilmeyerek aile reislerine ayakkabı ve eşleri ve kendilerine elbiselik kumaş verilmesi gibi başka çarelere de başvurulacağı ifade edilmekte, muhtaç vatandaşlara sosyal yardımlar yapılması da öngörülmekteydi.

Sonuç olarak, I.Saraçoğlu hükümeti programı, Türklük ve Türkçülük ilkeleri kapsamında demokratik ve halk devleti olabilme yolunda önlemler alma, iktisadi hayatta savaşın getirdiği sıkıntıları azaltma yolunda karalılıkla devam etme ve devlet ile özel girişim ve kooperatifçiliğin birbirleriyle uyumlu bir birliktelik sağlamalarına yönelik çalışmalar yapılmasını içeren hedefleri içermekteydi.

2. İkinci.Saraçoğlu Hükümeti Programı (9 Mart 1943-7 Ağustos 1946)⁶³

Şükrü Saraçoğlu tarafından oluşturulan ikinci kabinenin programına bakıldığında, dönemin şartları çerçevesinde izlenecek yeni iktisadi politikanın ne şekilde olacağı konusunda net ipuçları elde edilmektedir. Programın iktisadi görüşlerinden önce *genel ilkelerinden* kısaca bahsedilirse, II.Saraçoğlu hükümetinin hedeflediği genel politika esaslarına göre:

- Yeni kurulan hükümet, I. Saraçoğlu hükümetinin devamı niteliğindeydi. Saraçoğlu'nun tanımıyla, kabine üyelerinin değişimi, 'nöbet değiştiren askerlerin vaziyeti'ni yansıtmaktaydı; aksi takdirde bu değişimler başka bir anlam ifade etmemekteydi.

-Atatürk ile başlayan rejimin 'insani ve medeni gayretler için örnek' olacağı temennisinden sonra hedefin, kalkınmış ve güçlü bir Türk devleti olduğu vurgulanmaktaydı.

-Önceki hükümette olduğu gibi bu hükümetin de Cumhuriyet Halk Partisi programını uygulayacağı belirtilmekteydi.

-Yapılması düşünülen işlerin başında özellikle orduya ve onun hazır tutulmasına özel bir önem ve ağırlık verileceği ifade edilmişti.

II. Saraçoğlu hükümeti savaş yıllarına denk gelmesi sebebiyle, iktisadi alanda büyük sıkıntılarla karşı karşıyaydı. İkinci hükümetin programına göre, *iktisadi politikanın* en önemli sorunları yine *iaşe* ile *bütçe* ve *para* konusunda yaşanan sıkıntılardı. Bu konularda daha önce sert önlemler alındığı ancak yine de karaborsacılığın önlenemediği belirtildikten sonra, bu kez ekonomide serbestliğe yönelindiği ancak bunun da fiyat artışlarına ve enflasyona neden olmakla

⁶³ TBMM, Tutanak Dergisi, D. 7, C. 1, s.22-26.

sonuçlandığı ifade edilmekteydi. Bu sonuçlardan hareketle sorunun özünü, savaşın getirdiği ekonomik yükten öte, özellikle üretim alanında çalışan genç nüfusun silah altına alınması, üretim sahasında yaşanan darlık ve talebe karşılık verememe gibi nedenler oluşturmaktaydı.

Hükümetin bu durum karşısında aldığı kararlara göre, hedefleri sayısal anlamda azaltmak ve belli konularda yoğunlaşılmasını sağlamak ve bu şekilde daha başarılı bir sonuç elde etmek esas amaçlar arasındaydı. Yeni ekonomik önlemlere göre, üretimi artırmak ve 'saklı malları' ortaya çıkararak karaborsanın önüne geçmek için fiyat artışı yoluna gidilecekti. Ayrıca üretimin bir kısmının devletçe belirlenen fiyatlar ile yine devlete satılmasına başvurulacak; satın alınan bu mallar öncelikli olarak ordunun gereksinimlerine ve ikincil olarak da dar gelirli vatandaşların gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak kullanılacaktı.

İktisadi alanda yaşanan *iaşe sıkıntısı* konusunda yapılan düzenlemeler ve alınan önlemler de programda yerini almıştı.

İaşe Konusunda Alınan Önlemler:

-*Giyim* konusunda, 140 liradan fazla ücret ve maaş alan geniş anlamıyla bütün memur ve müstahdemlere birer kat elbise verilmesi; 140 liradan aşağı olanlara ikişer kat elbiselik kumaş verilmesi ve 70 liradan aşağı maaş ve ücret alanlara da birer ayakkabı verilmesi şeklinde yapılan vaatlerin en kısa süre içinde yerine getirileceği belirtilmekteydi.

-*Yiyecek* konusunda öncelikli olarak halkın en önemli gereksinim maddesi durumunda olan *ekmek* ile ilgili yeni düzenlemeler yapılacağı belirtilmekteydi. Özellikle büyük şehirlerde yaşayan 1.600.000 civarındaki dar gelirli nüfusun ekmek sıkıntısından olumsuz etkilendiği ve bu konuda devlet tarafından maliyetine ekmek

yardımı yapıldığı, özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Zonguldak gibi şehirlere orta fiyattan hububat ve ekmek verildiği ve ayrıca dışarıdan gelen İngiliz ve Amerikan) yardımlarla buğday konusunda büyük bir rahatlama yaşandığı belirtilmekteydi. Öte yandan, Toprak Ofisi'nin Ziraat Vekili emrine verdiği çiftçiye verilecek tohumluk miktarı da toplam 48 bin ton kadardı ve bu miktarın o zamana kadar dağıtılmış miktarın çok üzerinde olduğu vurgulanmaktaydı.

Diğer bir önemli gıda maddesi olan *bulgur* konusunda, daha önceden yapılması planlananların yapılamadığı ve Ankara'da kurulacak fabrikanın kurulamadığı belirtildikten sonra, halka önceden verilen bulgur vaadinin de yerine getirilemediği ve bunun yerine dar gelirli ailelere nüfus başına ikişer kilo un verilmeye başlandığı bildirilmekteydi.

Bulgurda olduğu gibi *pirinç*te de beklenenden az ürün alındığı ve ordu ile hastanelerin gereksinimlerine öncelik verildiğinden dolayı halka pirinç yerine makarna dağıtılmasının düşünüldüğü ifade edilmekteydi.

Halkın bir başka gereksinim maddesi olan *yağ* konusunda, beklenen sekiz-dokuz milyon kiloluk zeytinyağının henüz tamamıyla temin edilememesinden dolayı, zeytinyağı ile ilgili vaatlerin bir süre gecikmeyle yerine getirilebileceği belirtilmekteydi.

*Şeker*in ise resmi fiyatların çok altında olarak, nüfus başına 600 gram miktarında dağıtılmakta olduğu ve bu miktarın daha sonraki aylarda artırılmasının düşünüldüğü ifade edilmekteydi. Ancak, eğer şeker dağıtımında yerine getirilemeyen vaatler belirirse, bunun da halka fasulye verilmek suretiyle giderileceği vurgulanmaktaydı.

Bütçe ve Para ile İlgili Düzenlemeler:

Mali alandaki sıkıntıların başında, *bütçe ve para* konusunda yaşanan olumsuzluklar yer almaktaydı. Bu dönemde uygulamaya konmuş olan olağanüstü vergilere, alınan önlemlere ve yapılan düzenlemelere rağmen tedavülde bulunan para hacminin artması önlenememiş, Merkez Bankası açıldıktan sonraki yedi yıl içinde emisyon miktarı 150-200 milyon lira arasında bir dalgalanma göstererek giderek artmış ve 1939'da 396 milyon iken, 1942'ye gelindiğinde 744 milyon liraya çıkmıştı. Bu gelişmelerin yanında, Merkez Bankası'nın altın ve döviz stoklarında yine artış yaşanması söz konusu olmuştu. Bu olumsuz gelişmelere rağmen hükümet programında, para konusundaki mevcut duruma ilişkin olarak 'Türk parasının hiçbir zaman bu kadar sağlam olmadığı' iddiasında bulunulmaktaydı.

Mali alandaki sıkıntılar bütçeye de yansımaktaydı. *Bütçenin* 1938'de 250 milyon iken 1942'de 394 milyona varan bir artış içinde olduğu vurgulandıktan sonra, bütçe kaynaklarındaki normal artış ile bu miktarın 394 milyona yaklaşmış olduğu ve bir sonraki yıl olan 1944 itibarıyla 480 milyonu bulacağı tahmin edilmekteydi. Ancak bu arada ordu giderlerinin bütçeye büyük bir yük getirdiği göz önünde bulundurularak, orduya bütçeden ayrılan ödeneğin giderek artmakta olduğuna dikkat çekilmekteydi. Nitekim orduya yapılan ödenek toplam 313 milyonu aşmış, bütçeden her yıl orduya ayrılan 100 milyonluk ödeneğe ek olarak 1939'da 84 milyon, 1940'da 220 milyon ve 1941'de 280 milyonluk ödenek yapılmıştı. 1943 senesinde orduya yapılacak olağanüstü ödenek toplamının 400 milyonu bulacağı bekleniyor ve buna mutad olan 100 milyonluk miktar eklendiğinde milli savunma masraflarının hükümete 500 milyonluk bir yük getireceği vurgulanıyordu. Bu noktada, ordu teçhizatının dışarıdan alınmasının da masrafları artırıcı bir rol oynadığı ifade

edilerek, savaş zamanları alınan olağanüstü vergilerin bütçeyi rahatlatıcı bir rol oynadığı düşüncesinin bir anlamda gerekçeleri ortaya konulmuş oluyordu. Diğer bir ifadeyle, birincisinde olduğu gibi II. Saraçoğlu hükümeti döneminde de, benzer olağanüstü vergilerin plana geçirilme aşamasında olduğunun ilk sinyalleri verilmekteydi. Bu düşünce ile hazırlanmış olan Varlık Vergisi benzeri vergilerin değişik halk katmanlarına yönelik olarak planlanmasının düşünüldüğü hissettirilmekteydi.

Hükümet programına göre, bütçedeki en büyük katkı *eğitime* ayrılmıştı. 1942 yılına kıyasla, eğitime ayrılan bu katkı 14,5 milyon liradan daha fazlaydı. Diğer bir deyişle, on sene öncesinde 10 milyon lira olan eğitim bütçesinin, 1944 yılında 43 milyon lira olması düşünülmekteydi. Özel kurumların eğitime katkısı da on sene öncesinde 12 milyon civarındayken, içinde bulunulan 1943 yılı itibariyle bu miktar 19 milyona ulaşmıştı. Öte yandan, öğrenci sayılarında da artış gözlenmekteydi. Yüksek öğretimdeki öğrenci sayısı on sene önce 7 bin iken 1943'te 16 bin 600 kişi; lise öğrencisi 6 bin 800 iken 30 bin kişi; orta okul öğrencisi ise 35 bin iken 100 bin kişi ve ilkokul öğrencisi de 525 bin iken 970 bin kişiyi bulmuştu. Ayrıca teknik öğretim ve güzel sanatlar akademilerindeki öğrenci sayılarında da önemli artışlar söz konusuydu.

Bütçeden en büyük payı, 'bilgili ve verimli vatandaş adedini arttırmak' için eğitime yönelik ödenekler alırken, ikinci sırayı da üretim kaynağı olan *ziraat* oluşturmaktaydı. Bu kapsamda, özellikle çiftçiye tohum, ilaç, araç-gereç, gübre sağlayan Zirai Donatım Kurumu'na önceden ayrılmış olan 4,5 milyon liraya ek olarak 5,5 milyon liralık bir ilave yapılmıştı. Öte yandan, Ziraat Vekaletinin bütçesine de 4 milyon 800 bin liralık ek ödenek yapılarak, bu para ile teknik okul

açılması planlanmıştı. Ziraat konusunda en önemli ve kısa sürede halledilmesi gereken işlerden bir diğeri de, çiftçiyi toprak sahibi yapacak bir kanunun hazırlanmasıydı ve bu kanunun hazırlanması için çalışmaların başlatılmasına karar verilmişti.

Eğitim ve ziraatten sonra bütçeden ayrılan en önemli ödenek, Osmanlı döneminden kalan borçların tümüyle ortadan kaldırılması için ayrılmıştı. Bütçeye konulmuş olan 15 milyon lira ile bu borçların tamamen ödenmesi planlanmaktaydı.

Bütçeden para ayrılan bir başka alan, *bankalar*dı. Özellikle Sümerbank ve Etibank gibi devletçilik ilkesinin temsilcisi durumunda olan bankaların işlevlerini sürdürmeleri için Hükümetin parasal açıdan destek sağlayacağı vurgulanmaktaydı.

Bunlardan başka *nafia* ile ilgili olarak, ülkede yol, su, köprü gibi faaliyetlerin program dahilinde çalışılarak hızla yürütülmesi planlanmaktaydı.

Programda yerini alan bir başka konu ise, *kömür* meselesiydi. Kömür üretiminin artan talebi karşılayamadığı ve bu konuda halkın ihtiyacını karşılamaya yönelik üretimi artırıcı kaynaklar bulunması gerekliliği ifade edilmekteydi. Kömür üretiminin en yüksek olduğu yıllardan biri olan 1941 yılında üretim 3 milyon tonu bulmuştu. 1942'de bu miktar çeşitli sebeplerle 2,5 milyon tona düşmüştü; ancak bu konuda alınan önlemlerle 1943 yılı içinde üretimin daha yüksek bir seviyeye çıkarılması ümit edilmekteydi.

Sonuç olarak, Saraçoğlu başkanlığında kurulan ikinci hükümetin programında iktisatla ilgili giderilmesi gereken dört temel konunun ağırlıklı olarak işlendiği görülmektedir. Bunlar, giyim ve yiyecek konularının dahil olduğu iâşe; bütçe, para ve kömür sıkıntılarıydı. İâşe alanında, örneğin ekmek ile ilgili olarak daha önceden dar gelirliyle 150 gram ekmek verildiği, buğday fiyatlarının önceden

100 kuruşu aştığı hatırlatılarak ikinci hükümet döneminde bu gibi değerlerin çok daha rahat bir gelişme içinde ilerlediği ve bunun da İngiltere ve Amerika'dan alınan yardımların yarattığı kısmî rahatlığa bağlı olduğu belirtilmişti.

Ekonomik alanda dış yardım konusunda İngiltere ve Amerika'ya yapılan bu özel atıflar, dış politikaya da yansımıştı. Müttefik ve dost devletlerle ilişkilerin anlaşmalarla sağlanmış olduğu, yani statükonun korunmasına yönelik bir eğilimin önemsendiği belirtildikten sonra, 'Türkün topraklarını, Türkün haklarını, Türkün menfaatlerini' koruma konusundaki hedeflerin gerçekleşmesinde, Türk-İngiliz dostluğuna özel bir önem verildiği yönünde vurgu yapılmaktaydı. Bu noktada, Churchill ile gerçekleştirilen Adana Mülakatı'nın ardından, İnönü'nün cumhurbaşkanlığına yeniden seçilmesine Amerika'nın gösterdiği olumlu tepki takdir edilmekte ve 'cumhuriyetçi ve demokratik' Türkiye'nin cumhuriyetçi ve demokratik Amerika'ya selamlarını yolladığı ifade edilerek, bir anlamda, revizyonist ülkelerin anti-demokratik uygulamalarına sempati duyulmadığı hissettirilmek istenmekteydi.

Hükümet programında iç politikaya ilişkin net ve yoğun bir tema görülmemekteydi. Ancak Saraçoğlu Hükümetlerinin genel eğiliminde olduğu gibi, CHP çizgisinde Türklüğün yüceltilmesine yönelik genel bir bakış işlenmekteydi. Bu arada, sosyal boyutla ilgili olarak genel seçimlere ve belediye seçimlerine halkın katılımının yükseldiğinden bahsedilerek, ülkede huzur ve asayişin sağlanması için idari ve zabıta hizmetlerine yönelik birtakım yeni düzenlemelerin yapılacağı da kısaca belirtilmişti.

Hükümet programının iktisadi boyutta dikkat çekici bir şekilde yoğunlaştığı bölüm, bütçe ve para konusundaki düzenlemelerdi. Bütçe alanında en büyük önemi, eğitim, ardından ziraat ve borçlar almaktaydı. Eğitim konusunda, 'bilgili ve verimli'

vatandaşların sayısını artırmaya yönelik önlemler; ziraatte üretimi artırmaya yönelik fiyat teşviki önlemleri ve borçlar konusunun ise tamamen tasfiyesi öngörülmektedir. Ayrıca nafia programının devamına özel bir önem gösterileceği vurgulanmaktaydı. Öte yandan, hükümet programının genel iktisadi çerçevesi içinde özellikle devletçiliği temsil eden Sümerbank ve Etibank gibi bankalardan hem devletçilik politikası hem de demiryolları ve deniz yollarının millileştirilmesi noktalarında aktif olarak faydalanılacağı ifade edilmekteydi.

B. Şükrü Saraçoğlu Hükümetlerinin İktisadi Politikaları

Şükrü Saraçoğlu Hükümetleri'nin programları, Türkiye'nin savaşın dışında kalmış olmasına rağmen, ağırlıklı olarak savaşın dolaylı etkilerini gidermeye yönelik önlemleri hedeflemekteydi. Programların en önemli vurgusu, savaşın genel yansımalarıyla paralel olarak ülkede yaşanmakta olan iâşe ve para konusundaki sıkıntılar üzerine idi. Savaş ortamında azalmış olan üretimin artırılması ve özellikle de karaborsacılık ve enflasyon ile mücadele edilmesi öngörülmekte; savaşın olumsuz etkilerini gidermek amacıyla bir yandan 'vergilendirmeler' yoluyla bütçenin rahatlatılması, öte yandan eğitim, ziraat, bankacılık alanlarında çok yönlü faaliyetlere devam edilmesi planlanmaktaydı.

Saraçoğlu döneminde, *kamu harcamalarına* bakıldığında savaş ortamının kamu giderlerini aşırı derecede artırdığı ve bu artışın fiyatlara da yansıdığı görülmekteydi. Ayrıca, temel gereksinim maddelerinde yaşanan kıtlıklar ve

uygulamaya konulan vergiler sonucunda halka yiyecek-giyecek ve kamu çalışanlarına iâşe ve para yardımı yapılması gündeme gelmişti.⁶⁴

Yine bu dönemde dikkate alınan bir başka konu ise, bankaların desteklenmesiydi. Özellikle savaş yıllarıyla birlikte gerilemiş olan ülke sanayisini yeniden canlandırma faaliyetleri başlamış, 1945 yılında bir 'İvedili Plan' hazırlanmıştı. Bu plan çerçevesinde, Sümerbank ve Etibank'a beş yıl içinde gerçekleştirilecek projeler için Merkez Bankası'ndan kredi verilmesi öngörülmüştü. Özellikle kimya, kağıt, toprak ürünleri, tekstil, makine, demir-çelik sektörlerinde Sümerbank'a; madencilik ve elektrik enerjisi sektörlerinde ise Etibank'a projeler hazırlayıp uygulama yetkileri verilmişti. Bu girişimlerin finansmanı da devlet tarafından yapılacaktı. Ancak, hem dış ilişkiler hem de iç siyasi hayatta hızla değişen dengeler, bu planın uygulanmasına engel oldu. 1946'da Saraçoğlu Hükümeti'nden yönetimi devralan Peker kabinesi iktisadi alanda devletçilikten çok özel girişime ağırlık veren bir politika izleyecek ve değişen koşullarda planın da değiştirilmesi gerekliliğine dayandırılarak bankalara sağlanan finansmanın durdurulması ile İvedili Plan'ın uygulanması zaman içinde olanaksız hale gelecekti.⁶⁵

1942-46 yılları arasında Saraçoğlu Hükümeti'nin savaş nedeniyle bütçe gelir-giderlerinde oluşan dengesizliği, yeni vergileri uygulamaya koyarak giderme yoluna gittiği görülmektedir. Bu kapsamda Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi uygulamaya getirilmişti.

⁶⁴ Ertuğrul BAYDAR, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Maliye Tetkik Kurulu yay., Ankara 1970, s.75-78.

⁶⁵ TEZEL, a.g.e., s.319-323.

1. Varlık Vergisi Kanunu (12 Kasım 1942)

Refik Saydam Hükümeti döneminde, olası bir sıcak savaş ihtimalinde, ülkeyi savaşın olağanüstü koşullarından korumak amacıyla 1940 yılında Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştı. Ancak mali alanda vergi sistemini yeniden düzenleyen ve bütçeye ek gelir sağlaması beklenen bu uygulama istenilen sonucu vermemişti. Savaşın dışında kalınmasına rağmen ülkede adeta savaş ekonomisi uygulanmakta, gelir-gider dengeleri devamlı olarak bozulmakta, fiyat artışları, bütçe açıkları ve enflasyona karşı yeni kaynaklar aranmaktaydı. İlerleyen savaş yıllarında karaborsa ortamının halkı bezdirmesi, haksız kazanç sağlayanlara karşı tepkilerin artmasına neden olmuş ve hükümetin bu tepkileri dikkate almasını zorunlu hale getirmişti.

Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, devletin vergi ve para üzerinde etkili politikalar üretmek suretiyle savaş ortamında yüksek kazanç elde edenlerin kazançlarını, gelir kaynağı olarak devlet bütçesine aktarmayı hedeflemekteydi. Ancak Saraçoğlu döneminde alınan, piyasa üzerindeki sıkı denetim mekanizmalarını esnekleştirmeyi amaçlayan *% 25 Kararı*⁶⁶ ndan sonra, piyasa hareketlenmiş ancak bu kez de baskı altında tutulan enflasyon kontrolsüz bir şekilde artış göstermeye başlamıştı. Bu açıdan 1942 ve 1943 yılları, savaş döneminin en yüksek enflasyonunun yaşandığı bir zaman dilimini oluşturmaktaydı.⁶⁷ Bu durumda hükümetin öngördüğü çıkar yol, mevcut vergi sisteminin ulaşamadığı ve artık büyük ölçüde savaş kazançlarını da içeren zengin sınıfların ve toprak sahiplerinin gelirlerine yönelmek olarak belirdi.⁶⁸

⁶⁶Saraçoğlu kabinesince alınan %25 Kararı çerçevesinde hububat alım fiyatları yükseltilmiş ve ürünün %25'inden (büyük çiftçiler için biraz daha yüksek bir oran) fazlasının piyasa fiyatlarından satımı çiftçi için serbest bırakılmıştı. Karar ile ilgili olarak bkz. Korkut BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989, s.66.

⁶⁷ Buğday fiyatlarının %200 ve %120, genel fiyat düzeyinin ise %90 ve %75 dolaylarında arttığı görülmektedir. Bkz. A.g.e., s.66.

⁶⁸ Korkut BORATAV, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul 1974, s.255.

Bu çerçevede genel amaç, savaşın ekonomi üzerindeki dolaylı etkisiyle ve olağanüstü koşulların yarattığı sıkıntılardan yararlanarak büyük servetlere kavuşan ‘savaş zenginlerini’ vergilendirmek ve mevcut servet birikimlerinin bir kısmını geri almaktır.⁶⁹

Özetle, devletin emisyon yapmak yoluyla piyasayı rahatlatmaya çalışması enflasyonun artmasına yol açmış, fiyatlar dengesi bozulmuş, hazinenin açık vermeden kaynak bulması ihtiyacı nedeniyle “*ya cebri bir istikraza gidilmek veya olağanüstü bir vergi koymak*” gerekliliği ortaya çıkmıştı.⁷⁰ Nitekim Başbakan Şükrü Saraçoğlu 11 Kasım 1942 tarihinde TBMM’ de yaptığı konuşmasında “...*Bu iş için tek çıkar yol tedavüle çıkan paranın bir kısmını vergi olarak geri çekmekten ibarettir ve bu alış harp yıllarında çok para kazanmış olanlardan yapılmalıdır ve yalnız bir defaya mahsus alınmalıdır*”⁷¹ ifadesini kullanarak Varlık Vergisinin amacı ve uygulamaya konulması yönünde ilk işareti vermişti.⁷² Ardından Maliye Bakanı Fuat Ağralı ve Müsteşarı Esat Tekeli, Teftiş Kurulu Başkanı Şevket Adalan’ın çalışmaları sonucunda hazırlanan on yedi maddeli Varlık Vergisi Kanunu, 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı kanunla yürürlüğe girmişti.⁷³

Varlık Vergisi Kanunu’nun ilk maddesinde “*servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalade kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere ‘Varlık Vergisi’ adıyla bir verginin alınacağı*” belirtilmekteydi. Bu servet ve

⁶⁹ TEZEL, a.g.e., s.260.

⁷⁰ Şevket Süreyya AYDEMİR, *İkinci Adam*, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s.231.

⁷¹ TBMM, *Zabıt Cerideleri*, D.7, C.1, s.21.

⁷² Varlık Vergisi Kanunundan önce, İstanbul Defterdarı olan Faik Ökte başkanlığında bir heyet hükümete bir rapor hazırlayarak sunmuştu. Bu rapor, alınması düşünülen vergi miktarının yüksek olmasından dolayı kabul edilmese de ekonomik şartlar Varlık Vergisi’nin hazırlanmasına neden olacaktı. Geniş bilgi için bkz: Faik ÖKTE, *Varlık Vergisi Faciası*, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1951, s.44-45.

⁷³ Varlık Vergisi Kanunu’nun maddeleri için bkz: “Varlık Vergisi Kanunu”, TBMM Kavanin Mecmuası, D.6, C.24, Ankara, TBMM Matbaası, 1943, s.1-5.

kazanç sahiplerinin mükellefiyet derecelerini belirlemek üzere, her vilayet ve kaza merkezlerinde mahallin en büyük mülkiye memurunun başkanlığında, en büyük mal memuru, ticaret odası ve belediyelerce seçilecek azalardan oluşan bir komisyon kurulacak ve bu komisyonlar mükellefiyet derecelerini on beş gün içinde saptayacaktı. Komisyon kararlarına itiraz etme hakkı ancak bir mükellefe aynı konuda ikinci kez vergi konulması halinde gündeme gelebilecekti.⁷⁴

Varlık Vergisi'nin tahsilinde İstanbul ve İzmir şehirleri önde gelirken, İstanbul'un 317.275.642 TL'lik vergi mükellefiyetinin 279.800.000 TL'lik tutarı azınlıklardan tahsil edilmişti.⁷⁵ Bu durum ise Varlık Vergisi'nin eşitliği zedeleyen bir vergi niteliğinde olduğu yolundaki tartışmaları da beraberinde getirdi. Bazıları, verginin tahsili sırasında müslim-gayrimüslim ayrımı olmadığını ifade etmekteydi. Hatta Varlık Vergisini savunanlardan biri olan Şevket Süreyya Aydemir, gayrimüslimlerin bu vergiyi 'makul' karşıladıklarını ve İstanbul milletvekili Avram Galanti'nin bizzat kendisine *"Biz sizin asırlık kan ve askerlik haklarınızı ödeyemeyiz, aldığınız vergi helal olsun"* dediğini yazmaktaydı.⁷⁶ Öte yandan, Varlık Vergisi'nin tahsili sırasında İstanbul defterdarı olan Faik Ökte ise, bu verginin *"Cumhuriyet tarihinin yüz kızartıcı bir safhası"*⁷⁷ olduğunu düşünmekteydi.

Ayrıca, vergilendirmede keyfiyete göre indirim veya artışa gidildiğini iddia edenler mevcuttu. Bu düşüncede olanlar tezlerini, Erzurum-Aşkale'de bulunan çalışma kamplarındakilerin büyük çoğunluğunun vergi miktarı 50.000 üzeri olan

⁷⁴ Ayrıca, ilan tarihinden itibaren bir ay içinde vergi borçlarını ödemeyen yükümlüler, borçlarını tamamen ödeyene kadar 'çalışma kampları' uygulamasıyla memleketin herhangi bir yerinde bedeni yeteneklerine göre askeri nitelikte olmayan genel hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılacaklardı. Kanunun belirtilen genel çizgileri için bkz. 7, 9, 11, 12 ve 13. maddeler. Ayrıca vergilerini ödemeyen mükelleflerin çalışma kamplarına gönderilmeleri ile ilgili olarak bkz. BORATAV, a.g.e, s.501; KOÇAK, a.g.e, s.501, ÖKTE, a.g.e, s.157-158.

⁷⁵ AYDEMİR, a.g.e., s.233.

⁷⁶ A.g.e., s.236.

⁷⁷ ÖKTE, a.g.e., s.13.

gayrimüslimlerden oluşmasına ve Varlık Vergisi'nin özellikle gayrimüslimler üzerinde ağır yaptırımlar içerdiği eleştirisine dayandırmaktaydılar. Kısacası Boratav'ın da belirttiği gibi, Varlık Vergisi *"toplumdaki hakim sınıflar arasındaki dengeleri sarsması açısından savaş sonrası dönemine de yayılacak olan önemli politik sonuçlar doğuran bir olay"* idi.⁷⁸ Kanunda öngörülen cezai hükümlere karşılık vergiden istenilen ölçüde gelir sağlanamamış ve artan tepkilerden dolayı verginin hafifletilmesi yoluna gidilmiş ve bu sürecin sonunda da Varlık Vergisi 15 Mart 1944' te 4530 sayılı kanunla yürürlükten kaldırılmıştı.

2. Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu (26 Nisan 1944)

Saraçoğlu Hükümeti tarafından çıkarılan savaş dönemi kanunlarından bir diğeri de, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'ydu. Hükümet bütçe açığını kapatmak için önemli gelir kaynaklarından olan toprak mahsullerini de vergilendirme yoluna gitmiş ve bu vergi de -Varlık Vergisi gibi- savaşın olağanüstü şartlarında fazla kazanç sağlayanları vergilendirmek amacıyla çıkarılmıştı. Bu açıdan Varlık Vergisi ile başlayan 'vergilendirmeler ile bütçeye kaynak yaratılması' politikalarının devamı ve tamamlayıcısı görünümündeydi.

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanun Tasarısı'nın gerekçesinde, Aşar vergisinin kaldırılmasıyla milli gelirin yarısına yakın bir kısmını oluşturan tarım gelirlerinden yoksun kalındığı ve bu nedenle oluşan açığın kapatılmasının hedeflendiği belirtilmekte ve bu açığın, savaş yıllarında büyük kazançlar sağlayan büyük toprak sahiplerinin gelirlerinin vergilendirilmesiyle kapatılması düşünülmekteydi.⁷⁹

⁷⁸ BORATAV, *Türkiye İktisat Tarihi*, s.66.

⁷⁹ 26 Nisan 1944 tarihinde 4553 sayılı kanun ile yürürlüğe giren Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun birinci maddesinde, toprak mahsullerinden vergi alınacağı ve bunların hangi ürünler

Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulanma nedenleri üzerinde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Çavdar'a göre maliyet fiyatlarının artması toprak ürünlerinden vergi alınmasını gerekli kılmıştı.⁸⁰ Toprak Mahsulleri Vergisini 1925'te kaldırılan 'Aşar Vergisi'ne benzeten Kazgan ise, bu verginin savaş döneminde ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla alındığını ancak bu durumun çiftçinin elindeki hayvanının ve tarımsal işgücünün ordu ihtiyaçlarını karşılamak için verilmesi nedeniyle üretimi azalttığı yorumunu yapmaktaydı.⁸¹

Verginin gerekçesi farklı yorumlara açık olmakla birlikte hemfikir olunan nokta, Toprak Mahsulleri Vergisi ile elde edilmesi düşünülen gelirin istenilen ölçüde olamadığı idi. Uygulamada kaldığı süre içinde Toprak Mahsulleri Vergisi ile 192 milyon liralık ayni ve nakdi tahsilat yapılmış, bu miktar ise vergi ile elde edileceği düşünülen miktarının ancak %73'ünü oluşturmuştu. Vergiyi toplamak için devletin yaptığı 38.900.000 TL'lik masraf dikkate alındığında, verginin %16.6'sının masrafları karşılamak için kullanıldığı anlaşılmaktaydı. Toprak Mahsulleri Vergisi'nin uygulandığı dönemde zirai gelirlerin milli gelirin %48'ini oluşturduğu göz önüne alındığında, toplanan vergi miktarı bütçeye % 8.5 gibi düşük oranda bir katkı sağlayabilmişti.⁸²

Üç yıl uygulamada kaldıktan sonra 23 Ocak 1946'da 4840 sayılı kanun ile yürürlükten kaldırılan Toprak Mahsulleri Vergisi, Varlık Vergisinin aksine, büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmemekte ve bu açıdan verginin getirdiği ağır yükü, savaş koşullarında üretimi son derecede azalan ve büyük çiftçilere göre

olduğu belirtilmişti. Vergi kapsamına alınan bu ürünler ve kanunun diğer maddeleri için bkz. DÜSTUR, 3.Terip, C.24, s.427.

⁸⁰ Tevfik ÇAVDAR, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.389.

⁸¹ Gülten KAZGAN, "Tarım", C.D.T.A., İletişim yay., C. 9, s.2424.

⁸² KOÇAK, a.g.e., s.520.

piyasaya daha az açılma olanakları olan köylü ve küçük çiftçi kesimi çekmekteydi. Büyük ve küçük çiftçi arasında fark gözetmeden alınan bu vergi nedeniyle hükümete karşı duyulan muhalefet güçlenmiş ve sadece küçük çiftçi kesiminin değil büyük toprak sahiplerinin de bu durumdan rahatsız oldukları görülmüştü. Nitekim mali alandaki bu tür vergi uygulamaları, 1945 sonrasında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına karşı gelişen muhalefetin dayanaklarından biri olarak ortaya çıkacak ve büyük toprak ağaları ile ticaret kesiminin hükümete cephe almasında rol oynayacaktı.

3. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (11 Nisan 1945)

Saraçoğlu Hükümetinin uzun yıllardır yapılması düşünülen toprak reformuna yönelik politikası, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile somutlaşmaktaydı. Zirai arazilerin parçalanmış olması, arazilerin kullanımındaki yanlışlıklar, arazi sınırları, değer ve mülkiyetlerinin tam olarak belli olmaması ve tapulama işlemlerinin yetersizliği gibi nedenlerden dolayı toprak reformu yapılması zorunlu hale gelmişti. Ayrıca hazine arazilerinin yağma edilmesi, verimli toprakların azalması, tarım arazilerinin işletilememesinden dolayı artan işsizlik gibi yan faktörler de reform ihtiyacını doğuran nedenler arasındaydı.⁸³

11 Nisan 1945⁸⁴ tarihinde 4753 sayılı kanun ile yürürlüğe giren Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, toprağı olmayan veya yetmeyenlere toprak verilmesi, bu topraklarda işletmeler açılması ve krediler ile çiftçinin desteklenmesi gibi konuları

⁸³ KAZGAN, a.g.m., s.2425.

⁸⁴ Kanun bu tarihte yürürlüğe girmiş olmasına karşın, uygulanmasını başlatan tüzük ancak 1947 yılında çıkarılabilmisti.

içermekteydi.⁸⁵ Bu açıdan kanun, toprak reformu yönünde atılmış ilk adım olarak da değerlendirilmekteydi.⁸⁶

Kanun esas olarak, hazine arazilerinin yanında özel mülkiyet içinde bulunan, 5 bin dönümden ve arazi sıkıntısı olan bölgelerde 2 bin dönümden fazla olan toprakların istimlak edilerek kamulaştırılması ve bunların topraksız ya da az toprağa sahip olan çiftçilere verilmesini amaçlamaktaydı. Sadece hazine arazilerini değil, özel mülkiyete ait arazilerin de dağıtılmasını içeren kanun, Meclis'te görüşülürken büyük tartışmalara neden olmuş ve muhalefet tarafından da ağır bir biçimde eleştirilmişti.⁸⁷

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, uygulamadaki eksiklikler, istimlakların gerçekleştirilememesi ve eleştirilere maruz kalması yanında, 1950 seçimlerinin yaklaşmasından dolayı tam anlamıyla uygulanamamıştı. Kanunun yürürlükte kaldığı yirmi sekiz yıl boyunca 432 bin 117 aileye 2.2 milyon hektar toprak dağıtılmış ancak istimlak edilerek kamulaştırılan 15.4 bin hektar arazinin yalnızca 5.4 bin hektarı özel mülkiyetten alınmıştı.⁸⁸ Son derece düşük bir seviyede kalan bu değer, sadece hazine arazilerini değil özel mülk arazilerinin de kamulaştırılmasını öngören kanunun genel amacının istenilen ölçüde gerçekleştirilemediğini de göstermekteydi. Nitekim, 1950 seçimleri öncesi çıkarılan kanunlar ile Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun getirdiği sınırlamalar ve büyük arazi sahiplerinin

⁸⁵ Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun maddeleri için bkz. TBMM, Zabıt Cerideleri, D.7, C.18, s.455. Ayrıca kanun ile ilgili yorumlar için bkz. TEZEL, a.g.e., s.382-401.

⁸⁶ Bkz. İbrahim AKSÖZ, *Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna Gereksinim*, Atatürk Üniversitesi yayını no:47, Ankara, Baylan Matbaası, 1973, s.24.

⁸⁷ Tezel'in de dikkat çektiği üzere, bu tartışma gündeminin önemli noktalarından biri kanunun gerekçesinin "Feodal-bağımlılık ilişkileri çerçevesinde topraksız yarıcı, ortakçılarla işlenen büyük arazi mülklerini tasfiye etme isteğini" açıkça belirtmesiydi. Özellikle büyük toprak sahiplerinin topraklarının kamulaştırılarak bu arazi üzerinde çalışan ortakçı, yarıcı gibi tarım işçilerine bu toprakların verilmesini içeren 17. madde de bu görüşü destekler nitelikteydi. Bkz. TEZEL, a.g.e., s.382.

⁸⁸ KAZGAN, a.g.m., s.2426.

topraklarının kamulaştırılması olanakları ortadan kaldırılacaktı. Kanun 1973 yılına kadar yürürlükte kalmış olsa da, 1950 sonrasında Demokrat Parti ile değişen iktisadi politikalar çerçevesinde herhangi bir etkinliği kalmamıştı.

III. BÖLÜM

RECEP PEKER HÜKÜMETİ (7 Ağustos 1946- 9 Eylül 1947)

A. Peker Hükümeti Programı (7 Ağustos 1946- 9 Eylül 1947)⁸⁹

Recep Peker hükümeti programı, öncelikli olarak *iç politika*nın genel ilke ve hedeflerine değinmekteydi. Yeni partilerin doğuşu, tek dereceli seçim sistemi ve bunların doğurduğu seçim dönemi zorluklarından bahseden giriş konuşmasında Peker bu tür olağanüstü bir dönemde karşılıklı anlayışın ve olgunluğun hedeflere ulaşmadaki önemini vurgulamaktaydı.

Başbakan Peker, hükümetinin demokrasiyi ülkede ‘en üstün siyasi akide’ olarak yerleştirmek çabasında olduğunu belirterek, dünya barışının henüz oluşmadığı bir ortamda barışçı ve kanunları dikkate alan bir iç ve dış politika çizgisi izleyeceklerini ifade etmişti. Ayrıca hürriyetin totaliter zihniyetle karıştırılarak çürütölmeye çalışıldığı ve anarşizm ideolojisinin meşru otorite karşıtı hareketlerinin sürdüğü bir dönemde, bütün vatandaşların hakkı olan ‘hürriyeti hürriyet düşmanlarından koruma’nın önemine değinmişti.

Peker hükümetinin programına göre hükümetin esas ilkesi, vatandaşlara din ve vicdan hürriyeti, düşünce hürriyeti sağlayan ve onları çalışma, seyahat ve toplantı haklarında serbest bırakan ancak bu arada hürriyetleri ‘huzur ve emniyeti baltalamayacak’ şekilde örgütleyerek Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin otoritesini, vatandaşların, zümrelerin ve siyasi partilerin onurlarına zarar vermeden sürdürmelerini sağlamaktı. Bir anlamda, önceki hükümetlerin eleştirisi olarak gündeme getirilmek istenen bu esasa göre, hükümet programında günün işini kolaylaştırır gözüken fakat

⁸⁹ TBMM, Tutanak Dergisi, D. 8, C. 1, s.27-37.

ilerde halkın tepkisine yol açacak sert önlemlere başvurulmayacağına dikkat çekilerek, her şeyden önce kanunların üstünlüğü vurgulanıyordu. Ancak bunların yetmediği noktalarda devletin yeni kanunlarla toplum hayatının işleyişini düzenleyeceği belirtiliyordu. Bu şekilde sağlanan iç güvenlik ve huzurun da dış politikayı olumlu etkileyeceği ve milli savunma ve ekonominin gelişmesine katkı sağlayacağı vurgulanıyordu. Programa göre, ülkede hak ve hürriyetlerin korunmasından sonra en önemli hedeflerden biri, devlet çalışmalarının verimini en üst seviyeye ulaştıracak olan 'milli zekanın işlemesi'ni sağlamaktı. Devlet çalışmalarının verimini artıracak ikinci bir etken olarak da, eleştiriye açık bir hükümet tablosu çizilmesi gerektiği belirtildikten sonra, bu eleştirilerin hükümetin daha iyi çalışmasında önemli bir faktör olacağı ifade ediliyordu. Kamuoyunun ve basının hükümetle ilgili eleştirileri de yine bu noktada olumlu olarak değerlendirilmekteydi.

İç politikayı ilgilendiren idari ve bürokratik düzenlemeler çerçevesinde emniyet ve jandarma teşkilatının sınır kıtalarının tek bir teşkilat halinde birleştirilmesi, zabıta teşkilatının kuvvetlendirilmesi ve doğrudan İçişleri Bakanlığı emrine verilmesi, iller genel ve özel idare kuruluşlarının çalışmalarının düzenlenerek valilerin yetkilerinin artırılması, hükümet memurları ve idare amirlerince köy, kasaba ve şehirlerde yardım toplanmasının yasaklanması, belediye ve özel idare gelirlerinin artırılarak kasaba ve şehirlerin plan, su ve kanalizasyon gereksinimlerini karşılamak için İller Bankası ile özel girişimciler arasında ortaklıklar kurulmasının sağlanması, yeni nüfus kanunu tasarısının Meclis'e sunulması genel bir nüfus sayımının yapılması gibi düzenlemeler hedefleniyordu. Ayrıca yine iç politikaya ilişkin olarak adalet, eğitim, sağlık- sosyal yardım, bayındırlık, çalışma ve maliye alanlarında da nasıl bir çizgi izleneceği programda belirtilmişti. Buna göre;

a. Adalet konusunda temel ilke, mahkemelerin bağımsızlığının sağlanması idi. Vatandaşların adalet ile ilgili işlerini kolaylaştırmak amacıyla adliye dairelerinin ve mahkeme salonlarının geliştirilmesi ve cezaevi binalarının ıslahına yönelik çalışmaların yapılacağı vurgulanmaktaydı. Suçlunun ıslahını sağlayan ceza sisteminin geliştirilmesi ve plan gereğince iş esası üzerine kurulmuş cezaevleri ile çocuk infaz kurumlarının geliştirilmesine çalışılacağı da ifade ediliyordu.

b. Milli eğitim konusunda ana hedef, Türk gençlerinde milli duygunun kuvvetlendirilmesi ve gençlere Türk inkılabının ana ilkelerinin benimsetilerek Türk tarihi fikrinin öğretilmesi olarak belirlenmişti. Köy okullarının yapılmasında bizzat köylünün çalıştırılması sistemine devam edilecek ancak gerekli malzemeler devletçe sağlanacaktı. Okulsuz köylerin okula kavuşturulması işinin, öğretmen yetiştirme işleriyle uyumlu bir biçimde ve ortalama on yıllık süreçte tamamlanacak şekilde bir plana bağlanması düşünülmekteydi. Ayrıca, ilkokula devam eden köy çocuklarının köyde işe yarar bir meslek edinmeleri, Köy Enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen bilgi ve milli duygular içinde yetişmeleri ve enstitülerde köy sağlık memurlarının sayısının artırılması da amaçlanmaktaydı. Okul olan merkezlerde, okulu bulunmayan yerlerden gelen öğrencilerin kalacakları yurt sayısının artırılmasının yanısıra, öğretimin her kademesi için yeterli sayıda ve kalitede öğretmen yetiştirilmesi işine de önem ve ağırlık verilecekti. Öte yandan, liseleri bitirerek olgunluk sınavlarını vermiş gençlerin, burslu ve yatılı olanlar dışında, üniversite fakülte ve yüksekokullarına girmelerini önleyen sınırlama ve sınavların kaldırılacağı vaadinde bulunulmaktaydı. Üniversitelerin, verilen özerklik çerçevesinde gelişmelerinin sağlanması, Yüksek Ziraat Enstitülerinin Üniversiteler Kanunu kapsamına alınması, teknik öğretim kurumlarının geliştirilmesi gibi hedeflerin yanısıra, Ankara'da büyük bir milli kütüphane kurulması

çalışmalarına hemen başlanarak ülkede artan okuma ihtiyacını karşılayacak kitaplıklar açılması, devlet opera ve tiyatrosu kanun tasarısı hazırlanarak Ankara Devlet Tiyatrosu binası ve güzel sanatlarla ilgili yeni kurumlar açılması da programın hedefleri arasında yer almaktaydı. Ayrıca, her çeşit spor faaliyetleri, okul ve kulüpler için öğretici kadro sağlayacak Yüksek Beden Eğitimi Enstitülerinin açılması, kapalı ve açık beden eğitimi ve spor sahaları kurulması da amaçlanmaktaydı.

c. Sağlık ve sosyal yardım konusunda hükümet programında, bulaşıcı hastalıklar, trahom, sıtma, verem, frengi gibi hastalıklarla savaşım gücünün artırılması, sağlık kurumlarının geliştirilmesi ve sağlık hizmetlerinin kasaba ve köylere kadar götürülmesi, gerekli uzman doktor, eczacı, hemşire, ebe gibi sağlık elemanlarının yetiştirilmesi işleriyle uğraşılacağı belirtilmekteydi. Kimsesiz çocukların korunması, nüfus politikasının bir yardımcısı durumunda olan sosyal yardım işlerinin günün gereklerine uygun olarak düzenlenmesi de programda yerini almıştı.

d. Bayındırlık alanında, özellikle Ankara ve Doğu bölgelerindeki memurların ihtiyacını karşılayacak olan memur evlerinin yeni çevre düzenlemelerinde örnek oluşturmasının sağlanarak, şehirlerin daha güzel bir görünüme kavuşturulması amaçlanmaktaydı. Susurluk, Bergama, Gediz, Büyük ve Küçük Menderes, Çukurova, Malatya, Niğde, Samsun, Sakarya, Konya, Antalya, Isparta, Kocaeli, Havza ve çevre bölgelerinde kurutma, taşkınlardan koruma ve sulama işlerini kapsayan büyük su işlerine devam edileceği belirtildikten sonra, yine kurutma, sulama tesisleri kurulması gibi çalışmalar ile köy ve kasabaları tehdit eden zararlı suların kontrol altına alınacağı vurgulanıyordu.

Ayrıca, demiryolu yapımında olduğu gibi programlı bir çalışma ile karayolu yapımında ilk on beş yıl içinde 20 bin kilometrelik bir şose şebekesinin kurulması

amaçlanıyordu. Önceden başlanmış bulunan Elazığ-Van-Erzurum, Maraş-Gaziantep hatlarının yapımına devam edileceği, yeniden planlanan demiryollarından 2 bin kilometreyi aşan bir kısmın on beş yılda yapılmak üzere iş programına alındığı da belirtilmekteydi. Kara, deniz ve demiryollarından istenilen verimin alınabilmesi için limanların önemine dikkat çekilmekte ve bu çerçevede Ereğli, Amasra, İnebolu, Trabzon limanları, Mudanya, Çanakkale iskeleleri, Antalya ve Alanya küçük taşıt limanlarının 1951 yılı sonunda tamamlanması ve Samsun limanı projesinin hazırlanması hedeflenmekteydi.

e. Çalışma hayatına ilişkin olarak uygulamaya konulmuş olan, meslek hastalığı, kaza ve analık durumlarını içeren sosyal sigortalara ek olarak işçilerin yaşlılıklarını güvence altına alacak olan emeklilik sigortasının dahil edilmesi hedefleniyordu. Ayrıca, iş hukukunun değiştirilmesi, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun çalışmalarının geliştirilmesi ve kalifiye işçi yetiştirilmesine büyük önem verilmekteydi. İş merkezlerinde sağlık ve sosyal tesislerin tamamlanması ve iş kanununun işçiler lehine olarak işverenlere getirdiği yükümlülüklerin yerine getirilmesine yönelik çalışmaların da yapılacağı ifade ediliyordu.

f. Maliye konusunda ön şartın 'realist bir bakışla mali olanakların göz önünde tutulması' olduğu belirtiliyordu. Mali politikanın temel ilkelerini, denk bütçe esasına riayet etmeye devam ederek iktisadi alanda kullanılacak 'uzun vadeli ve mutedil faizli' iç ve dış borçlardan yararlanılması, vergilerde adalet ve verimin sağlanması ve dış ödemeler dengesinin sürdürülmesi oluşturmaktaydı. Ayrıca, devlet kurumlarında çalışanların aylıklarının mümkün olduğu oranda artırılması ve çocuk zamlarının çoğaltılması, uzak bölgelere tayin edilen ve yerli olmayan memurlara ayrıca bir zam verilmesi, emekli aylıklarının artırılması da hedefler arasında yer almaktaydı.

Hükümet programında yukarıda ifade edilen bu alanlar dışında, değişik konulara da yer verilmişti. Temel gereksinim maddelerinden olan çay ve şeker konusunda, çayın gümrük vergilerinin ağırlığı göz önünde tutularak % 50 oranında indirim yapılacağı; şeker konusunda ise serbest satış ile dar ve sabit gelirliilere satış arasındaki fiyat farkının kaldırılacağı ve özellikle toz şeker fiyatlarında büyük çaplı indirimler yapılacağı belirtiliyordu. Vatandaşların ev sahibi olmasını sağlamak için uzun vadeli ve düşük faizli kredi açması planlanan Emlak Kredi Bankası'nın çalışmalarına hız verileceği ifade ediliyordu. Özel idarelerin muhasebe işlerinin maliye tarafından yürütülmesinin büyük bir tasarruf sağlayacağı belirtildikten sonra, devletin teftiş teşkilatı üzerinde düzenleyici ve takip edici bir merkez olarak başkanlığa bağlı bir umumi müfettişlik kurulması fikri üzerinde çalışmalar yapılacağı belirtiliyordu. Öte yandan, devlet işlerinde ve alınacak kararlarda istatistiğe dayanmanın önemine ilişkin olarak İstatistik Umum Müdürlüğü'nün çalışmalarının ilerletileceği ve ayrıca yeni radyo merkezleri kurularak yayınların yurdun her köşesine yayılmasının sağlanacağı gibi konular üzerinde de durulmaktaydı.

İç politika üzerindeki genel ilkelerin hemen ardından, '*Cumhuriyet Ordusu*'nun her zaman maddi ve manevi bakımdan devletin şeref ve haklarını korumak için hazır bulunduğu da değinilmişti.

Hükümetin *dış politika* ilkelerine bakıldığında, öncelikli hedefin egemenlik ve ülke bütünlüğü olduğu programda belirtilmişti. Bunun yanında, diğer devletlerin haklarına saygılı ve dostluklarına sadık kalınarak barışın devamını sağlamaya yönelik bir dış politika izleneceği ifade edilmişti. Programda bu genel ilkelerden sonra, belli başlı devletlerle ilişkilerden kısaca bahsedilmişti. Şöyle ki;

Türk-İngiliz ilişkileriyle ilgili olarak, geçmişteki ittifak seyrinin devamı ve yakın tarihte 1939 ittifak antlaşmasıyla belgelenen olumlu tablonun iki ülke arasındaki ilişkilerin temeli olarak kalacağı belirtilmekteydi.

Türk-Amerikan ilişkilerinin, sevgi, saygı ve uluslararası işbirliğinin sürdürülmesiyle daha da geliştirileceği ifade edilmekteydi.

Türk- Sovyet ilişkilerinde, her iki devletin kuruluş aşamalarındaki dayanışmanın önemi hatırlatılarak bu dostluk seyrinin halihazırda içinde bulunulan 8 Ağustos tarihli Sovyet Notası⁹⁰ sonrasındaki belirsiz durum nedeniyle kesintiye uğradığına dikkat çekildikten sonra, karşılıklı güvenin tekrar temini için çaba harcanacağı ancak bu noktada uluslararası antlaşmaların dikkate alınacağı ve toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunmasından ödün verilmeyeceği de vurgulanmaktaydı.

Türk- Fransız ilişkilerinde, ‘kuvvetli bir Fransa’nın mevcudiyeti zarureti’ne olan inançtan bahsedilerek, bu devletle olan ilişkilerin dostluk çerçevesinde devam ettirileceği belirtilmekteydi.

Yunanistan’ın da İkinci Dünya Savaşı’nın yaralarını sarmakta olduğuna değinilerek, Türk-Yunan dostluğunun ‘Yakın Şarkın istikrarını’ sağlamada önemli bir etken olarak algılandığı ifade edilmekteydi.

Arap komşu ülkeleriyle olan sevgi ve dostluğun mutlak olduğu vurgulandıktan sonra, Arap Birliği devletleri ve İran ile olan ilişkilerin samimileştirilmesi yolunda çaba harcanacağı belirtilmekteydi.

Ayrıca, Birleşmiş Milletler ile ilişkilerin işbirliği içinde dünya barışını sağlamak amacına yönelik olarak sürdürüleceği ve yeni dünya düzeninin, milletlerin

⁹⁰ 7 Ağustos 1946 tarihinde verilen nota ile ilgili olarak bkz: Fahir ARMAOĞLU, 20. yy. Siyasi Tarihi, C.1, İş Bankası yay., Ankara 1994, s. 427-429. Notanın metni için bkz: F.Cemal ERKİN, Türk- Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968, s.414-415.

bağımsızlığına dayanan bir 'işbirliği, adalet ve medeniyet nizamı olması' temennisinde bulunulmaktaydı.

Hükümet programında iç ve dış politikanın yanısıra, izlenecek *iktisadi politikanın* da genel ilkelerine değinilmekteydi. İç politikanın temel unsurları, ticaret, sanayi ve madenler, tarım, ormancılık ve ulaştırma olarak hükümet programında yerini almıştı.

a.Ticaret: İç ticarete yönelik olarak, savaş yıllarının bozduğu ticaret düzenini yeniden sağlamak için, özellikle gümrük ve ithalata konulan olağanüstü sınırlamaların kaldırılacağı ve ithalatın destekleneceği vurgulanmaktaydı. Alınacak diğer önlemler arasında, ithalat birlikleri ve Ticaret Ofisinin kaldırılması, akaryakıt ve hububat satış ve nakillerinde sınırlamalara son verilmesi, hububat fiyatlarının korunarak Toprak Ofisinin alım merkezlerinin artırılması da yer almaktaydı.

Dış ticaret politikasının hedefini, çok taraflı ve geniş sahalı mal mübadelelerine olanak sağlayan 'serbest dövizle ticaret sistemi'ne katılmak oluşturmaktaydı. Ayrıca, tütün üretiminde, iç ve dış ticaretinde özel girişimi tedirgin etmeyecek şekilde tek el idaresinin ve üretici ile ticari kurumların ortak olarak katılacakları bir Tütüncüler Bankası'nın kurulması öngörülmekteydi.

b.Sanayi ve Madenler: Daha önceki Halk Partisi hükümetlerince güdülen sanayileşme hareketlerine yeni program ve planlar çerçevesinde hızla devam edileceği öncelikli olarak belirtilmekteydi. Ayrıca, yeraltı kaynakları ve balıkçılığa özel bir önem vermek suretiyle su ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi, değişik yerlerdeki kömür rezervlerinin işletilerek yakıt ihtiyacının karşılanması, büyük enerji santrallerinin kurulması için girişimlerde bulunulması ve halkın giyim gereksinimlerini karşılamak üzere elbise ve çamaşır fabrikaları kurulmasının temini tasarlanmaktaydı.

Sanayileşme politikası çerçevesinde devlet ve özel girişim arasındaki ilişkilere değinilerek, özel sermayeden faydalanılması, özel girişimin güven ortamında çalışmasının ve devletle özel girişim arasında işbirliğinin sağlanması ve devlet işletmelerinin özel girişimin faaliyette bulunduğu sahalara yayılmasının önlenmesi amaçlanmaktaydı. Ayrıca devlet iktisadi girişimlerinin ticari ve iktisadi esaslar çerçevesinde 'tam muhtariyetle idaresi'nin sağlanması ve rekabetten alıkonulmamalarının temini gibi konuların da altı önemle çizilmişti.

Sanayi işletmelerinin verim ve kalitelerini artırıcı önlemlere başvurulmasına yönelik olarak, maliyete etki eden faktörlerin azaltılarak sanayi ürünlerinin fiyatlarının düşürülmesi, dış piyasalarda rekabet edebilmesi için sanayiciyi koruyucu 'mutedil gümrük tarifeleri'nin sağlanması amaçlanmaktaydı. Kar hadlerini de revizyona tabi tutmak suretiyle, giyim eşyasının satış fiyatlarında indirimler yapılmasının yanısıra, üretim olanaklarının sınırlı olması nedeniyle yeterli oranda elde edilemeyen iplik hariç olmak üzere, ince yünlü kumaşlar, basma, kaputbezi gibi ürünlerdeki kısıtlamaların kaldırılması da hedefler arasındaydı.

c.Tarım: Tarımda da yine hesaplı ve programlı olmak kaydıyla özellikle tohumluk, damızlık hayvan, ilaç ve hastalıklarla ilgili sorunları vaktinden önce görüp zamanında önlemlerin alınması, Toprak Kanunu'nun adaletli ve bilinçli bir şekilde uygulanmasına özen gösterilmesi, üreticinin en elverişli fiyat ve şartlarla sağlanan tarım araçlarıyla donatılması ve bu çerçevede beş ilde kurulu olan teknik ziraat teşkilatının teknik yardım ve bilgiyi daha iyi sağlayacak şekilde geliştirilmesi ve diğer illere bu hizmetin yaygınlaştırılması öngörülmekteydi.

d.Ormancılık: Orman Kanunu çerçevesinde uygulamadaki aksaklıkları gidermek için, devlet işletmeciliği sınırlarının belirlenmesinin gerekliliği, tomruk ve diğer orman

ürünlerinin maliyet ve fiyatlarında ucuzluğun sağlanması için önlemler alınmasının önemi vurgulanmaktaydı. Devlet işletmeciliği sınırlarının belirlenmesi konusunda, devlet işletmelerinin, sadece tomruk hazırlama ve satışıyla ilgilenmesi ve geri kalan işlerin özel girişim tarafından üstlenilmesi ilke olarak benimsenmekteydi. Köylünün yakacak ve yapı inşaat malzemelerinin karşılanması yanında, orman köylülerine devlet işletmelerinde çalışma olanakları da sağlanacaktı. Ormana zarar verecek unsurlarla mücadelede özellikle keçi meselesi üzerinde durularak ormanların ıslahıyla ilgili çalışmalar yapılacağı belirtilmekteydi.

e.Ulaştırma: Peker Hükümeti ulaştırma işlerini, milli savunma, emniyet ve ekonomi gücü üzerinde etkili bir unsur olarak değerlendirmekte, devlet demir, deniz ve havayolları nakliyatında ve PTT hizmetlerinde hız ve verimi artırmayı ana prensip olarak öngörmekteydi. İdarelerin halkla ilişkilerinde kolaylık zihniyetini yaygınlaştırmak ve ulaştırma sahasındaki işletme şartlarını ülke gereksinimlerine uygun hale getirmek de hedeflenmekteydi. Bunun için;

Devlet *demiryollarında*, onarım için fabrika ve atölyelerin çoğaltılması, ulaştırma hacmine uygun olarak demiryolu sayılarının artırılması, vagonlardan lokomotif kadar bir çok ulaşım aracının yurt içinde üretiminin sağlanması ve ulaşım şebekesinin en önemli hatlar başta olmak üzere ıslah edilmesi amaçlanmaktaydı.

Denizyollarında, çok yıpranmış olan devlet ve armatör tonajının artırılmasına, liman ve iskelelerin modern araç-gereçlerle donatılmasına, deniz endüstrisinin hızla gemi yapacak duruma getirilmesine, savaş nedeniyle şahıslara ait olan deniz taşıtlarına konmuş olan ulaşım kısıtlamalarının öncelikli olarak iç nakliyattan başlayarak kaldırılmasına ve bunun dış nakliyata da yansıtılmasına çalışılacaktı. Ayrıca serbest

şilepçiliği desteklemek etmek için, bir Denizcilik Kredi (kredi maritim) Bankası'nın kurulması amacıyla etütlere başlandığı da belirtilmekteydi.

Havayollarında, uçak nicelik ve niteliklerinin artırılması ve havaalanlarının uluslararası kriterlere uygun bir seviyeye çıkarılması ve hava ulaşım hatlarına önemli istikametlerde her mevsimde işleyebilir bir kabiliyet verilmesi hedeflenmekteydi.

PTT alanında ise, telgraf ve telefon hatlarının genişletilip kuvvetlendirilerek otomatik cihazlarla donatılması, telefon tesislerinin geliştirilmesi, hızlı ve güvenli dış haberleşme için en uzak ülkelerde güçlü bir telsiz, telgraf ve telefon istasyonunun kurulması ve posta işlerinde hızın artırılması, hükümet programının önde gelen hedefleri arasındaydı. Ayrıca, ulaşımında hizmet esası ve otomasyon ilkeleri esas alınarak, kara ve deniz taşıt tarifelerinde kâr ve zarar anlayışından ziyade, hizmete yönelik bir anlayışın etkin olması amaçlanmaktaydı.

Sonuç olarak, Peker hükümeti programı çok yönlü siyasi, sosyal, ekonomik amaç ve çalışmaları dengeli biçimde ele alan bir nitelik taşımaktaydı. Sosyal haklar boyutunda, çalışma hayatı, işçi hakları ve işçilere yönelik emeklilik sigortası, çalışma şartlarının iyileştirilmesi, kalifiye işçi yetiştirilmesi gibi yeni düzenlemelere girilmesi programın gündeminde bulunmaktaydı. İktisadi boyutta ise, savaş yıllarının bozduğu ticaret düzenini yeniden sağlamak için, özellikle ithalata ve gümrüklere konmuş olan olağanüstü sınırlamaların kaldırılması, serbest dövizle dış ticaret sisteminin oluşturulması, sanayileşme politikası çerçevesinde özel sermayenin etkinliğinin sağlanması ve sanayiciyi koruyucu önlemlerin alınarak bu alandaki kısıtlamaların kaldırılması gibi hedefler yer almaktaydı.

Hükümet programında ayrıca, değişik konulardaki görüşlere de yer verilmişti. Vatandaşlara konut sorunlarının gidermek için uzun vadeli-düşük faizli

kredi olanaklarının sağlanması, devlet işlerinde istatistiğe dayanmanın önemi nedeniyle sağlıklı istatistiki bilgileri yansıtacak veri tabanı oluşturulmasına yönelik girişimlerde bulunulması ve özellikle eğitim, haberleşme ve ulaştırma alanlarında halk yararına yeni düzenlemelere gidilmesi, programın çok yönlü hedefleri olduğu ve hükümetin iç politik hayatta 'icraat' hükümeti olma isteğini gözler önüne sermekteydi. Ancak bu arada, hükümet programında kendini çoğunlukla ortaya koyan 'icraat, çok yönlülük ve iddialı olma' izlenimlerinin yanında, dönem itibarıyla programda olması beklenen özellikle çok partili hayata geçişle ilgili olayların (DP'nin kurulması, yeni Seçim Kanunu, vb.) üzerinde yeterince durulmadığı görülmekteydi. Bu noktada, güçlü bir CHP figürü olan Peker'in iddialı bir hükümet programını gündeme getirerek adeta tüm kozlarını halka yönelik olarak kullanmak eğiliminde olması ve çok partili hayatla ilgili konuların ancak Peker sonrası dönemde dikkat çekici biçimde hükümet programlarına yansması dikkat çekiciydi.

B. Recep Peker Hükümetinin İktisadi Politikaları

Recep Peker hükümetinin programında, iç ve dış ticaret, sanayi ve madenler, tarım, ulaştırma, ormancılık gibi alanların yanısıra, maliyede iç ve dış borçlanmalara ağırlık veren ve halkın zorunlu gereksinimlerini gidermeye yönelik fiyat indirimleri yapılmasını öngören konular öncelikli olarak yer almaktaydı. Mali alanda denk bütçe ilkesi sürdürülmekle birlikte, önceki dönemlerden farklı olarak yapılan bir diğer vurgu, iç ve dış borçlanmalardan da yararlanılması idi. Ormancılık

konusunda, ‘devlet işletmeciliği’nin sınırlarını belirleyerek özel girişimle olan ilişkileri yeniden şekillendirme eğilimi söz konusuydu. Sanayi alanında özel girişime ‘serbestiyet’ sağlanması düşünülmekteydi. Yeraltı ve yerüstü kaynaklarının iyi değerlendirilmesi, tarım alanında çiftçinin teknik açıdan donatılması ve ayrıca ulaştırmada kara, deniz ve demiryollarının geliştirilmesine yönelik çok yönlü bir program hazırlanmıştı.

Dış kredi olanaklarından yararlanılması çerçevesinde, 1946’da ABD’den askeri malzeme için 10 milyar dolarlık kredi alınmasının ardından, ABD Başkanı Truman’ın 12 Mart 1947’de yaptığı konuşmasında Türkiye ve Yunanistan’a yardım yapılacağını açıklaması ve yine 1947’de ABD Dışişleri Bakanı Marshall’ın yaptığı bir konuşmada Batı Avrupa ülkelerine yardım yapılması sözünü vermesi, Türkiye’nin de bu yardımlardan faydalanması için önemli bir adım oldu.⁹¹ Bu bağlamda, Truman Doktrini ve Marshall yardımları ile Peker Hükümeti’nin programında yer alan ‘iktisadi kalkınma için dış yardımlardan yararlanılması’ hedefleri birbirleriyle örtüşmekteydi.

Peker Hükümeti’nin *para ve bankacılık* politikalarının en önemli noktası, 7 Eylül 1946 tarihinde Türk lirasının devalüe edilmesi olarak belirdi. Devalüasyon sonunda, 1 ABD doları 280 kuruşa eşit olmuştu. Tokgöz’ün de ifade ettiği gibi, devalüasyon “*talep enflasyonundan kaçan ülkeyi maliyet enflasyonunun baskısı altına almış ve ithalattaki hızlı artışa bağlı olarak dış ticaret açığının kalıcı hale gelmesi*”ne neden olmuştu.⁹²

Hükümet programının ‘dış ticarete serbestlik’ ilkesi göz önüne alındığında devalüasyonun amacı ihracatın desteklenmesi olmasına rağmen, 1947’den itibaren

⁹¹ TOKGÖZ, a.g.e., s.122-123.

⁹² A.g.e., s.121.

dış ticaret dengesi açık vermeye başlamıştı. 1946'da ithalat 118.889 milyon dolar iken ihracat 214.580 milyon dolardı ve aradaki fark 95.7 oranında pozitif seviyedeydi. 208.2 milyon liraya çıkmış olan ticaret fazlası bu tarihten sonra olumsuz bir fark göstermeye başlamıştı.⁹³ Devalüasyon sonrasında ithalat-ihracat farkı 21.3 negatif değerlerine inmiş, 1947 ithalatı 244.644 iken ihracat 223.301 seviyelerinde kalmıştı.⁹⁴ İhracatta istenilen hedefin gerçekleştirilememesinin önemli nedenlerinden biri, “çoğunlukla tarım ürünlerinden oluşan ithalatta talebin esnek olmayışı ve savaş yıllarındaki enflasyon nedeniyle Türk lirasının devalüasyona rağmen çok fazla değerli” durumda bulunmasıydı.⁹⁵

Bankacılık sisteminde önemli değişikliklerin olmadığı bu dönemde, 1943-48 aralığında ulusal bankaların sayısı 33'ten 35'e çıkarken, yabancı bankalar 9'dan 7'ye inmiş ve toplam banka sayısı 42'de kalmıştı.⁹⁶ Garanti Bankası da, ulusal bankaların sayılarının artmaya başladığı bu dönemde, 1946 yılında açılmıştı.⁹⁷

Kamu harcamaları ve bütçe giderlerinde de önemli artışlar yaşanmaktaydı. 1946'da genel idare masrafları 772.7 milyon TL iken 1947'de 885.4 TL'ye çıkmış; genel idare masraflarının ardından en önemli miktar, 1946'da 374.7 iken 1947'de 426.1' milyona çıkan 'güvenlik' harcamalarına ayrılmıştı.⁹⁸

Programda 'denk bütçe' esasına devam edileceği ifade edilmesine karşın 1946'da bütçe açıklarını kapatmak için hükümet ilk defa olarak tahvil çıkarma yoluna gitmişti. Dahası, 1946 Devalüasyonu dış ticaretten bankacılık sistemine

⁹³ Necdet SERİN, *Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası: 1923-1973*, A.Ü.S.B.F. yay. no. 388, Ankara 1975, s.22.

⁹⁴ DİE, a.g.e., s.404.

⁹⁵ ALKİN, a.g.m., s.451.

⁹⁶ YÜZGÜN, a.g.m., s.161.

⁹⁷ TOKGÖZ, a.g.e., s.126.

⁹⁸ ÖNDER, a.g.m., s.1214.

kadar her alanda olumsuz etkilere sebep olmuştu. Bu etkiler *dış borçlar* konusuna da yansımıştı. Devalüasyon dış borçların Türk Lirası tutarının neredeyse iki katı artmasına neden olmuş, 1945'te 427 milyon TL olan miktar, 1946'da 719 milyon TL'ye çıkmıştı.⁹⁹ Ancak bütün bu olumsuzluklara rağmen dış borçların ödenmesinde herhangi bir zorluk yaşanmamış ve 1950'lere kadar borçların ödenmesine devam edilmişti. Bu durum, dış ödemeler dengesinin sürdürülmesi doğrultusundaki hükümet hedeflerini karşılamaktaydı.

Hükümet programındaki söylemlere ve hükümetin uygulamalarına bakıldığında, Peker hükümetinin kendisinden önceki dönemlerden farklı bir iktisadi politika izleme eğiliminde olduğu görülmekteydi. CHP Genel Sekreterliği'nde bulunması ve parti içinde önemli bir yönetici olması bakımından Recep Peker'in kabinesini, CHP'nin kimliğini kabine boyutuna aktif olarak taşımaya çalışan ve bu nedenle zor bir tarihsel dönemde oldukça önemli bir misyonu üstlenen bir hükümet olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak parti misyonunu etkin olarak hükümete taşıma yolunda çalışan Peker, istenilen ve beklenen başarıyı elde edemediğinden, bir anlamda partinin iç yapısı ve ilkeselliğindeki çözümleri önleyemeyecek ve kendisinden sonra gelecek olan hükümetlerin izleyecekleri politika çizgisi de aşağı yukarı bu dönemde netlik kazanacaktı. Bu değişim çizgisi, bir yönüyle savaş koşullarının zorunlu olarak beraberinde getirdiği 'devletçilik' uygulamalarının yerini, daha sonraları ekonomik alanda ağırlıklı olarak 'liberal' uygulamaların alması şeklinde örneklenebilir. Bu tür bir politika farklılığının, hem savaş sonrası dönem dış ilişkilerindeki değişimlerden hem de iç siyasi hayattaki yeni siyasi eğilimlerden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

⁹⁹ TEZEL, a.g.e., s.208-209.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki ayrı blok oluşmuş ve Rusya ile Amerika bu iki bloğun temsilcisi durumundaki konumlarıyla, dünya siyasetinde etkin bir güce ulaşmışlardı. Sovyetlerin 7 Temmuz- 2 Ağustos 1945 Potsdam Konferansı'nın ardından Aralık 1945'te Kars ve Ardahan'ı istemeleri, Ağustos 1946'da Boğazların statüsünün yeniden görüşülmesini talep etmeleri Türkiye'nin bu iki bloktan hangisinde yer alacağını belirlemede önemli bir etken oldu. Bu süreç içinde Türkiye'nin Batıya açılması, dış ilişkilerde artan ABD etkisi ve bu çerçevede gündeme gelen dış yardımların yanında 1944'te kurulmuş olan Uluslararası Para Fonu (IMF)'na 1947'de üye olunması gündeme geldi. İç siyasi hayatta ise, özel girişimcilik savaş koşullarında etkili olan devletçi politikalar içinde uğradığı sınırlamalardan kurtulmak için daha liberal bir politika istemi yönünde eğilim gösterirken, Demokrat Parti'nin 1946'da kurulmasından sonra 21 Temmuz 1946 seçimlerinde 62 milletvekilliği ile muhalefet partisi olarak siyaset sahnesine çıkmış olması, bu eğilim farklılığının hem ekonomik hem de iç siyasi izdüşümleri olarak belirmişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün iktidar ve muhalefet arasında gerginleşen ilişkileri yumuşatan ve muhalefet partisi yönünde ağır basan 12 Temmuz Beyannamesi ile ılımlı bir iç politika yaklaşımıyla: *"Bu zeminde ben devlet reisi sıfatıyla kendimi her iki, partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm"*¹⁰⁰ şeklindeki açıklaması, muhalefet partisine yeşil ışık yakarken bir bakıma Recep Peker Hükümeti'nin de sonunu getirmişti.

¹⁰⁰ Cem EROĞUL, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge yay., Ankara 1998, s.60. Ayrıca bkz. Hikmet BİLA, *CHP (1919-1999)*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999, s.121-122.

1. Vaner Planı (Kasım 1947)

Recep Peker Hükümeti döneminde giderek devletçilikten uzaklaşan ve liberal çizgiye doğru yaklaşan bir iktisat politikası görülmekteydi. Gerek tek partili siyasi hayatın temsilcisi CHP'nin karşısına bir muhalefet partisinin (Demokrat Parti) çıkmış olması ve gerekse Türkiye dışındaki uluslararası gelişmeler, iktisadi politika çizgisindeki liberal yönelimin sebeplerini oluşturmaktaydı. Bu noktada Demokrat Parti'nin liberal söylemlerle ortaya çıkması karşısında mevcut hükümetin de yer yer muhalefet söylemlerini kullanmaya başlayarak kendi varlığını devam ettirmeye çalıştığı görülmekteydi. Dış yardımların yoğun biçimde gündeme geldiği bu dönemde, özellikle ABD Dışişleri Bakanı Marshall'ın Türkiye'yi de içine alan Avrupa'nın kalkındırılması projesinden faydalanmak için, Türkiye'nin liberal bir politikaya yönelmesi kaçınılmaz hale gelmekteydi.

Bu gelişmelerin yanında özel girişimin desteklenmesi, dış yardımların alınması ve dış ticarete serbestiyet şeklinde ifadesini bulan hükümet programının *sanayi* konusunda özel girişime faaliyet olanakları tanınması hedefi, 1947 yılında hazırlanan Vaner Planı'nda kendini göstermiştir. Vaner Planı ile, hükümet programında da belirtildiği üzere, ülkede iyi değerlendirilememiş ya da etkin biçimde kullanılmamış olan yeraltı-yerüstü zenginliklerinin, su ürünlerinin değerlendirilerek iş gücünün ve tarımda verimin artırılması; böylece halkın yaşam seviyesinin iyileştirilmesi hedeflenmekteydi.

Belirtilen hedefler çerçevesinde Başbakan Peker'in, İktisat Vekaleti Baş Müşaviri olan Süleyman Vaner başkanlığında daha çok liberal bürokrat kesimi temsil eden Türk Ekonomi Kurumu üyelerinden oluşan heyete bir plan hazırlamak üzere görev vermesiyle, Kasım 1947'de tamamlanan ve baş müşavirin adıyla anılan

Vaner Planı, 1948-52 sürecinde ağırlıklı olarak tarıma dayalı kalkınmanın ve tarımın vazgeçilmezi durumundaki ulaştırmanın geliştirilmesini hedeflemekteydi. Dahası, özel girişime faaliyette bulunmak istediği alanlarda tam serbestlik ve güven içinde gelişme olanakları sağlanması ve plan çerçevesinde tarım ve ulaştırma sektörlerine 3 milyar 729 milyon TL yatırım yapılması düşünülmekteydi.¹⁰¹ Tarım, ulaştırma, büyük çaplı su işleri, enerji, demir-çelik, çimento, imalat sanayi ve madencilik sektörlerinin yer aldığı sekiz bölümden oluşan planda, 1948-52 sürecinde ekonomide %8'lik bir büyüme oranı hedefleniyordu.¹⁰² Milli gelirin artış hızı konusunda öngörülerde bulunan ve büyüme hızı kavramını kullanan ilk plan olmasının yanında Vaner Planı, savaş dönemi uygulanan sıkı devletçilik politikaları kapsamındaki planlama faaliyetlerindeki anlayışın aksine yeni bir yaklaşımı beraberinde getiriyordu. Bu yeni yaklaşım, iktisadi alanda devletçilik yerine liberal politika çizgisinin uygulamaya konulmasına işaret etmekteydi.

Devleti, sanayi ve madencilikte etkin kılmayı amaçlayan 1945 İvedili Planı'nın aksine iktisadi alanda yeni yaklaşımları gündeme getiren ve Peker Hükümeti sonrasında da iktisadi politikayı liberal bir çizgiye oturtan Vaner Planı, finansmanı için gerekli olan ABD yardımının alınamaması üzerine uygulamaya konulamayan bir plan olarak iktisat tarihindeki yerini aldı.

¹⁰¹ İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi I, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1974, s.51-52. Ayrıca Vaner Planı için bkz. Seriya SEZEN, *Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama*, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay., No: 293, Ankara 1999, s.159-169.

¹⁰² TEZEL, a.g.e., s.74.

IV. BÖLÜM

HASAN SAKA HÜKÜMETLERİ (10 Eylül 1947- 16 Ocak 1949)

A. Hükümet Programları

1. Birinci Saka Hükümeti Programı (10 Eylül 1947-10 Haziran 1948)¹⁰³

Hasan Saka'nın ilk kabinesinin programına bakıldığında, CHP ilkelerine bağlılığı ifade eden programın genel amaçlarının, Cumhurbaşkanı İnönü'nün 19 Mayıs 1945 Nutku ve 1946 Olağanüstü Parti Kurultayı'ndan sonra tek dereceli seçim ve çok partili hayata yöneliş ile başlayan ve 12 Temmuz Beyannamesi'nde ifadesini bulan liberal çizgili iç politika ortamından etkilendiği görülmektedir. Ayrıca mevcut CHP hükümetinin, Anayasa hükümleri ve parti programının gerektirdiği şekilde, bütün vatandaşların haklarını güvenceye alma ve siyasi partilere çoğunluk ya da azınlık, iktidarda ya da muhalefette farklı davranılmadan, kanunların kendilerine verdiği haklar çerçevesinde çalışmalarının sağlanması yönünde çaba göstereceği ifade edilmektedir. Bu noktada, demokrasi ilkelerinin işlenmesi ve geliştirilmesi hedefine bağlılık vurgulanırken, huzursuzluk ve düzensizlik hareketlerine karşı önlemler alınacağı da eklenmektedir. Dahası, hukuk ve cezada davaların hızla sonuçlandırılarak, halkın adalete olan güveninin sağlanması konusuna da özel bir önem verilmekte ve bu genel ilke çerçevesinde, hükümet programında şu kararlı tavır yer almaktaydı: “... *fikir ve kanaat hürriyetine hürmet göstermekte ne derece titiz davranacak isek kanunların yasak ettiği aşırı sağcı ve solcu tahrik ve teşkillere karşı da çok uyanık ve tedbirli olmak azmindeyiz.*”

¹⁰³ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 8, C. 6, s.672-675.

Hükümetin *dış politikaya* bakışı, hükümet ve partilerin ortak malı olan bir milli siyaset olarak tanımlanmaktaydı ve hedefleri ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin barış ve güven siyasetini devam ettirmesi ve bu çerçevede kara, hava ve deniz kuvvetlerinin güçlendirilerek çağın gereklerine uygun hale getirilmesi olarak programda ifade edilmekteydi. Bu konuda BM'nin barışı sağlayıcı ve koruyucu prensiplerine bağlılığın da sürdürüleceği vurgulanmaktaydı.

İç politikada ise, vatandaşların geçim sıkıntılarına çözüm bulunması ve bu yönde gerekli önlemlerin alınması için, ilgili bakanlardan oluşan bir heyetin kurulması, resmi ve mahalli kuruluşların yanısıra bu milli görevde, serbest girişimin de hükümete yardım etmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktaydı.

İktisadi politikaya gelince, öncelikle büyük şehirlerdeki 'mesken buhranı'nı önleyici acil önlemlerin alınması, bu çerçevede inşaat faaliyetlerine engel olan malzeme darlıklarının (çimento, kereste, demir vb.) giderilmesi ve bu alanda ihtiyacı karşılayacak ithalat ve gümrük kolaylıklarının sağlanması düşünülmekteydi. Ayrıca, kereste ithalini kolaylaştırmak suretiyle ormanların zarar görmesi de engellenmiş olacaktı.

Hayat pahalılığına engel olmak, ülke ekonomisini geliştirmek ve milli serveti artırmak için en önemli tedbir, her alanda üretimin artırılması olarak gösterilmekteydi. Bu çerçevede üretimi artırıcı zirai önlemlerin alınmasına ve Türkiye ekonomisinin temeli durumunda olan *ziraati* geliştirmek için tarımın ilkel araçlardan kurtarılarak modernleştirilmesine özel bir önem verilmekteydi. Devlet elindeki işletme çiftliklerinin sadece üretim kuruluşları değil, aynı zamanda bulundukları bölgelerde üreticiye modern teknikleri öğretecek bir okul ve çiftçilerin ihtiyacı olan tohum ve benzeri zirai malzemeleri sağlayacak örnek kuruluşlar haline getirilmesi hedeflenmekteydi. Ziraatin vazgeçilmezleri arasında yer alan su işlerinde de, gerekli olan çalışmalara devam

edileceği ve çiftçiyi topraklandırma işlemlerinin adalet ilkeleri çerçevesinde işlemlerin sürdürüleceği vurgulanıyordu.

Endüstride üretimin artırılması, işlevsel hale konularak fabrikalarda maliyetlerin indirilmesi ve kalitenin yükseltilmesi ana hedef olarak gösteriliyordu. Bu çerçevede hükümetin önem verdiği noktalardan biri, uzun vadeli bir plan ile devlet-özel sermaye sınırlarının belirlenmesi ve ikisi arasında rekabetin önlenmesine dikkat edilmesi idi. Su gücünden ve linyitten elektrik enerjisi sağlanarak geniş ölçüde yakıt ve ulaşım tasarrufu sağlanması, madenlerin modern bir işletmeye kavuşması, kömür havzalarının işletmeye açılması, ülkenin her tarafını birbirine bağlayan ana demiryolu şebekesinin tamamlanarak bunların bağlı olduğu limanların da bir an evvel yapılması gibi temel hedefler de hükümet programının endüstriyi ilgilendiren ilkeleri arasındaydı.

*Ulaştırma*da, üretimi teşvik ve kolaylaştırmak için tarife sisteminin yeniden gözden geçirilerek, gerekirse farklı bir sistemin uygulanması olanaklarının araştırılması düşünülmekteydi.

Vergi sisteminde düzenlemelere devam edileceği ve vergilerin vatandaşların gelir ve ödeme güçleriyle uyumlu bir hale getirileceği, vasıtalı vergilerin de milli hayatı ve ekonomik kaynakları zorlamayacak şekilde geliştirileceği ifade ediliyordu.

Dış ticarete, halkın zorunlu gereksinimlerini karşılayan maddelerin ithalinde kolaylık sağlanması, hükümetin her türlü ekonomik girişimlerde yerli sermayeyi olduğu kadar yabancı sermayeyi de desteklemesi, yabancı uzmanlardan iş ve üretim alanlarında bilgi ve teknik olarak yararlanılması amaçlanmaktaydı.

Sağlık işleri ve milli eğitimin gelişmesi üzerinde önemle durulacağı belirtildikten sonra, işçi ve çalışma hayatının düzenlenmesi ve sosyal güvenliğin sağlanmasıyla da ilgilenileceği ifade ediliyordu.

İç politikada yapılacak yeni düzenlemeler çerçevesinde, devlet kadrolarında işlevsel bir çalışma sistemini kurmak, kadrolarda tasarruf yoluna gitmek ve bu alanda uzman yabancı kuruluşlardan faydalanmak amaçlanmaktaydı. Devlet idare teşkilatının çalışmalarını halka yönelik ve hükümet değişikliklerinden etkilenmeyecek kural ve yöntemlere bağlamak da temel hedefler arasında yer almaktaydı. Bu arada, halkın çıkarlarını gözetmeyerek, yetkilerini kötüye kullananlara karşı sert tavır takınılacağı da eklenmekteydi.

Sonuç olarak, I.Saka hükümeti programı dış politikada BM'ye bağlılık ve barışçıl bir politikanın devamını içeren; iç politikada ise, liberal çizgilerin yansıtıldığı ve demokratik cumhuriyet ilkelerine bağlı siyasi ortamı destekleyecek yapılanmalara, partilere ve kanunlara özel bir önem verileceğini ve bu ilkeleri sarsacak gelişmelere sert bir tavır takınılacağını vurgulamaktaydı. Diğer bir deyişle, I.Saka hükümeti hem ulusal hem de uluslararası arenadaki gelişmeler paralelinde iç ve dış politikalarını şekillendirmekteydi. Hükümet programında ikincil olarak, iktisadi politikalar dikkat çekmekteydi. Bu noktada, savaşın bütçeye getirdiği ağır savunma masraflarının tamamen ortadan kaldırılmasından çok, hayat pahalılığı boyutunda halka yönelik birtakım düzenlemeler ile bu yükün mümkün olduğunca hafifletilmesine ilişkin çalışmalar yapılacağı belirtiliyordu. Bunun ötesinde iktisadi politikanın en önemli ağırlık noktası ziraatte yoğunlaşmaktaydı. Zirai modernleşme, Çiftiyi Topraklandırma Kanunu çerçevesinde çeşitli düzenlemeler yapılması, ziraat ve endüstride üretimin artırılarak daha işlevsel hale getirilmesi, özel girişim ile devlet girişimciliği arasında uyumun sağlanması ve bu noktada yabancı uzmanlardan yararlanılması, vergi sisteminde düzenlemeler ve ulaşımda yeni atılımlara girişilmesi gibi konulara da ağırlık verilmekteydi.

2. İkinci Saka Hükümeti Programı (10 Haziran 1948- 16 Ocak 1949)¹⁰⁴

II.Saka hükümetinin programında, önceki hükümetten farklı bir program izlenilmeyeceği ancak içinde bulunulan şartların yarattığı güncel sorunlara yönelik yeni bazı düzenlemelerin yapılacağı belirtilmekteydi.

Dış politikada, İkinci Dünya Savaşı'nın karmaşa ortamında, BM'ye olan bağlılık yeniden ifade edilerek, Türk dış siyasetindeki barış çizgisinin sürdürüleceği hatırlatılıyordu. İkinci Dünya Savaşının bütçeye getirdiği oldukça yüklü savunma masraflarının devam ettiği ve bu nedenle milli ekonominin zarara uğradığı belirtilerek, her şeye rağmen savunmaya ağırlık veren dış politika çizgisinin korunacağı ve elden geldiğince savaş yükünün ve sıkıntılarının giderileceği ifade ediliyordu.

İç politikada, Seçim ve Basın Kanunlarına vurgulama yapılarak, bu gibi kanunlar ile demokratik hayatın daha da iyi hale getirileceği ve bu arada rejime zarar vermeye yönelik propaganda ile mücadelede kararlı olunacağı belirtiliyordu. Yeni Seçim Kanunu ile, hem iktidar hem de muhalefetin meşru ve kanunî haklarının dışına çıkarak baskı yoluna girmesinin önleneceği, çağdaşlaşma yolunda ilerlemenin halk iradesine dayanan bir idare ile sağlanacağı ve politik hayatta olduğu gibi sosyal hayatta da demokrasinin yerleşmesine ağırlık verileceği ifade ediliyordu.

İktisadi politikada, milli savunma masrafları ve devlet kadro giderlerinin bütçeye büyük bir yük getirmesine rağmen, kültür, eğitim, sağlık ve bayındırlık alanlarında kalkınma sağlayacak ekonomik kaynakların temin edilmesi önemli bir görev olarak benimseniyordu. Bütçe gelirlerinin % 46'sını oluşturan kadro giderlerinin daha fazla artmasını önlemek, sayısı on yıl içinde bir katına çıkmış olan bu kadroların, yeni baştan

¹⁰⁴ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 8, C. 12, s.223-225.

düzenlenerek, memurları toplu olarak açıkta bırakıp mağdur etmeyecek şekilde, mümkün olan en az seviyeye indirilmesi amaçlanıyordu. Devlet harcamalarında tasarruf yapılması ve ekonomik kalkınma için doğrudan yararlı olmayan inşaat işlerinden vazgeçilmesi yoluyla bütçe yükünün hafifletilmesi de bu amaçlar arasındaydı. Vergilerin ıslahı ve vergi reformunun esasını oluşturan kanunların çıkarılmasına, bütçe masrafları için hiçbir şekilde emisyon yoluna gidilmemesine ve Türk parasının değerinin korunmasına özel bir önem gösterilecekti. Tasarruf önlemlerinin yanında, dış kredi finansman olanakları ölçüsünde özellikle ziraat ve diğer alanlarda kalkınma planları yapılması da hedeflenmekteydi.

Sonuç olarak, II.Saka hükümeti dış politikada birinci hükümetle benzer bir çizgi izlemekte, iç politikada yine Seçim ve Basın Kanunları gibi kanunlarla demokratik yaşamın geliştirilmesi yönünde çalışmalar yapacağını ifade etmekteydi. Öte yandan, sosyal ve siyasi hayatta özel bir önem taşıyan kanunlara bağlılığın, ‘gençlere demokratik terbiyenin verilmesi’ şeklinde eğitim sahasına da yansıtılması hedeflenmekteydi. Ayrıca, devlet kadrolarında tasarrufa gidilmesi ve dış kredi olanaklarının sağlanarak kalkınma planlarına kaynak sağlanması düşünülmekteydi. Bunların yanında hükümet programında, devlet politikasıyla hükümet işlerinin ayrılmasına yani hangi hükümet işbaşına gelirse gelsin devlet politikasının aynen kalması gerektiği ilkesinin önemine de değinilmekteydi. Devlet kadrolarında işlevsel bir çalışma sisteminin kurulması ve bu konuda da yabancı uzmanlardan faydalanılması ve tüm bu devlet faaliyetlerinde halk çıkarlarının ön plana alınması gibi halkçı politika söylemleri de dönemin artan liberal eğilimleriyle uyumlu bir tablo çizmekteydi.

B. Hasan Saka Hükümetlerinin İktisadi Politikaları

I. Hasan Saka hükümeti programı iktisadi alanda genel hatlarıyla ziraat ve tarım konularına ağırlık vermektedir. 1947 sonrasında iktisadi alandaki planlama faaliyetleri çerçevesinde sanayide olduğu gibi ziraatte de belli bir plan dahilinde çalışmaların sürdürülmesi öngörülmektedir. Zirai alanda teknik donanım ve makineleşme ile modernleşme sağlanması projeleri, yabancı sermaye ve uzmanlardan yararlanılmasını da beraberinde getirmektedir. Planlı zirai kalkınma olarak nitelendirilebilecek bu dönemde gündeme gelen bir başka nokta, devlet-özel girişim sınırlarının belirlenmesi konusuydu.

Hükümet programında belirtilen noktalar göz önüne alındığında Hasan Saka hükümeti, Peker döneminden başlayarak gerek özel ve gerekse yabancı sermaye yatırımlarının teşviki ve dış kredilerden yararlanılması şeklinde devletçilik aleyhine olarak gelişen liberal iktisat politikalarının uygulandığı bir iktidarı temsil etmektedir. 1950 sonrasında Demokrat Parti iktidarının iktisadi alanda tarıma öncelik veren politikalarının temeli aslında bu dönemlerde atılmıştı. Peker döneminde özel girişime ağırlık vermeye yönelen, devlet girişimini sadece kamu hizmetleriyle sınırlandırma eğiliminde olan liberal iktisat politikaları, Hasan Saka döneminin siyasi alanda beliren iktidar-muhalefet ilişkilerindeki yumuşama ile beraber 1947-49 sürecine daha liberal bir görünüm katmıştır.

Savaş sonrası dönemde dünya siyasi dengelerinde oluşan iki bloklu yapı ve bu yapı içinde Türkiye'nin Batı bloğunda yer alması Amerikan yardımlarından Türkiye'nin de yararlanmasına olanak sağlamıştı. Bu çerçevede dış kredi

finansmanlarıyla planlar yapılmış ve her alanda *planlı iktisadi kalkınma* süreci başlatılmıştı. Başbakan Saka'nın hükümet programında ifade ettiği "...*ekonomik kalkınmamızı bir an önce gerçekleştirmek için dış krediye ihtiyacımız aşikardır*" şeklindeki sözleri bu sürecin ilk işaretleri olarak belirlemektedir. 1947 sonrası planlama çalışmaları, 1946 İvedili Planı, I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları'ndan farklı özellikler taşımaktadır. 1946 İvedili Planı ile 1933 ve 1936 Sanayi Planları öncelikli olarak sanayi sektörüne ağırlık veren ve devlet girişimini etkin kılmayı amaçlayan planlardı. Oysaki 1947 yılında hazırlanan *Vaner Planı* adıyla da anılan Türkiye İktisadi Kalkınma Planı, devletçiliğin en az seviyeye indirilerek özel girişime faaliyet olanakları verilmesini ve sanayiden çok tarım sektörüne yatırım yapılmasını öngörmektedir.¹⁰⁵

Diğer taraftan, Amerika'nın Truman Doktrini çerçevesinde Avrupa'nın yeniden yapılanmasına yönelik faaliyetleriyle birlikte Türkiye'ye de bir inceleme heyeti gelmişti.¹⁰⁶ Hükümet programında belirtilen yabancı uzmanlardan yararlanılması fikri bu gelişmelerle uyum göstermekteydi.

Saka kabinesi öncesinde Peker hükümeti, 1947 yılında çalışmalarına başlayan Avrupa İktisadi İşbirliği Komitesi'ne İvedili Plan ve henüz hazırlanmakta olan Vaner Planı hedeflerini yansıtan bir programla 615 milyon dolarlık bir kredi için başvurmuş; ancak bu istek reddedilmişti. Saka Hükümeti döneminde Amerikalı uzmanlardan oluşan bir heyet bu isteği incelemek üzere Türkiye'ye gelmiş, planın tekrar gözden geçirilerek 1948-52 sürecini kapsayacak yeni ancak daha az maliyetli

¹⁰⁵ 1947 İktisadi Kalkınma Planı'nın metni ve hakkında geniş bilgi için bkz. İlhan TEKELİ-Selim İLKİN, *a.g.e.*, s.1-25.

¹⁰⁶ 1947 yılında özel bir Amerikan kuruluşu olan 20.Yüzyıl Vakfı tarafından Thornburg başkanlığında bir heyet Türkiye'ye gelmişti. Bu heyetle ilgili olarak bkz. TEZEL, *a.g.e.*, s.265-268.

bir plan haline getirilmesiyle Türkiye Nisan 1948’de Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı Antlaşması’na katılmıştı.¹⁰⁷ Vaner Planı’nda olduğu gibi tarıma öncelik veren, toplam yatırımı 1 milyar lira civarında olan ve toplam yatırım içinde en büyük payı ulaştırma sektörüne ayıran bu planı, Vaner Planı’nın toplam 4 milyar liralık yatırım hedefi göz önüne alındığında, daha kısıtlı bir plan olarak nitelendirmek mümkündür.

1948 yılında yaşanan olumsuz hava şartları nedeniyle *tarım* ürünlerindeki üretim azlığına rağmen, planlı *zirai kalkınma* faaliyetlerinin etkisiyle tarım sektörünün milli gelir içindeki payı 1938’de %47.4 iken 1948’de %53.2’ye çıkmış; sanayi sektörünün ise, tarıma öncelik veren kalkınma hedefleri çerçevesinde 1938’de %12.5 olan oranı 1948’de %10.5’e inmişti.¹⁰⁸

Hasan Saka Hükümeti döneminde *dış ticaret* durumuna bakıldığında, 1947 yılından itibaren ithalat-ihracat dengesinin ithalat lehinde açık vermeye başladığı görülmektedir. 1948 yılında ihracat 223.301 milyon dolardan 196.799’a inerken, ithalat 244.644 milyon dolardan 275.053’lere kadar çıkmış; dış ticaret dengesinde – 78.8’lik bir fark oluşmuştu.¹⁰⁹ Bu değer 1923’ten beri görülen en büyük farktı ve bu nedenle dış ticaretin açık vermeye başladığı 1947 yılını, Boratav’ın ifadesiyle ‘*kronik dış açıklara dayalı ekonomik yapının temel taşlarının atıldığı*’¹¹⁰ bir yıl olarak değerlendirmek mümkündür. İthalat-ihracat dengeleri açısından bakıldığında, 1947 sonrasında dış ticaret dengesi sürekli olarak açık verirken, bu açıkların

¹⁰⁷ A.g.e., s.328-330.

¹⁰⁸ İstatistik Umum Müdürlüğü, *Türkiye Milli Geliri 1938,1948-1956*, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., No: 371, Ankara 1957, s.7.

¹⁰⁹ DİE, a.g.e., s.404.

¹¹⁰ BORATAV, a.g.e., s.81.

çoğunlukla dış yardım ve krediler aracılığıyla kapatılma yoluna gidildiği ancak bunda hiçbir zaman başarılı olunamadığı görülmektedir.

Kamu harcamaları konusunda 1947 yılına oranla, yatırım harcamalarında önemli bir artış seyri izlenmekteydi. 1947'de 89.3 milyon TL'ye inen yatırım harcamaları, 1948 yılında 110.8 milyon liraya çıkmıştı.¹¹¹

Türkiye'nin Marshall yardımı çerçevesinde Avrupa İmar Programı kapsamına alınmasının amacı, Türkiye'nin savaş sonrası ortamında Avrupa'da oluşan gıda maddeleri açığını tarımsal alanda oluşacak fazla üretim ile kapatmasını sağlayabilmektir.¹¹² Bu nedenle yukarıda değinilen 1948 programı, Avrupa ve Amerika'nın bu yönlü istekleri doğrultusunda ve Amerikan yardımlarını alabilmek için kalkınmada tarıma ağırlık veren bir yapıyı gündeme getiriyordu.

Tarıma ağırlık veren politika çizgisiyle beraber *zirai modernleşme* de ele alınmıştı. Bu çerçevede, Amerika'dan alınan krediler ile traktör ithal edilmeye başlanmış ve çiftçilere Ziraat Bankası tarafından kredi olanakları sunulmuştu. Tarımda kullanılmak üzere alınan modern araç-gereçler sayesinde üretimde önemli ölçüde artış kaydedilmişti. 1944 yılında traktör sayısı 956 adet iken 1948'de 1756 adete çıkmıştı.¹¹³ 1948 sonrasında zirai makine, araç-gereçlerdeki sayısal artış seyri daha hızlı bir şekilde devam edecekti.

Saka Hükümeti döneminde *madencilik* sektöründe sağlanan, 1947'de 3 milyon ton olan kömür üretimi 1948'de 4 milyon tona; 840 bin ton olan linyit

¹¹¹ ÖNDER, a.g.m., s.1210.

¹¹² TEZEL, a.g.e., s.419.

¹¹³ İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai İstatistik Özetleri 1936-1956*, İstatistik Umum Müdürlüğü yay., No: 373, Ankara 1957, s.13. Ayrıca tarımda makineleşmeye ağırlık veren politikanın değerlendirmeleri için bkz. TEZEL, a.g.e., s. 417-421.

üretimi ise 1 milyon tona çıkmıştı.¹¹⁴ Hükümet programında yer alan yeni enerji kaynakları bulunması ve kömür havzalarının işletilmesi hedeflerinin, elde edilen üretim değerleriyle karşılaştırıldığında büyük ölçüde gerçekleştirildiği görülmekteydi.

Dış yardımlarla finanse edilen planlar aracılığıyla Saka Hükümeti, tarımdan madencilığe, ulaşımdan enerji sektörlerine kadar bir çok alanda yeni girişimlerde bulunma olanağına sahip oldu. Bu girişimler sayesinde *elektrik enerjisi* üretimi 1943-47 aralığında her yıl bir-iki bin kilovat civarında artarken, 1947 yılında 251 bin kilovat olan üretim miktarı 1948'de 305 bine, 1949'da 381 bin kilovata çıkmıştı.¹¹⁵

Zirai kalkınmanın önemli bir unsuru olarak görülen *ulaşım* alanında da hükümet, planlar çerçevesinde yeni girişimlerde bulunmuştu. Vaner Planı'nda ve bu planın yeniden gözden geçirilerek Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'na sunulan şeklinde, en önemli yatırım payı ulaştırmaya ayrılmıştı. Planın ikinci kez sunulan halinde ulaşımaya yatırılan pay, toplam yatırım harcamalarının %61'ini oluşturmakta ve 442 milyon TL ile en büyük yatırım payını almaktaydı.¹¹⁶ Demiryolları yapımına bakıldığında 1948 yılında demiryolları hat uzunluğunun 7 bin 676 kilometre iken, 1949'da 7 bin 668 kilometreye inmiş olduğu görülmekteydi.¹¹⁷ Bu durum ulaşım sektöründe öncelikli olarak karayolları yapımına ağırlık verildiğini, demiryolları yapımı için fazla bir kaynak aktarımı yapılmadığını göstermekteydi.

Saka kabinesi döneminde üzerinde önemle durulan bir başka nokta, vergi sisteminin düzenlenmesi ve vergilerde adaletin sağlanması idi. Ayrıca çalışma

¹¹⁴ DİE, a.g.e., s.260.

¹¹⁵ A.g.e., s.273.

¹¹⁶ TEZEL, a.g.e., s.330.

¹¹⁷ DİE, a.g.e., s.349.

hayatının düzenlenmesi ve çalışanların sosyal güvencelere kavuşturulması konularında da faaliyetlerde bulunulmaktaydı. Bu konuda yapılan çalışmaların sonuçları, Günaltay kabinesi döneminde alınacaktı.

1947 sonrası iktisadi alanda kendini hissettirmeye başlayan devlet-özel girişim sınırlarını belirleme ve özel girişimin faaliyet alanlarını genişletme amacıyla olan liberal iktisat politikalarının yansımaları 1948 Türkiye İktisat Kongresi'nde görülmekteydi.

1. Türkiye İktisat Kongresi (Kasım 1948)

Hasan Saka Hükümeti döneminde 22-27 Kasım 1948 tarihleri arasında toplanan Türkiye İktisat Kongresi iktisadi alanda devletçiliğin ağır biçimde eleştirildiği bir kongreydi. Kasım 1948'de İstanbul'da toplanan bu kongre temelde özel girişime ağırlık vermesi bakımından 1923 İzmir İktisat Kongresi ile benzeşmekteydi. Ancak 1923'teki özel girişim ağırlıklı kongre kararları ile 1948 kongresinde alınan kararlar farklı iktisadi şartlarda ortaya çıkmışlardı. 1948 İktisat Kongresi'nin İzmir İktisat Kongresi'nden farklı olan bir başka yönü, bir çok dernek, oda ve birliklerin çalışmaları sonucu yapılan ve resmi niteliğe sahip olmayan bir kongre olmasıydı.

Kongre yönetmeliğinin birinci maddesinde kongrenin toplanma amacı *"...memleketin iktisadi, ticari ve mali meseleleri üzerinde müzakerelerde bulunmak ve umumiyetle milli iktisadımızın kalkınması için ne gibi önlemler alınması lazım geldiği hakkında kararlar vermek"* şeklinde ifade edilmekteydi. Yönetmeliğin dördüncü maddesinde ise kongrede, devletçilik, dış ticaret rejimi ve vergi reformu

konularının ele alınacağı belirtilmekteydi.¹¹⁸ Kongrede alınan kararlar resmi olmayan niteliği nedeniyle hükümet tarafından pek dikkate alınmamış olsa da, aldığı kararlar bakımından önem taşımaktaydı. Kongre ekonomik sahada yer alacak etkin bir devletçiliğe ağır eleştiriler getiriyordu.

Devletin kamu hizmeti özelliğine sahip olmayan işletmeleri çalıştırmaması, yeni girişimlerde bulunmaması ve mevcut işletmeleri de kademeli olarak özel girişime devretmesini öngören kongre kararları, 1950 sonrasında uygulanacak olan iktisadi politikanın ana çizgilerine yansımaları bakımından dikkat çekiciydi.¹¹⁹ Diğer bir deyişle, kongrede alınan kararlar 1947'lerde başlayan ve iktisadi alanda özel girişime ağırlık veren bir politika anlayışının ürünüydü ve bu politika anlayışı 1950 sonrası dönemde etkin bir biçimde uygulanacaktı. Devletçiliğin eleştirildiği kongrede, vergi reformunun acil şekilde yapılması yönünde alınan kararlar Hasan Saka kabinesinin öncelikli olarak ele alacağı ve üzerinde çalışacağı konulardan biri olmuştu.

¹¹⁸ DPT, *1948 Türkiye İktisat Kongresi*, DPT yay., Ankara 1997, s.18.

¹¹⁹ Kongrede alınan kararlar için bkz. A.g.e., s. 385-393.

V. BÖLÜM

ŞEMSETTİN GÜNALTAY HÜKÜMETİ (16 Ocak 1949- 22 Mayıs 1950)

A. Günaltay Hükümeti Programı(16 Ocak 1949- 22 Mayıs 1950)¹²⁰

Günaltay hükümeti, kendinden önceki hükümetler gibi, milli ekonominin içinde bulunduğu ağır şartlara rağmen, ülke bütünlüğünün güvencesi olan milli savunmaya özel bir önem vermektedir. *Dış politikada*, yine kendisinden önceki hükümet gündemlerinde yer aldığı üzere, dünya barışının korunması yolunda çaba gösterilmesinde Amerika hükümeti ile işbirliğine gidileceğini belirtmekte ve bu çerçevede Türk Ordusu'nun modern silah ve teçhizatla donatılarak modernleştirilmesini amaçlamaktaydı. Hükümet programında, dünya barışını sağlamadaki önemine inanılan Birleşmiş Milletler'e bağlılık vurgulanırken, '*ittifak, taahhüt ve dostluklara bağlılık, açıklık ve dürüstlük*' ilkeleriyle ifade dilen Türk dış politika çizgisinin değişmeden sürdürüleceği belirtilmekteydi.

İç politika konusunda ise, tek dereceli seçim ve çok partili meclis sistemiyle desteklenen demokrasinin amacının halk idaresinin en iyi şekilde kendini göstermesi olduğu vurgulanarak, bu amaçla çıkarılan Seçim Kanunu ile 1950 seçimlerinin '*hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için önlemlerin alınacağı*' sözü verilmekteydi. Demokratik hayatın kolaylıkla ve hızla gelişmesini sağlamak için, yeni kanunların Meclis'e sunulması ve eskilerin değiştirilmesi çerçevesinde basın hürriyetini en yüksek seviyede güvence altına alan ve aynı zamanda vatandaş haklarını koruyan Basın Kanununa yönelik temel düzenlemelere önem verileceği ifade ediliyordu. Hükümet, vatandaş hak ve hürriyetlerini sağlarken

¹²⁰ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 8, C. 15, s.162-164.

diğer yandan toplumu sarsacak ve genç demokrasiye zarar verecek akımlardan da ülkeyi korumayı bir görev sayıyordu.

Türk inkılabının ana prensiplerinin özenle savunulacağından hareketle, özellikle ‘Laiklik’ ilkesine vurgu yapılarak hükümetin esas aldığı laiklik bakış açısının tablosu da çizilmişti. Buna göre, dinin siyasete ve kişisel çıkarlara alet edilmesine izin verilmeyeceği vurgulanırken, din öğretiminin ‘*ihhtiyari*’ olma esasına bağlı kalınmak şartıyla vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken olanakların sağlanacağı belirtiliyordu. Her türlü vicdan ve düşünce özgürlüğünün korunması esasına bağlı kalınırken, fikir ve düşünceler kanunların yasakladığı tahrik ve propaganda boyutuna geldiklerinde, bunlara müdahale edilerek önlenmesi yoluna gidileceği de ifade ediliyordu.

Hükümet programının yansıttığı genel tablo içinde, Büyük Millet Meclisi’nin çıkardığı kanunların ve bunların hükümet tarafından uygulanmasının önemi kadar, her bakımdan bağımsız olan mahkemelerin vatandaş hak ve özgürlüklerinin, sosyal düzenin ve ülkede huzur ve asayişin korunmasında göstereceği çaba da büyük bir yer tutmaktaydı.

Devlet ile halk arasındaki diyalogun sağlanması, vatandaşların işlerinin kolaylaştırılması için kanunlarda ve memurlar statüsünde gerekli olan değişikliklerin yapılarak devlet teşkilatının daha verimli hale getirilmesi, iller ve özel idareler kanunlarının bir an önce çıkarılması işinin acilen Meclis’e sunulması hedeflenmekteydi.

Ayrıca, idare amirlerinin ve emniyet güçlerinin kanun çerçevesinde halkın güvenlik ve huzurunu sağlamadaki çalışmalarını destekleyici önlemler alınması da hedefler arasındaydı.

İktisadi politika çerçevesinde, ülkenin 'iaşe' ihtiyacını karşılamak, endüstriye gerekli hammadde sağlamak, döviz kaynaklarını kuvvetlendirmek ve iktisadi kalkınmanın temelini oluşturarak üretimi artırmak amacıyla, ziraatin beş yıllık bir programa bağlanması öngörülmektedir. Devlet sermayeli girişimlerde mali olanaklar ölçüsünde, kömür havzaları başta olmak üzere, madenlerin modern teknik araçlarla donatılarak işlevsel çalışır hale getirilmesi ve bunların döviz kaynağı olarak kullanılması planlanmaktaydı. Ülkenin yakıt ihtiyacının linyit kömürleriyle sağlanarak, maden kömürlerinin hammadde ve döviz kaynağı olarak değerlendirilmesi düşünülmektedir. Özel sermayenin girişimlerini desteklemek ve kolaylaştırmak da programın diğer hedefleri arasında bulunmaktaydı.

Avrupa kalkınması için ABD yardımının önemine değinilerek bu yardımı alabilmeyi hedefleyen Türkiye'nin Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nda da faydalı bir unsur olmayı amaçladığı ve bu konuda gerekli teşkilatı kurma yolunda çaba harcayacağı vurgulanmaktaydı.

Sonuç olarak Günaltay hükümeti kendisinden önceki savaş dönemi hükümet programlarında vurgulanan, 'milli savunmaya özel bir önem verme, yabancı sermaye ve uzmanlardan faydalanma' ilkesini ve ayrıca liberalleşme boyutunda Seçim Kanunu, Basın Kanunu ve vatandaş hak ve özgürlüklerine yönelik köklü önlemlerin alınması çizgisini devam ettirmektedir. Önceki hükümetlerden farklı olarak gündeme dahil edilen konu ise, dini istismar etmeyen ve vicdan hürriyetini destekleyen bir 'Laiklik' ilkesinden bahsedilmesiydi. Bu noktada, adeta muhalif liberal söylemlerin izlerini yansıtan Günaltay hükümeti, kendisinden sonra gelecek olan Menderes hükümet programlarıyla da bu çerçevede benzeşen bir nitelik taşımaktaydı.

Yine benzer bir şekilde, Menderes hükümetlerinin sert eleştirilerine uğrayacak olan 1946 seçimlerinin üzerindeki kuşklara Günaltay da üstü kapalı biçimde referans vererek kendi hükümeti dönemindeki 1950 seçimlerinin hiç bir kuşkuya fırsat vermeyecek şekilde organize edileceğini vaat etmekteydi.

Dış politika konusunda ise, savaş yıllarında milli savunma alanında Amerika ile olan yoğun etkileşim, 1947 sonrasında daha çok iktisadi kalkınma noktasında etkinliğinin artmasıyla birlikte, artık hem Amerika hem de Avrupa'yı içeren iki boyutlu bir nitelik taşımaktaydı. Nitekim bu iki boyutlu politika çizgisi Menderes hükümetleri döneminde daha net bir şekilde kendini gösterecekti.

B. Şemsettin Günaltay Hükümetinin İktisadi Politikaları

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının son hükümeti olan Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin programı -Hasan Saka hükümet programında olduğu gibi- 'planlı zirai kalkınma ve özel girişimin desteklenmesi' ilkelerine ağırlık vermekteydi. Madenlerin işletilmesi, yakıt ihtiyacının karşılanması ve dış yardımlardan yararlanılması programın önemli noktaları arasındaydı.

Günaltay Hükümetini, çok partili siyasi hayat açısından yirmi yedi yıllık CHP iktidarlarının ardından Demokrat Parti iktidarına geçiş süreci olarak nitelendirmek mümkündür. Bu bağlamda hükümet programı çerçevesinde, öncelikli olarak iç politikada siyasi yapının demokratikleştirilmesi, sosyal hak ve özgürlüklerin yaşama geçirilmesi gibi demokratik rejimin gereklilikleri üzerinde

durulması planlanmaktaydı. İzlenilmesi düşünülen iktisadi politika ise, hükümet programında fazla yer tutmaksızın kısa ve net bir şekilde ortaya konulmuştu.

Günaltay'ın halkın geleceği için tek çıkar yol olarak gördüğü '*...sağlam esaslara müstenit bir demokrasinin kurulması ve işlemesi*' yönündeki liberal tutumu muhalefetle iyi geçinmek amacıyla olduğunu göstermekteydi ki; bu liberal yaklaşım sonucunda muhalefetin ısrarla üzerinde durduğu Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi konusu ele alınmıştı. Her ne kadar kanun tasarısının hazırlandığı süreçte Demokrat Parti'nin İkinci Kurultayı'ndan iktidar-muhalefet ilişkilerini gerginleştirecek 'Milli Husumet Andı' çıkmış olsa da, sonunda 'gizli oy, açık tasnif ve yargı denetimi' ilkeleri çerçevesinde hazırlanan yeni Seçim Kanunu 16 Şubat 1950'de kabul edilmişti.¹²¹ İşte bu yeni Seçim Kanunu, Demokrat Parti'yi 14 Mayıs 1950 seçimlerinde iktidara taşıyacaktı.

İç politikada girilen siyasi liberalleşme faaliyetleri iktisadi alanda da ağırlıklı olarak kendini göstermekteydi. Özellikle 1947 sonrasında artan zirai kalkınma temelinde, özel girişime destek verilmesi ve dış yardımlardan yararlanılması yönündeki liberal iktisadi eğilimler, bu dönemde de etkin biçimde sürdürülmekteydi. Bu çerçevede, sanayi alanında özel girişimin krediler yoluyla desteklenmesi amacıyla Mart 1950'de çıkarılan bir kanunla, sermayesinde Dünya Bankası'nın da yer aldığı, Marshall Planı ve Dünya Bankası'ndan alınan kredilerin özel sektörün gelişmesi için kullanılmasında aracılık edecek olan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kuruldu.¹²² I. ve II. Beş Yıllık Sanayi Planları ile İvedili Sanayi Planı'nın sanayileşmede devlete girişimcilik rolünü veren nitelikleri hatırlanacak

¹²¹ EROĞUL, a.g.e., s.73, 81. Ayrıca Günaltay kabinesi ve hazırlanan yeni seçim kanunu ile ilgili yorumlar için bkz. AYDEMİR, a.g.e., s.474-492.

¹²² TEZEL, a.g.e., s.333. Ayrıca Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ile ilgili olarak bkz. Yakup KEPENEK, "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", C.D.T.A., C. 7, s.1771.

olursa, Günaltay Hükümeti döneminde özel girişime kredi sağlayacak olan Sınai Kalkınma Bankası'nın kurulması, 1947 sonrasında ibresi özel girişim ve liberalizm yönünde değişen iktisat politikalarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İktisadi alanda 1950 sonrasında izlenecek olan özel girişim ve dış kaynaklara dayalı kalkınma politikalarının da bu süreçte şekillenmeye başladığı görülmektedir.

Günaltay Hükümeti programında ziraat konusunun, beş yıllık bir program dahilinde sürdürülmesi düşünülmekteydi. Planlı *zirai kalkınma* faaliyetleri sonucunda *tarım* sektörünün milli gelir içindeki payı 1949'da %47.3'e ve 1950'de %49.9'a çıkmıştı. Tarım ncelikli iktisadi kalkınmada *sanayi* sektörüne ikincil önem veren politikalar sonucunda, 1949'da %12.7 olan sanayinin milli gelir içindeki payı 1950'de %12.2'ye gerilemişti.¹²³ Tarıma dayalı kalkınma politikasıyla birlikte *zirai modernleşme ve makineleşme* konusu da gündeme gelmişti. Marshall Yardımı çerçevesinde alınan krediler ile traktör ithal edilmiş ve tarımdaki bu hızlı makineleşme süreci istatistik verilere de yansımıştı. 1948'de 1756 adet olan traktör sayısının 1952'de 31 bin 415'e çıkması tarımda yaşanan makineleşme sürecinin ne kadar hızlı olduğu konusunda bir fikir vermektedir.¹²⁴

Günaltay kabinesinin -Saka kabinesine benzer şekilde- dış yardım konusuna büyük bir önem verdiği görülmekteydi. Marshall Yardımı çerçevesinde alınan krediler ile yapılan planlar sayesinde tarım ve ulaştırma başta olmak üzere önemli gelişmeler sağlanmıştı. *Madencilik* konusunda programda yer alan önemli bir nokta, linyit kömürlerinin işletilerek enerji ve yakıt olarak yararlanılması noktasıydı. 1947'de 3 milyon ton olan kömür üretimi 1948'de 4 milyon tona; 840 bin ton olan linyit üretimi ise 1 milyon tona çıkmıştı. 1949 yılında da bu artış devam etmiş,

¹²³ İstatistik Umum Müdürlüğü, *Türkiye Milli Geliri 1938, 1948-1956*, s.7.

¹²⁴ İstatistik Umum Müdürlüğü, *Zirai İstatistik zetleri 1936-1956*, s.13.

kömür üretimi 4 milyon 182 bin tona; linyit üretimi ise 1 milyon 271 bin tona çıkmıştı. 1950 yılı verilerinde ise linyit üretimi açısından küçük oranda da olsa bir gerileme söz konusuydu.¹²⁵

Dış ticaret konusunda ithalat-ihracat dengelerine bakıldığında 1947'den bu yana dış ticaret dengesi sürekli olarak açık vermektedir. 1949'da 290 bin dolar olan ithalat 1950'de 285 bin dolara gerilemiş; ihracat ise 247 bin dolardan 263 bin dolara yükselmiştir.¹²⁶ 1950 yılı 1947'den beri eksi seyir izlemekte olan açık dış ticaret dengesinin en az açık verdiği bir dönem olmuştur. İhracattaki bu artışı tarıma dayalı kalkınma faaliyetleri sonucunda tarım ürünleri üretiminin ve dolayısıyla ihracatın artmasına bağlamak mümkündür.

İktisadi alanda kısa ve net olarak nitelendirilebilecek bir programa sahip olan Günaltay hükümeti programındaki hedefler açısından Saka hükümetiyle benzerlikler göstermekte ve bu açıdan hükümet programı, Saka hükümeti programının devamı gibi görülmektedir. Nitekim, Saka hükümetinin Ocak 1949'da iktidarla birlikte bırakmak zorunda kaldığı tarım öncelikli kalkınma faaliyetleri ve dış yardım finansmanlı zirai kalkınma planları yapılmasının yanında özel girişime de destek verilmesi şeklindeki iktisadi hedefleri, Günaltay hükümeti döneminde - kabine değişikliği olmamış gibi- kesintiye uğramaksızın devam ettirilmiştir. Bu açıdan Günaltay hükümeti, son tek parti ve Cumhuriyet Halk Partisi hükümeti olma özelliklerinin yanında çok partili siyasi hayata ve Demokrat Parti iktidarına geçişte bir 'ara süreç' olarak nitelendirilebilir. Her iki partinin -her ne kadar 1946 yılında muhalefetin söylemleriyle orantılı olarak CHP'nin devletçilik anlayışında

¹²⁵ DİE, a.g.e., s.260.

¹²⁶ A.g.e., s.404.

değişimler olmuşsa da¹²⁷ - temsil ettikleri iktisadi eğilimler açısından bakıldığında, Günaltay Hükümeti 1947 sonrasında CHP'nin en az seviyeye indirilen devlet il ğinden Demokrat Parti'nin liberalizmine bir geçiş süreciydi.

¹²⁷ CHP'nin, Devletçilik ilkesinin yeniden ele alındığı ve demokratikleşme kurultayı olarak da nitelendirilen 1946 yılındaki 7. Kurultay için bkz. B LA, a.g.e., s.126-137.

VI. BÖLÜM

ADNAN MENDERES HÜKÜMETLERİ (22 Mayıs 1950- 27 Mayıs 1960)

A. Hükümet Programları

1. Birinci Menderes Hükümeti Programı (22 Mayıs 1950- 9 Mart 1951)¹²⁸

Hükümet programının açış konuşması, Menderes'in "*Tarihimizde ilk defadır ki yüksek heyetiniz milli iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hakim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor*" şeklindeki cümlesini içine alan ve Meclisin üyelerini '*Türk milletinin hakiki mümessilleri*' olarak niteleyen sözleriyle başlamaktaydı. Demokrat Parti'nin beş yıllık çetin mücadelesinin 14 Mayıs seçimiyle başarıya ulaştığı ve ülkede artık 'normal siyasi hayat'ın başladığı belirtilmekteydi. Hatta Menderes 14 Mayıs'ı '*bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün, Demokrat Parti ve Türk demokrasisi için bir zafer günü*' olarak nitelemekteydi.

Menderes, kendisinden önceki CHP hükümetlerini 'aynı partinin birbirini takip eden hükümetleri' ve 'milli ve siyasi murakabeden mahrum bir idare' olarak nitelendirerek, böylesine bir idarenin uzun yıllar boyunca 'hatalı ve sakat politikalarla' ülkenin doğal gelişme seyrini engellediğini iddia ediyordu. Böylece zamanla 'müdahaleci, kapitalist, bürokratik ve inhisarcı' bir devlet modelinin ortaya çıktığını da sözlerine ekliyordu.

İç politika çerçevesinde, devlet mekanizmasının işleyişine yönelik olarak, devlet hizmetlerinin işlevsel olarak yeni baştan düzenlenmesi ve israftan kaçınılarak verimin artırılması hedeflenmekteydi. Devlet teşkilatının bağlı kalacağı ilkeler

¹²⁸ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 1, s.24-32.

bazında, millete mâl olmuş inkılapların vatandaş hak ve hürriyetleri ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet düzenini sağlayacak Anayasa değişikliklerinin yapılacağı ve ‘tek parti devrinden arta kalan ve varsa tam olarak tasfiye edileceği’ vurgulanmaktaydı. Yine, Matbuat ve Ceza Kanunları, Memurin Muhakemat Kanunu gibi anti-demokratik nitelikler taşıdıkları düşünülen kanunların da değiştirilmesi hedeflenmekteydi.

Menderes özellikle irtica ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları araç olarak aşırı solcu hareketlere karşı bütün yasal önlemlerin alınacağını ve bunların fikir ve vicdan hürriyeti kapsamında değerlendirilmeyeceğini ifade etmekteydi. ‘Mizah veya siyasi tenkit kisvesi altında’ aslında aşırı sol cereyanların eseri olan yayınları zararlarından ülkeyi korumak da öncelikli hedefler arasında gösterilmekteydi.

Hükümet programına göre, yeni hükümetin Laiklik tanımı, ‘*irticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber, din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edilmesi*’ şeklinde yapılmaktaydı. Gerçek Laikliğin, din ve devlet işlerinin kesin sınırlarla birbirinden ayrılması olarak ifade eden Menderes, bu arada din dersleri ve din adamları yetiştirilmesi konusunda gereken önlemleri süratle alacaklarını da sözlerine eklemekteydi.

Sağlık konusunda, özellikle komşu ülkelere kıyasla Türk köylüsünün sağlık problemlerinde bir ihmalin söz konusu olduğu ve bunun şehirlerde hastanelerin düzenlenmesi ve çoğaltılmasına çalışılırken, köylünün de sağlık gereksinimlerinin karşılanması ve yine portatif hastaneler ve sağlık merkezleri kurulması yoluyla giderilmesi düşünülmekteydi. Verem, sıtma gibi sosyal bir problem halini alan hastalıklara karşı daha kapsamlı bir mücadele programı hazırlanması ve bu arada koruyucu hekimliğe gereken önemin verilmesi amaçlanmaktaydı.

Eğitim sahasında, geçmişe yönelik olarak, eğitim politikalarında sürekliliğin olmadığı eleştirilerek, ayrıntılı bir plan çerçevesinde eğitimin ülkenin her tarafına eşit şartlarda yayılmasını sağlayacak edecek kanun tasarıları hazırlanması öngörülmekteydi.

*Çalışma hayatı*nda, özellikle işçilere yönelik olarak, işveren- işçi ilişkileri adalet prensiplerine uygun olarak kanunlar çerçevesinde düzenlemek, işçilere ücretli izin ve tatiller verilmek, çalışanların yaşam standartlarını yükseltmek ve toplumda sosyal güveni sağlamak esas alınmaktaydı. Bunlara ek olarak, demokrasi ilkelerine göre doğal bir hak olarak görülen ‘grev hakkı’nın toplum düzenini ve iktisadi uyumu bozmayacak şekilde kanunlaştırılması amaçlanmaktaydı.

Adalet konusunda, ‘sürat, intizam ve sadelik’ noktalarının önemi vurgulandıktan sonra, mahkemelerin teşkilat sistemini tespit edecek, hız ve verimlilik prensiplerine dayanan bir kuruluş kanunu hazırlanması ve usul kanunlarının yenilenmesi gibi önlemlerle işlevsel bir adalet mekanizması oluşturulacaktı. Bunun yanı sıra, yargıçların hukuki durumlarını belirleyen Hakimler Kanunu’nun yeniden gözden geçirilmesi, adalet prensiplerine ve ceza hukuku esaslarına uygun bir Af Kanunu tasarısı hazırlanması öngörülmekteydi. Hükümet programının adalet konusundaki genel prensibi, idare mekanizmasının iktidar değişikliklerinden etkilenmeyen bir hale getirilerek halkın hizmetine sunulması temeline dayanmaktaydı. Bu amacın sağlanmasında, memur hak ve hürriyetlerinin kanunlarla güvence altına alınması önemli bir yer tutmaktaydı.

İktisadi politika konusunda, devlet masraflarının süratle artması, devlet iktisadi teşekküllerinin verimsiz çalışması ve ürünlerini pahalıya mâl edip-satması, devlet imalatçılığı gibi devlet nakliyeciliğinde de maliyetin yüksek olması

nedenleriyle, devlet demiryollarının motorlu nakil vasıtalarıyla rekabet edemez bir hale geldiğine ve milli ticaret donanmasının gelişmesine set çekildiğine dikkat çekilmekteydi. Dahası, devlet bankacılığı ile devletin borçlanma politikalarında gerçekçi bir çizgi izlenmediğinden, yerli sermayenin gelişimi ve bunun üretim sahasına yönlendirilmesi sağlanamamış ve bu yüzden ülkede üretim hacmiyle uygun bir kredi hacmi oluşturulamamıştı. Hayat pahalılığı ve maliyetlerdeki yükseklik, üretimin artması ve dış ticaretin gelişmesine engel teşkil etmişti. Bütçeden üretimin artmasını sağlayacak ödenek yapılamamış ve borçlar toplamı 2,5 milyarı bulmuş, özellikle zirai üretim on beş- yirmi sene öncesinin değerlerinde kalmıştı. Dış ticaret hacmi 1934-1936 yılları arasına göre, daha aşağı bir seviyede bulunmakta ve altın stoku da 214 tondan 130 ton seviyelerine gerilemiş bulunmaktaydı.

Bütçedeki durum seyrine bakılırsa, 174 milyon liralık bütçe açığının, 155 milyonluk kısmının Marshall Planı ile sağlanacak yardımdan, 19 küsur milyonluk kısmının da iç borçlanmadan elde edilen para ile kapatılması düşünülmekteydi. Marshall Planı çerçevesinde bu yardımın alınabilmesi için bir takım özel antlaşmaların yapılması gerekli olduğuna, ancak önceki hükümetin bu önemli meseleyi zamanında çözmeden görevden ayrılmış olduğuna ve bu zor görevin Menderes hükümetine kaldığına dikkat çekilmekteydi.

Bütçede beliren sıkıntılar dile getirildikten sonra, hükümetçe iktisadi ve mali alanda uygulanacak önlemler şu şekilde sıralanmaktaydı:

1. Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf düşüncesiyle hareket etmek,
2. İktisadi mekanizmamızı ve gelişimini hızlandırmak ve bu çerçevede;

-Bütçede yatırıma ayrılan kısmı genişletmek ve bunu üretim alanına yönlendirmek,

-Özel girişime hukuki ve fiili alanda güven hissi sağlanması hızla gelişmesi için önlemler almak,

-Ülke sermayesinin üretime yönlendirilmesini kolaylaştırmak,

-Yabancı girişim, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde yararlanmak.

3. İktisadi mekanizma için devlet bütçesinden yatırım olarak ayrılan ödeneği, ülke şartları göz önünde bulundurularak bir plana bağlamak,

4.Üretim alanını devletin zararlı müdahalelerinden ve her türlü bürokratik engellerden kurtarmak.

Hükümet programına göre, iktisadi teşekküller konusunda devlet müdahalesini en aza indirerek devlet sektörünü mümkün olduğunca daraltmak, devleti sadece kamu hizmeti ve özel girişimin rağbet etmeyeceği alanlarda etkin kılmak ve özel girişim sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek esas alınmaktaydı.

Menderes Hükümetine göre, devletin doğrudan iktisadi girişimlerde bulunmasına 'nazım veya murakabeci' olarak iktisadi görevler üstlenmesine ancak zorunlu hallerde başvurulmalıydı. Bu nedenle hükümetin hedefleri arasında, kamu hizmeti gören ve ana sanayiye yönelik çalışanlar dışındaki devlet işletmelerinin bir plan dahilinde aşamalı olarak özel girişime devredilmesi yer almaktaydı.

Ticaret alanında, iç ve dış şartların zorlamadığı hallerde, 'serbest ve normal kaideler' çerçevesinde faaliyetlerin yürütülmesi ve dış ticaret rejimine kesin bir istikrar verilmesi düşünülmekteydi.

Maliye sahasında, denk bütçe esası çerçevesinde ilerleneceği, ancak bu noktada eski iktidarın gelir kaynaklarını kısırlaştırmış olması ve gelir vergisi uygulamalarındaki güçlükler nedeniyle bütçenin büyük bir yük altında olduğu vurgulanarak, vergi ıslahı yoluna gidilerek özellikle vasıtalı vergiler oranını vasıtasızlar aleyhine indirmek suretiyle vergi adaleti sağlanması düşünülmektedir. Üretim hayatını baskı altında tutan ağır vergilerden indirim yapılması ve bu çerçevede Muamele, Yol ve Hayvanlar vergilerinde yeniden düzenlemelere geçilmesi hedeflenmektedir.

Tekel konusunda, devlet tekeli en az seviyeye çekilmesinin, özel girişimlere yer vermeyen anlayışa son verilmesinin ve tekel maddeleri fiyatlarında indirimler yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktaydı.

Gümrük konusunda, gümrük tarifelerinin uluslararası antlaşmaların gereklerine göre, ülke gereksinimlerini karşılayacak şekilde yeniden ve toptan gözden geçirilmesi zorunlu görülmektedir.

Nüfusun % 80'inin ziraatle uğraştığı Türkiye'de milli ekonomi ve ticaretin ana kaynağı *ziraat* olarak görülmekte ve bu nedenle milli gelirin artması ve her alanda kalkınmanın ziraatin güçlendirilmesi ile mümkün olabileceğine değinilmekteydi. Eski iktidarın yaptığı gibi 'gösterişçi ve pahalıya mal olan bir devlet müessesesinin karasaban ve kağının mahkumu olan geri bir zirai bünye' üzerine kurulamayacağı, kurulursa da bunun ulusal ekonomiyi güçsüz düşüreceği ifade edilmekteydi. Bu noktadan hareketle, özellikle zirai kredi, araç-gereç, hastalıklarla mücadele, tohum ıslahı gibi alanlarda alınacak önlemlerle ziraat tekniğinin ilerletilmesi amaçlanmaktaydı. Sulama, topraklandırma çalışmaları gibi ziraatle doğrudan ilgili olan yol ve tarife meselelerinin de hızla çözülmesi

hedeflenmekteydi. Ayrıca, devlet bütçesinden Ziraat Vekaletine ayrılan 30 milyon lira civarındaki ödeneğin ve Ziraat Bankası'nın sermayesinin reel anlamda artırılması gereği üzerinde durulmaktaydı.

Ormancılık konusunda, önceki uygulamalar eleştirilerek bunların ormanların korunmasında etkili olamadığı ve orman ürünlerinin maliyetlerini artırdığı vurgulanmakta ve bu durum halkla hükümet arasında güvensizlik yaratmakta olduğundan, sistemin aksayan yönlerinin değiştirilmesine yönelik önlemler alınması gerekliliği irdelenmekteydi.

Ulaştırma ve bayındırlık işleriyle ilgili olarak, ulaştırmada karayollarına ağırlık veren ve köy yollarının yapımını hızlandıran bir anlayışa, bayındırlıkta ise, 'lüks ve israf' anlayışını ortadan kaldırarak (örneğin yüz milyarı geçen bir paranın sulama işlerinde boşa harcanması gibi) sadece gereklilik halinde, mali gücümüze uygun, 'mütevazı' yapıların inşaatına izin verilmesi öngörülmekteydi.

Menderes Hükümetinin *dış politika* konusunda, önceki iktidarlar gibi, dünya barışının sağlanmasında önemine inanılan BM'ye bağlılığa, geleneksel İngiliz ve Fransız ittifaklarına ve Birleşik Amerika ile samimi dostluk ve işbirliğine dayanan bir çizgide devam edileceği belirtilmekteydi. Bu barışçı Türk siyaseti sayesinde, Thruman Doktrini ve Marshall Planı ile Türkiye'yi destekleyen Amerika, İngiltere ve Fransa ile siyasi, iktisadi ve kültürel ilişkilerin daha ileriye götürülmesi hedeflenmekteydi. Bu arada, 'dost' Amerika ile 'müttefik' İngiltere ve Fransa'nın desteğiyle hem Ortadoğu'nun hem de dünya barışının temininde önemli yer tutan Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlamadaki kararlılıktan bahsedilmekte ve bu çerçevede Yakındoğu devletleriyle de sıkı dostluk ve işbirliğine gidilmesi

öngörülmekteydi. Bu noktada, ayrıca, Amerika'dan askeri alanda maddi ve teknik yardımların artarak devam edeceği de yeniden ifade ediliyordu.

Sonuç olarak, I. Menderes Hükümetinin programına bakıldığında, dış siyasette Amerika, İngiltere ve Fransa ile sıkı bir diyaloga geçilerek Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğini sağlayıcı önlemler alınması yolunda ilerlenirken; iktisadi alanda ise, hayat pahalılığını önleyici, iş ve üretim hacmini genişletici önlemlerin alınması düşünülmekteydi. Çalışma hayatına yönelik olarak, ülkeyi demokratik çağdaş ülkelerdeki seviyeye yükseltecek önlemlerin alınması hedeflenmekteydi. Bunların dışında, hükümet programının en çok dikkat çeken ağırlık noktası, daha önceki CHP hükümetlerinin dayandıkları tabanın ve temellerin niteliği, icraatlarının yetersizliği gibi konularda üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bu çerçevede Menderes Hükümeti kendisini, gerçek anlamda halka dayanan, hatalı politikaları ve 'müdahaleci-inhisarcı' devlet modelini değiştirecek programa sahip olan bir hükümet olarak tanımlamaktaydı. Bu noktada hükümet, tek parti döneminin izlerini ortadan kaldıracak anayasa değişikliklerini bile gündemine almıştı. Ayrıca, irticai hareketlerle özdeşleştirdiği aşırı solcu akımlara karşı sert tedbirler alacağını sinyallerini vermektedir. Diğer yandan, devlet teşkilatı, laiklik, din eğitimi gibi konularda düzenleyici önlemleri de ek olarak belirterek, bir anlamda CHP döneminin bu önemli konulardaki yaklaşımlarını kendine ait bir siyasi tez olarak yeniden tanımlıyordu. DP ile CHP arasında yer yer gündeme gelmiş polemik yaratan konularda yeniden tanımlama yapılması yoluna gidilmiş ve bu tanımlama programa dahil edilmişti. Hükümet programı genel anlamda, çeşitli sahalara yönelik önlemlerin sunulduğu bir niteliğe sahip olmanın yanı sıra, önceki dönemin kritiğinin yapıldığı

bir program özelliği de taşımaktaydı. Bu ise, çok partili hayat ve rekabet ortamının getirilerinden biri olarak sistematik bir şekilde programa yansımıştı.

2. İkinci Menderes Hükümeti Programı (9 Mart 1951- 17 Mayıs 1954)¹²⁹

Başbakan Menderes, hükümet programına başlarken, birinci hükümetiyle yeni hükümetin arasında esaslı bir değişiklik olmadığını vurgulamakta ve 14 Mayıs seçimleriyle başlayan çok partili hayatı ‘büyük inkılabın ilk safhası’ olarak değerlendirmekte ve bu safha aşıldıktan sonra sıranın bu inkılabın sonuçlarının korunmasına geldiğini belirtmekteydi. Yeni iktidarı yıpratmak ve uygulamalarını kötülemek gayretlerinin ülkede suni bir huzursuzluk ortamı yarattığı ve hükümetin demokratik idare sisteminin her türlü yıkıcı etkilerden korunması konusunda ‘uyanık ve tedbirli’ olacağını hatırlatıyordu. Yine CHP hükümetlerine atıf yapılarak, 14 Mayıs öncesindeki devlet hayatında kökleşmiş, ‘kaideler ve telakkiler’in yerine artık yenilerinin gündeme getirileceğine değinilmekteydi. Demokrat hükümetin başta gelen kaygısının ‘kanun ve hukuk devletini en pürüzsüz şekilde tahakkuk ettirmek’ olduğu ifade ediliyordu. Ayrıca, bir önceki hükümet programında bahsedilen kanunlara değinilerek, ‘kökü dışarıda olan, çete halinde ve gizli teşkilat olarak muhayyel bir istilânın öncülüğünü vazifesi görmeye yeltenenlere’ karşı şiddetle önlemler alınacağı, ‘ne dindarların ne de kendini dinle ilgili görmeyenlerin birbirlerine baskı yapıp zümreleşip iki karargah haline gelmelerine’ engel olunacağı belirtiliyordu.

İç politika çerçevesinde milletleri modernleştiren çağdaş düşünce ve ilkelerin destekleneceği ve bu kapsamda Basın hürriyetinin bütün hürriyetlerin güvencesi

¹²⁹ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 9, C. 6, s.60-66.

olduğu üzerinde durulmaktaydı. Halk çıkarlarını gözetmeyen yayınlara karşı büyük demokrasilerde bulunan kanun ve yaptırımların incelenmesi ve bunların Meclis'e tasarı şeklinde sunulması öngörülmekteydi. İç politikada sağlanan istikrarın dış ilişkilerde Türkiye'ye karşı haksız ve kötü yaklaşımları önleyecek bir etken olarak değerlendirilip geliştirileceği belirtiliyordu.

Programa göre, hükümetim *iç idari sistemini* ilgilendiren içişleri prensibi, bütün idare mekanizmasının halkın hizmetine verilmesi, yani idare mekanizmasının 'demokratlaşması' idi. Bu çerçevede idare mekanizmasını güçlendirecek yeni kanun ve düzenlemeler düşünülmekteydi. Zabıta kuvvetlerinin birleştirilerek zabitanın modern araçlarla donatılması konusundaki kanun tasarısı, Memurin Muhakemat Kanunu'nun kaldırılması, mahalli idareleri köklü bir reforma tabi tutacak kanun tasarısına son şeklinin verilmesi, nüfus kayıt ve işleme sistemini modern tarzda geliştirecek kanun tasarısının Meclis'e sunulması düşünülmekteydi.

Adalet teşkilatında, köklü düzenlemeler yapılması, bakanlığın merkez teşkilatını, adli tıp kurumu ve ceza evlerini yeniden düzenleyen kanunlar hazırlanması planlanmaktaydı. Ayrıca, Yargıçlar Kanunu tasarısı, yeni Avukatlık Kanunu tasarısı, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Ticaret Kanunu, Hava Seyrüsefer Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, İcra ve İflas Kanunlarının değiştirilmesi tasarıları Meclis'e sevk edilmişti.

Eğitim konusunda, 'tahsil ve terbiyede ilmi usullere sıkı sıkıya bağlı kalınması' ilkesinden hareketle, ilkokul öğretmenlerinin yetiştirilmesi, doğuda bir üniversitenin açılması, '*...milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle teçhiz edilemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür ve müstakil bir millet olarak yaşamının güvencesi sayılamaz*' sözünde de ifade

edildiği üzere gençlerin 'vatan' ideali etrafında toplanması amaçlanmaktaydı. *Bayındırlık* alanında karayolları çalışmalarıyla orantılı olarak köy okulları yapımında doğu illeri başta olmak üzere geri kalmış diğer illerin ön plana alınması ve bu konuda köylüye getirilen yükümlülüklerin kaldırılması, teknik öğretim okullarında ziraat ve yol kalkınmasına yönelik olarak gerekli 'usta'ların yetiştirilmesi planlanmaktaydı.

Sağlık konusunda, halkın hastalıklardan korunması için çalışmaların sürdürüleceği, koruyucu hekimliğin artırılması ve hastalık sigortasının oluşturulması, iktidara gelindiğinden beri 2710'a çıkarılan fakat yine de nüfusa göre sayısı yetersiz olan hastane yatak kapasitesinin artırılması yolundaki çalışmalara hızla devam edilecekti.

İş hayatının düzenlenmesinde, DP programının sosyal adalet ilkelerinin gerçekleştirilmesine çalışılacaktı. İşçi haklarının korunması, işçilerin geleceklerinin güvence altına alınması, işçi-işveren ilişkilerinin adaletli ve memnun edici bir hale getirilmesi yolunda çalışmalar yapılacaktı. Ücretli izin ya da ücretli hafta tatili hakkında, DP programında belirtilen prensiplerin hayata geçirilmesi ve sendikaların daha faydalı hale getirilmesi öngörülmekteydi.

İktisadi politika kapsamında, 1951 mali yılı bütçesinin tam anlamıyla uygulanmasına çalışılacağı ve bütçede tasarruf yolunun hiç bir zaman elden bırakılmayacağı ve bu şekilde yeni iş olanaklarının yaratılması düşünülmekteydi. Enflasyonist bir mali politika izlenmeyerek, iktisadi yapıyı doğal yollardan geliştirecek önlemler alınacaktı.

Maliye ve vergi sisteminin ıslahı konusunda çalışmaların sürdürüleceği ve bu çerçevede, Muamele Vergisi, Devlet alacaklarının tahsisli, Yol Vergisi, Harçlar ve Resimler, Veraset ve İntikal Vergisi, Damga Resmi Kanunları konusunda

Çalışmaların artırılması; Gelir ve Esnaf Vergileri Kanunları, Vergi Usul Kanunlarının eksik yönlerinin düzeltilmesi ve ayrıca Hayvanlar Vergisinin de kaldırılması yolunda çalışmalara devam edilecekti.

Ticaret ile ilgili olarak, üretimi ve üreticiyi destekleyici bir politika izleneceği ve bu çerçevede yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için bir kanun tasarısı hazırlandığı belirtilirken, dış ticaret rejiminde istikrar sağlayacak faaliyetlerde bulunulmasına, iç ticarete ise üretim masraflarına etki eden faizin azaltılarak istikrarın sağlanmasına önem verileceği vurgulanmaktaydı. Ayrıca, ülke iktisadi teşkilatlanmasının gelişmesi için öncelikle kooperatiflerin (tarım kredi ve satış, yapı kooperatifleri) işlevselliğine yönelik kanun tasarıları da hazırlanma aşamasındaydı. Öte yandan üretim sahalarıyla bağlantılı olarak sanayi, maden ve su ürünlerinin en verimli şekilde kullanılarak ucuz maliyetli, iyi kaliteli ve bol miktarda üretim yapılması hedeflenmekteydi.

Devlet işletmeciliği konusunda, ‘devletin iktisadın içinde değil üstünde yer alması’ ilkesi çerçevesinde, devlet işletmelerinin işlevsel ve verimli bir hale getirilerek özel girişime devredilmesi planlanmakta ve bu konuda gerekli çalışmalar yapılmaktaydı. Yakıt ve petrol ihtiyacının karşılanması konusu hükümetin olumlu bir sonuca ulaşmayı hedeflediği işler arasında yer almaktaydı.

Ziraat ve hayvancılık alanlarının ulusal ekonominin temeli olduğu vurgulanarak, zirai kredi, ziraat alet ve makineleri, hastalık ve zararlılarla mücadele, tohum ıslahı, ziraat tekniğinin iletilmesi konuları üzerinde durulacağı belirtilmekteydi.

Hayvancılık sektörüyle ilgili olarak bulaşıcı ve paraziter hastalıklarla mücadeleye ve koruyucu aşılama ve ilaçlamaya ağırlık verilecekti.

Ormancılıkta yeni bir kanun tasarısı çerçevesinde ormanların korunması, ülke ve halk çıkarlarına kullanılabilir hale getirilmesine yönelik önlemler alınması düşünülmektedir.

Tekel ve gümrük işleriyle ilgili olarak, özellikle tekel konusunda kibrit, av malzemesi tekellerinin hazırlanan kanun tasarısı çerçevesinde tamamen kaldırılması, ispirto ve ispirtolu içkiler tekelinin yeniden düzenlenmesi planlanmaktaydı. Gümrük tarifelerinin ülkenin ekonomik ve mali gereksinimlerini karşılayacak ve uluslararası çalışmalarla uyumlu olacak şekilde yeniden düzenlenmesi, gümrük ve tekel karaborsacılığı ile etkili bir şekilde mücadele edilmesi tasarlanmaktaydı.

Bayındırlık konusuna, yurt kalkınmasının hızla sağlanması yanında ziraat ve ulusal ekonomi ile yakından ilgili olması nedeniyle ağırlıklı bir önem verilmekte, bayındırlık hizmetlerinin plan ve programlara bağlanması, karayollarının yeterli bir hale getirilmesi, kıyı ve kara ulaştırma sistemi ve şartlarının iyileştirilmesi, kara-deniz-demiryollarından oluşan ulaşım ağının birbirleriyle uyumlu hale getirilmesi amaçlanmaktaydı. Ayrıca, demiryolları idaresine yeni bir şekil verilerek devlet demir ve havayolları, posta, telgraf, telefon hizmetlerinin işlevsel şekilde çalışmalarının sağlanması da hedeflenmekteydi.

Dış politika konusunda, BM ideale bağlılık yeniden vurgulanarak, bir taraftan eski müttefikler İngiltere ve Fransa, diğer yandan Amerika ile işbirliği dış siyasetin iki önemli cephesi olarak kabul edilmekteydi. Büyük küçük tüm dünya ülkeleriyle iyi dostluk ilişkilerini baz alan Türkiye'nin kendi gücü çerçevesinde dünya barışının korunmasında hizmet edeceği belirtilmekteydi.

Hükümet programı son vurgusunu, *iç politika ve partiler arası ilişkiler* konusunda yapmakta ve milli birliğin sağlanması konusunda sadece iktidarın değil muhalefetin de gayretli olması gerektiğine dikkat çekmekteydi.

Yeni programda önemli bir değişiklik olmadığını belirterek sözlerine başlayan Menderes, bu çerçevede özellikle iktidar-muhalefet kutuplaşmasına, partiler arası ilişkilerde ‘dürüstlük ve ölçülülüğün’ sürdürülmesi noktalarına dikkat çekmekteydi. 14 Mayıs’ı eski bakış açılarının ortadan kaldırılması yönünde bir başlangıç sayan Menderes, bu yenilik programı içinde özellikle matbuat hürriyeti, adalet teşkilatında köklü düzenlemeler gibi konulara, bu hükümet programında daha büyük derinlikler kazandırma eğilimindeydi. İktisadi hayatla ilgili olarak, enflasyonist bir mali politika izlenmeyerek iktisadi yapıyı doğal yollardan güçlendirici, üretimi, artırıcı, gümrük tarifelerini yeniden düzenleyen, devlet işletmeciliğinden özel işletmeciliğe kademeli olarak geçişi öngören bir hedef belirlenmekteydi. Bu hedefi destekleyen yan dallar olarak da bayındırlık konusu, iş hayatındaki düzenlemeler, ziraat ve hayvancılığa özel bir önem verilmesi üzerinde durulmaktaydı. Dış politikada da yine alışlagelmiş bir seyir izlenerek, dış barışın sağlanmasına destek veren İngiltere ve Fransa’yla dostluk, ABD ile işbirliğini hedefleyen bir politika çizgisi çizilmekteydi.

3.Üçüncü Menderes Hükümeti Programı(17 Mayıs 1954-9 Aralık 1955)¹³⁰

Programın *genel ilkeleri* çerçevesinde ilk olarak, yeni hükümetin kurulmasıyla doğan kabine değişikliğinin sadece ‘nazari’ olduğunu ifade eden Menderes, halk tarafından da benimsenen hükümet programlarına bağlı kalınacağını

¹³⁰ TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 10, C. 1, s.21-34.

ve yeni programda daha çok dört yıllık faaliyetlerine ve bundan sonra yapılacakların açıklamalarına yer verileceğini belirtmekteydi. Dahası, 1950 seçimleriyle başlayan yeni dönemin, 1954'e kadar gelen dört yıllık sürecini, bir 'intikal devresi' olarak değerlendirmekteydi. Ardından Menderes, iktidarda geçirilen dört yıl içinde muhalefetin özellikle demokratik rejime yönelik 'iftira, tezvîr ve tahrikleri'ne değinerek, CHP hükümetlerinin 'iktidardan düşer düşmez bir anda aşırı ve ölçsüz hürriyet taraftarı' kesildiklerini ayrıntılı bir şekilde açıklamaktaydı. Ayrıca Menderes, oy alarak işbaşına gelmiş olan iktidarın zor kullanılarak ülkeyi ele geçirmiş gayrı meşru bir hükümetmiş gibi halka yansıtılmak istendiğini ve bunun zaman kaybına neden olduğunu; ancak vatandaşların bütün olumsuz propagandalara karşı devlet teşkilatına güveninin sürmekte olduğunu sözlerine eklemekteydi. Hükümetin hareket noktası ve siyasi bakış açısının esası, 'intikal devresi'nde gözlemlenmiş yıkıcı faaliyetleri önleyecek, demokrasinin kötü örneklerini değil ülkeyi kalkındıracak maddi-manevi güvenliği sağlayacak iyi örneklerini vermektir. Buna istinaden Menderes 2 Mayıs seçimlerini, bu dönemi sonlandıran ve kendi deyimiyle *'devri sabıkın bütün kötü arazi ile şursuz, yıpratıcı ve haysiyetsiz kavgalarıyla, yalan ve iftiraya dayanan sözde siyasi mücadele usullerine son veren bir dönüm noktası'* olarak tanımlamaktaydı. Diğer bir tanımını da 'demokrasi' kavramı üzerine yapan Menderes, demokrasinin 'bir zihniyet, bir yaşayış ve tefekkür tarzı' olduğunu, dahası manevi açıdan 'bir terbiye, nezâket ve müsamaha rejimi' olduğunu, bu nedenle demagoji veya kişisel çıkarlara hizmet etmeyecek şekilde örgütlenmesi gerektiğini vurgulamaktaydı. Menderes, sözlerinin devamında, CHP dönemine yönelik olarak eleştirilerine yoğun bir şekilde devam etmekte ve demagojik söylemlerin muhalefetçe kullanıldığı son dört yıllık süreçte, demokratik

rejimin ‘türlü entrikalarla soysuzlaştırılmaya çalışıldığını’ ifade etmekteydi. Bu noktada 1946 seçimlerinin ‘iktidardan düşer düşmez aşırı ve müfrit hürriyet tarafları kesilmiş’ olanlar tarafından adeta bir siyasi zorbalık gibi kullanıldığını belirten Menderes sözlerine şöyle devam etmekteydi: “*şimdi bunlar demokrasiyi istedikleri gibi tefsir etmekte bazı meşhumları da mahsus maksatlara göre manalandırmaya çalışmaktadırlar. Milletimizin takip etmekte olduğu inkılap ve itila yolu üzerine dizilmek istenen ve sıralanmaya çalışılan trk maniaların ve bir takım heyula ve korkulukların hakiki hüviyetlerini ortaya koymakta ekineceğimiz hiçbir cihet yoktur.*”

İkinci olarak Menderes, ülkede demokrasinin yaşatılmasında devlet memurlarının önemine dikkat çekerek, ‘en ehemmiyetsiz bir itiraz ve tenkitin dahi vatan ihaneti sayıldığı, totaliter bir idarenin hüküm sürdüğü’ n iddia ettiği tek parti döneminde, devlet memurlarının bir çok zorlamalarla karşılaştığını ifade etmekteydi.

Menderes, niversite özerkliğinin kendi iktidarlara döneminde zedelendiği ve mahkemelerin baskı altında tutulduğu iddialarının aksine, üniversitelerin özerkliklerinin ‘günlük ve fiili politika yapmaya kadar genişlediğini’ belirtmekteydi. Demokrasinin geliştirilmesinde adaletin önemine değinilerek ‘siyasi tenkid ve fikir hürriyeti ile sövüp sayma, hakaret ve tezyif’ arasındaki farklılığın kanunlar tarafından ve Meclis’in de inisiyatifıyla kesin olarak ortaya konulması gerekliliği üzerinde durmaktaydı.

nc olarak Menderes, 1950 yılındaki hükümet programına işaret ederek, bu programın iki kısımdan oluştuğunu, ilk kısmın ‘yeni iktidara mamur bir vatan bırakıldığı iddiaları’na verilen cevabı, ikinci kısmın ise iktidara gelindiğinde nelerin yapılmak istendiğinin ortaya konmasını içerdiğini belirtmekteydi. Ardından

Menderes, iktisadi ve mali politika konusunda 1950 hükümet programında nelerin yer aldığını tekrar anlatmakta ve bu hükümet döneminde izlenecek politikanın genel görünümünü çizmekteydi.

İktisadi ve mali politikada, öncelikli olarak istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi konusuna büyük önem vermekte, iktisadi ve mali kaynakları eriten ve paranın kıymetinde değişiklik yapan suni politikalara yönelinmeyeceğini belirtiyordu. Çünkü paranın değerindeki değişiklikler üretime yatırılacak sermayenin maliyetinin artmasına, milli emeğin değerinin düşmesine ve ihracatın satın alma gücünü azaltarak, Türkiye'nin yabancı ülkelere karşı yükümlülüklerini ağırlaştıran bir yapının oluşmasına neden olacaktı. Bundan dolayı paranın değeri üzerindeki ulusal ekonomiyi ve kalkınmayı yavaşlatacak müdahalelere gidilmeyeceğin ifade ediliyordu.

Bankacılık ve kredi sahasında, milli üretimin artırılması uygun kredi olanaklarına ve güçlü bir banka sistemini gerektirdiğinden, Bankalar Kanunu, Menkul Kıymetler ve Kambyo Borsaları Mevzuatları'nın yeniden gözden geçirilmesi ve özellikle sanayici, madenci ve denizcilerin kredi olanaklarına kavuşturulması için kanun tasarılarının hazırlanması öngörülmekteydi.

Üçüncü Menderes hükümeti programında, iktisadi kalkınmanın sağlanarak üretim hacminin artırılmasında özel girişim ve sermayeye büyük bir önem verildiği ifade edilmekteydi. Gerek parti programında ve gerekse 1950 hükümet programında yer aldığı üzere, özel girişime devlet iktisadi girişimleriyle eşitlik şartları içinde çalışma olanakları sağlanması ve küçük ölçekli işletmelerin kredilerle desteklenmesi düşünülmekteydi.

Yabancı sermaye ve teknik yardım konusunda, birkaç ay önce yürürlüğe girmiş olan Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik ve Petrol Kanunlarına atıf yapılarak, ülkenin sanayileşmesinde zengin doğal kaynakların ve petrolünün kullanıma sunulmasının yanı sıra yabancı sermaye ve teknik uzmanlardan yararlanmanın önemine de değinilmekteydi. Yabancı sermayeye yerli sermaye ve girişimin yanında var olma olanağı sunulacağı belirtilmekteydi. Ülkede giderek artan yatırımlarla üretim hacmini artıracak kaynaklara ağırlık vermek ve vatandaşın hayat standardını hızla yükseltmek hedefinin yanı sıra, üretim sahasının gereksinimlerine yönelik ithalat yapılması ve dış borç ödemelerini tatmin edici düzeyde ithalatın artırılması zorunlu görülmekteydi. Dahası, ithalatın içinde bulunduğu geçici ödeme güçlükleri ve geçici döviz darlığının giderilmesine yönelik çalışmalar yapılması da düşünülmekteydi. Ülkenin iktisadi potansiyelini ve üretim gücünü destekleyecek sermaye yatırımlarının uzun ve orta vadeli dış kredilerle finanse edilmesi ve birkaç katına çıkmış olan ihracat potansiyelinin yarattığı itici güçle kapsamlı bir kalkınma hamlesine başlanacağı beklentisi mevcuttu.

Bütçe ve vergi konusunda, 1950'den beri bir katına çıkmış olan mali kaynaklar ve bütçe olanakları sayesinde, bütçenin 'hakiki bir muvazene ve denklige' ulaştırıldığı, devlet harcamalarında her türlü lüks ve israfa kaçınılması, eldeki olanakların ulusal üretimin artırılması ve bayındırlık, sağlık, eğitim gibi kamu hizmetlerinin daha verimli hale getirilmesi için kullanılmakta olduğuna dikkat çekilerek, bütçede ulaşılan dengeli konumun korunacağı yeniden hatırlatılmaktaydı.

Vergi konusunda, 1950'den beri yapılan Gelir, Muamele, Yol, Hayvanlar ve Şeker İstihlak vergileriyle, Gümrük Resmi Kanunlarında ve Vergi Usul Kanunundaki düzenlemeler ile, milli üretim ve milli gelir alanlarında büyük oranda vergi gelir

artışı sağlanmış, aynı zamanda vasıtalı vergilerde ve az gelirli vatandaşların vergilerinde indirimler yapılmıştı. Uygulanmakta olan gelir politikasının hedefi, milli gelirle orantılı olarak, devlete daha fazla kaynak sağlamasını ve bu suretle ülkedeki kalkınma atılımlarının ve kamu hizmetlerinin daha etkin bir şekilde gerçekleşmesini içermektedir. Daha önceki dönemdeki vergi düzenlemelerine ek olarak, Gelir ve Kurumlar Vergileri, Esnaf Vergisi, Hayvanlar Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi gibi vasıtasız vergilerin ve vergi sisteminin ikinci bir grubunu oluşturan Muamele ve İstihlak Vergilerinin ıslahına çalışılacağı ve ayrıca sanayinin gelişmesini yavaşlatan İmalat Muamele Vergisinin kaldırılacağı da belirtilmekteydi.

Ziraat konusunda, dört yıldan beri uygulanmakta olan ziraat politikası sonucunda, ekmeklik buğdayı bile dışarıdan ithal eden Türkiye'nin çok kısa bir sürede hububat üreten ülkeler arasında altıncı ve ihracatçı ülkeler arasında da dördüncü sıraya yükselmiş bulunduğu belirtilmekteydi. Ülkede temel gıda ve gereksinim maddesi olan hububatın dış piyasaların istediği nitelik ve çeşitte yetiştirilmesine ağırlık verilmesi düşünülmekteydi. *Dış ticarete* önemli bir yeri olan, dünya üretiminde yedinci ve ihracatında beşinci sırada bulunan pamuğun, sulama, gübreleme ve iyi tohumun sağlanması gibi önlemlerle üretiminin ve kalitesinin artırılmasına da çalışılacaktı.

Zirai kalkınmanın başlıca sorunlarını, zirai mücadele, köy sulama, kimyevi gübre ve toprak, bağcılık, meyvecilik, çayır, mera ve yem bitkileri, hayvancılık ve zirai öğretim gibi konular oluşturmaktaydı. Hükümet programında hububat tohumu dağıtılmasıyla ilgili olarak, 1946-49 sürecinde toplam 148.637 ton tohum dağıtılmış iken, 1954'te dağıtılan tohum miktarının 174.030 tona ulaşmış olduğu ifade edilmekteydi.

Ziraatte makineleşmeye önem verilerek, çiftçinin traktörler ve modern ziraat aletleriyle donatılmasıyla kağı ve karasabanın tarihe gömülmesi hedeflenirken, zirai ürünlerde de üretimi destekleyici bir fiyat politikasının izlenmesi ve ürün fiyatlarının dünya standartlarıyla uyumlu bir hale getirilmesi öngörülmektedir. Ayrıca, buğday fiyatlarının düşürülmesine de çalışılacaktır.

Ormancılık ile ilgili olarak, önceki Menderes hükümeti döneminde tasarlanmış olan Orman Kanunu'nun çıkarılmadığı; ancak halkın aleyhine olan uygulamaların hafifletildiği ve kanun safhasına da en kısa zamanda geçileceği ifade edilmektedir.

Hayvancılık, geleneksel olarak bir üretim sahası ve gelir kaynağı olmasının ötesinde, özellikle sanayinin hammadde kaynağı olması bakımından da artan bir öneme sahipti. Programda, 1950'de hayvan miktarının 48 milyon iken 1954'te 64 milyona ulaştığı ve talep artışının devam etmekte olduğu belirtilmektedir. Bir yandan bu talebe yetecek arzı sağlamak önem kazanırken, diğer yandan da ziraat arazisinin % 40 oranında artmış olmasından dolayı, meraların daralması sorununun da çözümü gerekmektedir. Bundan dolayı entansif hayvan yetiştiriciliğinin hızla geliştirilmesi, hayvancılık kredisinin artırılması, soy ıslahı ve hastalıklarla mücadeleye ağırlık verilmesi planlanmaktaydı.

Bayındırlık konusunda, özel girişimin de katılımıyla termik ve hidroelektrik enerji santralleri, baraj ve benzeri tesislerin temellerinin atılması sağlanırken; yol, köprü, liman, iskele ve havalimanları gibi büyük çaplı inşaatın yanı sıra köy yollarının ve köylerin içme suyu ve elektriğe kavuşturulması işlerine de önem verilecekti.

Toprak dağıtımı ve tapulama işlerinde son dört yıl içinde on iki katına ulaşan iş hacminin, dokuzuncu Meclis devresinde, kanun ve düzenlemelerle hızlandırılması amaçlanmaktaydı.

İç politika kapsamında öncelikle adalet konusunda değinilmekte ve daha önceki Menderes hükümetlerince izlenen ‘sürat, intizam, sadelik ve verimlilik’ esaslarına dayalı ilkelerin halk tabanına yönelik politikalarla sürdürüleceği ifade edilmekteydi.

Sağlık konusunda, dört yıl boyunca yapılan çalışmaların verimli ve çok önemli sonuçlar verdiğine değinilerek, 1950’de sağlık işlerine ayrılan ödeneğin 60 milyon lira iken 1954’te bu miktarın 128 milyon liraya çıktığı ifade edilmekteydi. Öte yandan, mevcut 16 sağlık merkezinin sayısı 242’ye, yatak sayısı ise 7.759’dan 15.871’e, 7 olan verem hastanesinin sayısı 84’e, yatak sayıları da 1.097’den 6.357’ye çıkmıştı. Yeni hükümetin, izlenmekte olan sağlık politikasını aynen sürdüreceği, halk sağlığına ve nüfus planlamasına da büyük önem verileceği ve sağlık çalışmalarının köylere kadar götürüleceği belirtilmekteydi.

1950 yılında iktidara gelindiğinde öncelikli olarak iktisadi kalkınma ve mali olanakların artırılmasına ağırlık veren bir politika izlendiğinden, -her ne kadar 1950’nin 197 milyon lirasına karşın 1954’te 313 milyon lira ödenek ayrılmış olsa da- *eğitim* konusunda istenilen düzeyde başarı sağlanamadığından çalışmaların daha yoğun şekilde sürdürüleceği vurgulanmaktaydı.

Yine benzer şekilde, ülkede artan işçi ve iş hacmi nedeniyle işçi-işveren ilişkilerinin büyük önem kazandığı ve giderek artan bir derecede *iş hayatının* düzenlenmesine ağırlık verileceği belirtilmekteydi.

Dış politikada ‘gediksiz bir emniyet sistemi veya birbirini tamamlayacak emniyet sistemleri kurmak’ hedefli bir politika çerçevesinde, NATO’ya üyelik, Yugoslavya ve Yunanistan ve Pakistan ile yapılan antlaşmalar birincil önemi taşımaktaydı. Öte yandan, Amerika, Fransa ve İngiltere’yle yinelenen dostluk boyutuyla birlikte İtalya ve Almanya ile olan ilişkilerin normal seyrine döndürüleceği eklenmekteydi.

Milli savunma konusuna gelince, özellikle Birleşik Amerika’nın maddi ve teknik yardımları ve işbirliği çerçevesinde Türk Ordusu’nu modern silahlarla donatılarak, günün gereklerine uygun ve her türlü saldırıyı kesin olarak önleyecek bir güç haline getirilmesine çalışılacaktı.

Hükümet programının sonunda, dört yıllık iktidar döneminde yapılan çalışmalar özetlenmekte ve yapılan bu çalışmalar sayesinde ülkenin daha gelişmiş bir hale getirildiğini ifade eden Başbakan Menderes’in şu sözleri yer almaktaydı: *“...hûlasa memleketin çehresinden Ortaçağ mahrumiyetlerinin son izleri de silinecek ve hür, mesut ve müreffeh Türkiye idealinin tahakkuku için lüzumlu bütün önlemler alınmış ve vasıta ve olanaklar temin edilmiş olacaktır.”*

Sonuç olarak, III. Menderes Hükümeti programı, 1950-54 sürecinde kaydedilen gelişmelerin değerlendirmelerine yer vermekte ve 2 Mayıs seçimleriyle dört yıllık geçiş sürecinin son bularak, yeni ve demokratik bir devrin açılmasının gerçekleştiğini ve bu yeni süreçte muhalefetin uygulama eğiliminde olduğu ‘yıpratıcı’ politikalarına fırsat verilmeyeceği vurgulanmaktaydı. Bu çerçevede DP rejiminin üniversite özerkliği, mahkemelerin bağımsızlığı ve devlet memurlarının her türlü baskıya karşı korunmasını hedefleyen planları bulunmaktaydı. İktisadi politikalarda ise, üretimi destekleyici ve yatırım sermayesini artırıcı önlemlere

başvurulması düşünülmekteydi. Bu kapsamda, özellikle ziraat, bankacılık, bütçe ve vergi sistemi gibi ekonomiyi destekleyici yan dallara önem verilirken; yabancı sermaye akışını ve dış kredi olanaklarını artırıcı faktörlere de eşit ağırlıklı bir önem atfedilmekteydi.

Hükümet programında dış politikaya yönelik olarak, Amerika, İngiltere, Fransa ile dostluk ve işbirliğinin sürdürülmesinin yanında, İtalya ve Almanya ile savaş-sonrası ilişkilerin normal seyrine döndürülmesi planlanmaktaydı. Ortak dünya barışı platformunda NATO ile işbirliğinin sürdürülmesinin gerekliliği vurgulanmakta ve özellikle SSCB'nin Balkanlar ve Ortadoğu'da yarattığı tehdidi dengelemede NATO ile uyumlu bir çizgide ilerleme tavrı takınılmakta; ayrıca Pakistan ve Yugoslavya'yla yakınlaşmaların Türk dış politikasının gündemine girmesi de hızlandırılmaktaydı.

4.Dördüncü Menderes Hükümeti Programı(9 Aralık 1955-25 Kasım 1957)¹³¹

Programda öncelikle, 1955'e kadar geçen süreçte DP programının esas alınarak aksatılmadan uygulamaya konulduğu hatırlatılarak, yeni hükümetin programının da sadece bu beş buçuk yıllık dönemin içinde bulunulan ilgili safhasında yapılması gerekenleri gündeme alacağı belirtilmekteydi.

Hükümet programında *iktisadi politikanın* temeli olarak öncelikle *ziraat* ele alınmaktaydı. Ulusal kalkınmanın temeli olacağı düşünülen ziraat sahasında yapılan yatırımlarla, ulusal sermayenin ve iş potansiyelinin artırılması hedeflenmekteydi. *Teknik ziraatın* yaygınlaştırılarak çiftçilerin teknik alet ve makinelerle donatılması, zirai kredilerin artırılması, zirai teşkilatlanmanın hızla sağlanması, çiftçiye toprak

¹³¹ TBMM, Tutanak Dergisi, D. 10, C. 8, s.251-255.

dağıtım konusunda ilgili komisyonların sayılarının artırılması, zirai fiyat konusundaki düzenlemelerle pazara yönelik destekleyici önlemlerin alınması ve zirai gereksinim maddelerinin ithalinde kolaylıklar sağlanması gibi konular, 1950 sonrası ziraat programının devamı niteliğindeydi.

İktisadi mekanizmanın güçlendirilmesi için şu dört temel nokta önemsenmekteydi:

- 1.Devlet bütçesinden yatırımlara ayrılacak ödeneğin artırılması,
- 2.Özel girişimin hızla harekete geçmesi sağlanarak, üretim hayatının devletin müdahalelerinden ve bürokratik engellerden kurtarılması,
- 3.Ülkede mevcut sermayenin çoğaltılarak, üretim sahasına yönlendirilmesinin kolaylaştırılması,
- 4.Devlet bütçesinin dengeli ve iktisadi yapı ile uyumlu bir hale getirilmesi.

Menderes, geride bırakılan altı yıl boyunca başarılı bir seyir izlenmekle birlikte istenilen hedeflerin tümüne ulaşamadığını ancak iktisadi gelişmeye harcanan yatırımların aksamadan tamamlanmasının garantilendiğini ve sıkıntıların giderilmesi konusunda acil ve kararlı önlemler alınacağını önemle vurgulamaktaydı.

Türk Ordusu'nun modern bir görünüme kavuşturulmasında ülkenin kendi kaynaklarına dayanılması hedeflenmekte ve ayrıca yatırımların, halkın gereksinimleri göz önünde bulundurularak ayarlanması ve bütçeden geniş oranda ödenek ayrılması da düşünülmekteydi. Yatırım politikasında uygulanabilirliği artırmak için, fiyat artışlarının ve karaborsacılığın önlenmesi ve hatta bu amaçla özel mahkemeler kurulması bile öngörülmekteydi.

Özel girişimin sanayi ve madencilikte gelişmekte olduğu dikkate alınarak, İşletmeler Vekaleti yerine Sanayi ve Maden Vekaleti'nin kurulmasıyla bu tür

girişimlerin hızlı ve güvenli bir şekilde desteklenmesi düşünülmektedir. Yine verimi artırmada önem taşıyan enerji işlerinin de ayrı bir vekalet bünyesinde yürütülmesi tasarlanmaktaydı. Yabancı ülkelerle olan ekonomik dayanışma ve ilişkilerin daha da geliştirilmesi noktasında, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'ndan azami derecede yararlanılması öngörülmektedir.

İç politika konusunda öncelikle idare mekanizmasında birtakım düzenlemeler yapılması ve ayrıca mevzuatla ilgili değişikliklere gidilmesi söz konusuydu. *İdare mekanizmasının*, halkın hizmetine en iyi şekilde uyum sağlayacak bir aşamaya ulaştırılması ve bu kapsamda değişken yorumlara meydan verebilecek mevcut emeklilik sisteminin gözden geçirilmesi ve emeklilik süresinin 30 yıla çıkarılması düşünülmektedir.

Anayasa konusunda da yapılan düzenlemelerin, 1958 seçimlerinden önce yapılması, Seçim Kanunu'nda yapılan son düzenlemelerin gereksizliği yanında olumsuz etkilere yol açtığı göz önünde bulundurularak, bu konuda Meclis Başkanlığına kanun teklifleri sunulacağı belirtilmektedir.

Dış politikada yine, ortak güvenlik ve küresel barış esaslarına dayanılacağı, bölgesel ortak savunma paktlarının güçlendirileceği, bu amaçla bir yandan üyesi bulunulan BM'deki faaliyetlerin sürdürülmesi diğer yandan Balkan Paktı ve Bağdat Antlaşması'nın geliştirileceği ifade edilmektedir.

Dış siyaset gündeminde, önceki programlarda yer almayan yeni ve taviz verilmeyecek bir unsur olarak, Kıbrıs sorunundan bahsedilmektedir. Bir önceki yıl toplanan Bandung Konferansı sonucunda ortaya çıkan Asya-Amerika seyirli politik boyutun yanı sıra, Arap dünyasıyla olan ilişkilerin önemi vurgulanarak, dünya

barışında Avrupa, Asya ve Amerika arasında uzlaştırıcı bir tavır takınılması öngörülmekteydi.

Sonuç olarak, IV. Menderes Hükümeti programı, dar kapsamlı içeriğiyle bir önceki programın bir özeti ve 1950'den itibaren parti programı çerçevesinde yürütülen çalışmaların bir aşamasını yansıtmaktaydı. Bu özelliğiyle hükümet programı, somut bir takım yeni hedefler belirleyememiş ve net veriler sunamamış bir nitelik taşımaktaydı. Hükümet programı, dış siyaset konusunda daha net bir tavır takınılmaktaydı. Bu tavır BM'ye bağlılığın yeniden ifadesi, Kıbrıs sorununda ödün vermeyen bir politika izlenmesi ve Amerika'yla 'paktlar' çerçevesinde Asya ve Ortadoğu'da barışın sağlanmasına yönelik ortak iradeye bağlı kalınması olarak belirmektedir.

5.Beşinci Menderes Hükümeti Programı(25 Kasım 1957-27 Mayıs 1960)¹³²

Anayasa'nın 44. maddesine göre yeni hükümetin programını Meclis'e açıklayan Menderes, parti programındaki esaslara bağlı kalınacağını ve 1950 yılında dokuzuncu dönem TBMM'ye sunulan ve bir çok kez onayı alınmış olan programa devam edileceğini belirtmekteydi. Menderes dünyada hızla ilerleyen gelişmelere ayak uydurabilmek ve uluslararası iktisadi işbirliği ve eşit şartlarda siyasi ilişkilerin kurulması için çaba harcanacağını ve bu noktada ekonomik donanımın önem verileceğini irdelemekteydi. Türkiye'nin bulunduğu stratejik konumu nedeniyle her an modern bir orduya sahip bulunması gerektiğini hatırlatarak, siyasi iktidarın gücünü iktisadi kalkınmaya ve onun sağlayacağı modern milli savunma koşullarına bağlamaktaydı. *İktisadi kalkınma* ve ülkede güven ve huzurun sağlanması için birey

¹³² TBMM, *Tutanak Dergisi*, D. 11, C. 1, s.57-64.

ve toplum olarak çalışılması gerektiğini, kısacası ülkenin maddi-manevi gelişimi için hükümetin ve milletin el ele çalışması gerektiğini ifade etmekteydi. Menderes, yapıcı bir uygulama ve denetim anlayışı ile sosyal hayatın gereklerini hızla karşılayabilmenin mümkün olduğu fikrini desteklemekte; ancak bu noktada *'her işin murakabe ile başlayıp murakabe ile bittiği zehabını yaratmaya varan bir anlayışın türlü engellemelere hatta sabotajları andıran faaliyet ve hareketleri'* çizgisindeki denetim anlayışının ülke için faydalı olmayacağını da sözlerine eklemekteydi.

İç politikada, ülkede sağlanmış olan düzen ve huzur ortamını zedeleyecek ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasına yönelik girişimlerin ülkeye ve rejime büyük zararlar vereceği düşünülmekte, bu tür ölçüsüzlüklerden faydalanarak siyasi mücadelelerinde *'ağırlaştırma ve zehirleme gayreti'* içinde olanlarla ve bir çok yerde yaşama olanağı bulan *'gizli komünistler'* ile etkili bir şekilde mücadele edilmesinin gerekliliği vurgulanmaktaydı. Bu çerçevede, hem özgürlüklere hem de basına zarar veren uygulamaların değiştirilmesi de planlanmaktaydı.

İktisadi ve mali politikanın genel tablosu içinde iktisadi düzene zarar veren etkilerin ortadan kaldırılarak tam anlamıyla bir fiyat denetiminin sağlanması için, Milli Koruma Kanunu üzerinde önemle durularak düzenlemeler yapılması planlanmaktaydı. Ayrıca, üretimin kaynağında ele alınarak imalatçı, ithalatçı ve üreticinin kazançlarının güvenceye alınması, malın piyasa sunumunda fiyat artışlarının engellenmesi ve Türk parasının kıymetinin korunması öngörülmekteydi.

Bütçe konusunda, önceki dönemlerle kıyaslama yapılarak, 1956 yılının ilk sekiz aylık dönemindeki toplam 800 milyonluk artışın, 1958 bütçesine de uyarlanarak, 1958 bütçesinin 4 milyar 800 milyon olması öngörülmekteyken, bunun 800 milyonluk artış yerine 440 milyon liralık artış hedefiyle gerçekleşebileceğini

belirtmekteydi. Birinci hükümet programında iktisadi devlet teşekküllerince yapılacak yatırımların bir programa bağlanması söz konusu iken, bunların yeni hükümet programında tekrar gözden geçirilerek yeni bir plana bağlanması da tasarlanmaktaydı. Devlet ve özel sektör tarafından ekonomide girilen faaliyetlerle döviz tasarrufunun ve ürün artışının sağlandığına ve bunun Türk parasının değerinin korunmasındaki olumlu rolüne dikkat çekilmekteydi. Yine bu konuda yabancı sermaye ile ortaklık ve uzun vadeli krediler alınması ve özellikle ABD'den alınan iktisadi yardımların, ulusal ekonominin gelişmesinde önemli etkisinin olduğu ifade edilmekteydi. Banka kredilerinin imal, üretim ve ekonomi için faydalı olacak alım-satım ve nakil işlerine ayrılması üzerinde önemle durulan konular arasındaydı.

Menderes, yedi yıllık süreçte DP hükümetinin yaptığı ve yapmakta olduğu ekonomik çabaların başarısından ve çok yönlü niteliğinden övgüyle bahsederek ülkenin yollar, köprüler, limanlar, sulama tesisleri, enerji santralleri, hava alanları gibi sanayi ve *ziraatın*, özetle ülke savunmasının yüzde yüz ihtiyaç duyduğu yatırımlarla donatıldığını belirtmekteydi. Halkın ihtiyacı olan gıdadan inşaat malzemesine kadar geniş yelpazeli bir üretim sahasının kurulduğunu ve bunların ithali yerine ülkede üretilmesinin sağlandığını da sözlerine eklemekteydi. Bu gelişmelere örnek olarak sanayide dört katından fazla bir artış sağlandığını, kömürden petrole kadar bütün yeraltı kaynaklarının işlevsel şekilde değerlendirildiğini ve bu bağlamda gerekli maddi ve hukuki önlemlerin alındığını ifade etmekteydi.

Özel girişim ve yabancı sermayenin desteklenmesi için banka kredilerinden hukuki düzenlemelere, ulaştırma sisteminden kamu hizmetlerine kadar birçok olanaklar sağlandığı; diğer yandan üretimin desteklenmesi için de modern bir pazar

yaratılması amacıyla zirai nüfus ve işçinin durumlarının iyileştirilmesine çaba harcanacağı ifade edilmekteydi.

Okullardan sağlık kuruluşlarına, toprak dağıtımından tapulama işlerine, güvenlik teşkilatlarından mahkemelere kadar birçok kamu hizmetinin vatandaşların gereksinimlerine cevap verecek seviyeye getirilmesi noktasında maddi-manevi her türlü olanağın sağlanmasına çalışılmıştı. Bunlara ek olarak vergi sisteminin, yatırımların ve kamu hizmetlerinin gereksinimlerini karşılayacak adil ve modern bir sisteme dönüştürülmesi hedeflenmişti. Ekonomi alanında alınan bu önlemler sayesinde, milli gelirden yüzde yüzü aşan bir artış grafiğine ulaşıldığını ifade eden Menderes, ülkeyi daha da ileriye götürecek çalışmaların sürmekte olduğunu belirtmekteydi.

İktisadi gelişmeyle orantılı olarak *turizm* konusuna da gittikçe artan bir önem verilmekte, tarihi ve kültürel değerlerin ülke içinde ve dışarıda tanıtılması gibi önemli bir görev üstlenen bu sektörün basınla ilgili görevlerle birlikte bir genel müdürlüğün idaresine bırakılmayarak ayrı bir vekaletle aktarılması düşünülmekteydi. Ayrıca bir İmar Vekaleti kurulması planlanmakta, böylece şehirlerden köylere kadar imar ve inşaat faaliyetlerine şehircilik esasları çerçevesinde yön verilmesi amaçlanmaktaydı.

Dış politikada, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalıcı barış yolundaki adımların istenilen noktaya erişmediği ve ideolojik soğuk savaşın ülkede şiddetini artırarak barışı tehdit eden bir niteliğe büründüğüne dikkat çekilmekteydi. BM'ye bağlılığın bazı üyeler tarafından girilen caydırıcı tavra rağmen devam ettiği, NATO'nun ulusal güvenlikteki rolüne olan güvenin sürdüğü, Bağdat Paketi'nin Ortadoğu'da güven ortamını sağlayıcı niteliğinin, Amerika'nın bu paktın Askeri

Komitesine katılımıyla daha da güçlendiğine değinilmekteydi. Öte yandan Ortadoğu'daki mevcut anlaşmazlıkların ve bölge-dışı bir devletin bölgede üsler oluşturmalarının yarattığı endişenin, tüm dünya devletleri ve Türkiye'yi rahatsız ettiğinden bahsedilmekteydi. Türkiye'nin bu noktada tedbirli ve barışçıl bir politika izlemeyi tercih ettiği, bütün Arap ülkelerine ve bu arada Suriye'ye karşı tarihsel ve geleneksel kardeşlik bağlarının devam edeceği; hem kendi ülke güvenliği hem de bağlı olduğu savunma cephesinin güvenliğini koruma yolundaki kararlılığını sürdüreceği ifade edilmekteydi.

Sovyet Rusya ile ilişkilerin, Türkiye'nin bağlı bulunduğu NATO ve Bağdat Paktı gibi savunma cephelerine üyeliğinin sorumluluğunun bilincinde olarak sürdürülmesi hedeflenmekteydi.

Ortadoğu'da huzursuzluk yaratan bir başka sorun olan Filistin sorununun BM kararları çerçevesinde çözümlenmesi temenni edilmekteydi. Programa göre Türkiye'nin genel dış politikasının amacı, dünyada ve Türkiye'nin de dahil olduğu stratejik bölgede barışın sağlanması için, kendisi gibi düşünen ülkeler ile yakın ilişkiler kurmak olarak tanımlanmaktaydı. Bu çerçevede NATO içinde, hem askeri ve siyasi, hem de iktisadi alanda işbirliğini artırıcı girişimlere başlanılmasına karar verilmişti. Hükümetin askeri-siyasi uzlaşmanın iktisadi alana yansması boyutunda, Avrupa Kömür-Çelik Birliği, Atom Birliği ve Ortak Pazar gibi sadece bazı Avrupa ülkeleri arasında yapılan iktisadi bütünleşmenin, Avrupa İktisadi İşbirliği ülkelerine de yayılması temenni edilmekteydi.

Serbest değişim bölgesinin oluşturulması yönündeki girişimlerde, Batı Avrupa'nın iktisadi açıdan tam gelişmemiş ülkelerinin kalkınmaları için dış borçlanma olanaklarının sağlanması da beklentiler içinde yer almaktaydı. Hükümet

programında bu bağlamda, Türkiye'nin de kendi üzerine düşeni gerçekleştirme yolunda milli ve iktisadi kalkınmaya hız vermeyi amaçladığı belirtilmekteydi.

Dış siyaset gündemindeki Kıbrıs konusunda, Türk-Yunan dostluğunun korunması noktasında 'Kıbrıs'ın taksimine razı olma suretiyle' azami anlayışın zaten gösterildiği ve Türkiye'nin güvenliği ve Ada'daki Türk toplumunun geleceğinin korunması için bu kararlı tutumun sürdürüleceği bir kez daha vurgulanmaktaydı.

Milli savunma politikasının Silahlı Kuvvetler ile ilgili esası, hem ülkesel hem de küresel barışın sağlanması yolunda yeterli derecede silahlı güce sahip olunmasına ve ulusal ekonominin olanaklarının bu orduyu destekleyebilecek bir seviyeye çıkarılmasına dayanmaktaydı. Hükümet programına göre, Türk Silahlı Kuvvetlerinin en gelişmiş ordular seviyesinde bulundurulması için her türlü çaba harcanacaktı.

B. Adnan Menderes Hükümetlerinin İktisadi Politikaları

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlerle birlikte Demokrat Parti, Türk siyasi hayatında 1960'lara kadar sürecek olan yeni bir parti yönetiminin kapılarını aralarken, oyların % 53,35'ini alarak Meclis'e 408 milletvekili gönderdi.¹³³ Partilerin Meclis'te çoğunluk sistemine göre temsil edilmesini öngören bu seçim ile, Demokrat Parti oyların sadece % 53'ünü almış olmasına rağmen Meclis'teki sandalyelerin % 83'üne sahip oluyordu. Ayrıca, savaş yıllarında yaşanan sıkıntılar, fiyat artışları, enflasyon ortamı ve olağanüstü vergilerden

¹³³ Feroz -Bedia Turgay AHMAD, *Türkiye'de Çok Partili Politikamın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976, s.66.

olumsuz etkilenen halk üzerinde etkili propaganda uygulayan muhalefet partisi, Milli Şef'in 12 Temmuz Beyannamesi'nden de avantaj sağlayan bir taktikle yararlanabilmişti. Dahası, iç siyasi hayattaki bu gelişmelerin yanında dış politikada Amerika ve NATO ağırlıklı siyasi dengelerin muhalefetin söylem ve hedefleriyle örtüşüyor olması da 1950 seçimlerinde Demokrat Parti'nin sağladığı başarıda rol oynadı.

Demokrat Parti'nin muhalefette iken üzerinde yapılandırmaya büyük özen gösterdiği 'demokrasinin kurulması' tezi, iktisadi hayattan milli savunmaya kadar her türlü sorunun çözülmesinde anahtar olarak ileri sürülmekteydi. Bunun yanında, Toprak Kanunu üzerinde yapılan tartışmalarda belirginleştiği üzere Demokrat Parti'nin savunduğu tarım ve özel girişim öncelikli iktisadi politika, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına da uygun düşmekteydi.¹³⁴ İkinci Dünya Savaşı sonrasında artık savaş dönemindeki yoğun gerekliliğini yitiren devletçi uygulamalar yanında liberalizmin ekonomik hayatın bir çok kesiminde daha etkin bir noktaya gelmesi, parti söylemlerinde liberalizme ağırlık veren Demokrat Parti için iktidarın yolunu açan bir başka unsur olmuştu.

Bu arada, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde iktidarda olmaya devam eden Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947'den başlayarak, Saka ve Günaltay kabineleri döneminde iktisadi alanda uygulamaya koyduğu özel girişime ağırlık veren politikalarının 1950 sonrası Türk iktisadi hayatında izlenen genel çizgi ile uyumlu olduğu dikkat çekmektedir. Bu açıdan, Saka ve Günaltay kabineleri sonrasında 1950-60 sürecindeki on yıl boyunca iktidarda bulunan Menderes kabinelerini,

¹³⁴ EROĞUL, a.g.e., s.89-91.

devletçilikten liberalizme doğru şekillenen iktisadi çizginin geliştirildiği ve netleştirildiği süreçler olarak değerlendirmek de mümkündür.

22 Mayıs 1950 tarihinde göreve başlayan I. Menderes Hükümeti'nin programının genel iktisadi ilkeleri, devletin ekonomiye mümkün olan en az düzeyde müdahalesi ve tarım ağırlıklı politikalara öncelik verilmesi olarak belirmektedir. Bunların yanında hükümetin önünde öncelikli olarak hızlı sanayileşme, halkın ve köylünün durumunun iyileştirilmesi ve işçi sorunlarının adalet prensipleri içinde çözümlenmesi gibi konular bulunmaktaydı.¹³⁵ Hükümetin bütçe konusundaki ilkesi, gereksiz masrafları kıstak ve iktisadi açıdan 'israf' niteliğindeki yatırımları durdurmak suretiyle tasarruf sağlayarak üretimi artıracak yatırımlara önem vermektir.¹³⁶ 9 Mart 1951'de ikinci kez iktidara gelen Menderes kabinesinin de devleti iktisadi alanda etkin kılmak ve aynı zamanda özel girişimi desteklemek ilkesini benimsediği görülmektedir. Bu açıdan, 1954 seçimlerine kadar kurulan her iki Menderes kabinesinin de benzer iktisadi politikaları gerçekleştirme eğiliminde oldukları ve sanayi alanında özel girişimi destekleyen ve özellikle yabancı sermayeyi ülkeye çekmeyi amaçlayan bir politika çizgisi izledikleri görülmektedir.

İlk iki Menderes Hükümeti'nin programlarında, devlet işletmeciliği konusunda, özel girişim ve devlet sınırlarının belirlenmesi, zirai alanda kredi, araç-gereç yardımı ve teknik ziraatin geliştirilmesi hedefleriyle birlikte, bütçede tasarruf sağlanarak iktisadi yapının enflasyonist olmayan doğal yollarla geliştirilmesi ve dış yardımlardan yararlanılması düşüncesi yer almaktaydı. Dış ticarete artan bir oranda liberalleşmeye yönelinmesi, üretimin artırılması ve yabancı sermayenin

¹³⁵ Samet AĞAOĞLU, *Arkadaşım Menderes*, İstanbul, Baha Matbaası, 1967, s.108.

¹³⁶ *Yeni İktidarın Çalışmaları 1950-1952*, Demokrat Parti yay., İstanbul 1952, s.299-300.

teşviki gibi konular programların ağırlık noktalarıydı. Gümrük tarifelerinin yeniden düzenlenmesi, tek el konusunda devlet etkinliğinin kademeli olarak özel sektöre devredilmesi de her iki Menderes hükümetinin gerçekleştirmeyi planladığı hedefler arasındaydı.

1950-54 sürecinde iktisadi politikanın yoğunlaştığı önemli noktalardan bir diğeri, *yabancı sermaye* ve *özel girişime* verilecek desteğin niteliği idi. Menderes yabancı sermayeye bakışını “*Hiçbir milli ekonomi, yabancı sermaye olmadan gelişmemiştir. Bu nedenle, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nu Meclis’ten geçirmeyi vatanseverlik vazifesi olarak görüyoruz*” sözleriyle açık olarak ortaya koymaktaydı.¹³⁷ DP’nin yabancı sermayeye açık bir iktisadi politika eğiliminde olduğunun ilk örneklerini daha 1946’larda partinin yeni kurulduğu sıralarda Celal Bayar’ın konuşmalarından da anlamak mümkündür. Bayar, “*Memlekette ecnebi sermayesinden istifade etmek istiyoruz. Ancak bu sermaye iktisadi teşkilatımızı uzaktan yakından incitmeyecek şekilde olmalıdır. Memleketin faydasına telakki ettiğimiz teşebbüsleri yapmaktan çekinmeyeceğiz*” şeklinde yabancı sermayeye bakışını belirtmekteydi.¹³⁸ Nitekim DP döneminde sık sık gündeme taşınan yabancı sermaye için 1 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılan 5821 sayılı *Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu*’na göre, ülke ekonomisine yararlı, Türk özel sermayesine açık nitelikteki yabancı sermayenin destekleneceği konusu

¹³⁷ Tuncer BULUTAY, *Türkiye’nin 1923-1972 Dönemindeki İktisadi Büyümesi*, Maliye Bakanlığı yay., Ankara 1974, s.194.

¹³⁸ SEVGİN, a.g.e., s.101.

netleştirilmekteydi. Kanun, kar ve sermaye transferi konusunda da yabancı sermayeye önemli kolaylıklar getirmekteydi.¹³⁹

1951 yılında çıkarılan kanunun istenilen ölçüde yabancı sermayeyi ülkeye çekememesi üzerine II. Menderes Hükümeti, 18 Ocak 1954 tarihinde 1951 kanunun yürürlükten kaldıran ve yabancı sermayeye daha fazla olanaklar tanıyan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nu çıkardı.¹⁴⁰ Amerikan uzmanların çalışmalarıyla hazırlanan bu yeni kanun ile, yabancı sermayenin kar ve sermaye transferi üzerindeki sınırlamalarının ortadan kaldırılması, hatta yerli sermaye ve girişime tanınan bütün muafiyet ve kolaylıklardan yararlanmalarının sağlanması öngörülmüyordu.¹⁴¹ Parti tarafından bu kanun 'Türkiye'nin uluslararası iktisadi gelişmelere ayak uydurmasına olanak sağlayacak bir düşüncenin yansıması' olarak değerlendiriliyordu.¹⁴²

Yabancı sermayeye kâr transferi konusunda hiçbir sınırlama koymayan, adeta yerli özel girişimle eşit hakları tanıyan ve liberal olarak nitelendirilebilecek bu kanunlar ile yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi amaçlanmış ancak bu hedef istenilen ölçüde gerçekleştirilememiştir. Nitekim 1951 yılında yabancı sermayeye verilen kredi olanağı 4 bin 800 TL iken, ülkeye gelen sermaye miktarı 3 bin 410 seviyelerindeydi. 1954'te çıkarılan ikinci kanun ile birlikte 108 bin 440 TL olan büyük oranlı kredi miktarına rağmen gelen sermaye sadece 2 bin 598 Türk lirası olmuştu.¹⁴³ Birinci kanunla sağlanan yatırımların gerçekleşme oranı yaklaşık %70

¹³⁹ 1 Ağustos 1951 tarih ve 5821 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu için bkz. TBMM, **Kanunin Mecmuası**, D. 9, C. 33, s.902-905. Ayrıca kanun ile ilgili olarak bkz. Baran TUNCER, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, Sevinç Matbaası, 1968, s.74.

¹⁴⁰ 18 Ocak 1954 tarih ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu için bkz. **DÜSTUR**, 3. Tertip, C. 35, No. 82, s.254-258.

¹⁴¹ Kanun ile ilgili geniş bilgi için bkz. TUNCER, a.g.e., s.75-77.

¹⁴² **Yabancı Sermaye**, DP yay. no.1, Ankara, Güneş Matbaası, 1954, s.14.

¹⁴³ TUNCER, a.g.e., s. 83.

seviyelerindeyken, ikincisinde bu gerçekleşme oranı %6'larda kalmıştı; ve bu durum istenilen hedefin sağlanamadığının bir kanıtıydı.

Hükümetin verdiği bu olanaklara oranla, gelen yabancı sermayenin düşük olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktaydı. Yabancı sermayedarların halen ülkede tam anlamıyla bir liberal iktisadi ortamın oluşmadığı yönündeki izlenimlerinin yanında, yapılacak yatırımların yeterince karlı görülmemiş olması ihtimali bu düşük seviyenin nedenleri arasında sayılabilir. Diğer yandan, yabancı sermaye teşviki ile ilgili kanunlarda verilen izinlerin süre açısından sınırlandırılmamış olması, ya da bir başka deyişle, yabancı sermayenin istediği zaman ülkeye gelebileceği sonucu, yabancı sermayeye kendini en güvende hissettiği zaman yatırım yapma keyfiyetini sağlamaktaydı. Bu rahatlık nedeniyle yabancı sermayenin ülkeye gelmekte acele etmediği görülmekteydi.

Yabancı sermayenin ülkeye getirilmesi için çıkarılan bir başka kanun ise, yine Amerikan uzmanlar yardımıyla hazırlanan 16 Mart 1954 tarihli 6326 sayılı Petrol Kanunu'ydu.¹⁴⁴ On bir kısımdan oluşan geniş kapsamlı bu kanun ile petrol kaynaklarının, özel girişim aracılığıyla hızlı, aralıksız ve verimli biçimde gerçekleştirilen yatırımlarla geliştirilmesi ve bu amaçlara uygun olduğu ölçüde yabancı sermayeden de yararlanılması düşünülmekteydi. Yabancı Sermayeyi Teşvik ve Petrol Kanunları seçimlerden önce Meclis'ten geçirilmiş ve 1954 sonrası Demokrat Parti iktidarı ile Cumhuriyet Halk Partisi muhalefeti arasında önemli tartışmalara konu olmuştu. Cumhuriyet Halk Partisi, kanunları usulen muhalefete danışılmadan Meclis'e gönderilmeleri ve ekonomik açıdan yerli sermaye

¹⁴⁴ 16 Mart 1954 tarih ve 6326 sayılı Petrol Kanunu için bkz. **DÜSTUR**, 3. Tertip, C.35, No. 193, s.1390-1424. Ayrıca Yabancı Sermayenin ülkeye geliş yollarıyla ilgili olarak bkz. Cem ALPAR, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi yay no. 124, Ankara 1978, s.136-144.

karşısında yabancı sermayenin ayrıcalıklı hale gelmesi nedenleriyle eleştirmektedir.

Muhalefetin bir başka eleştiri noktası ise, petrol hakkı sahiplerinin izinleri olmadan yasada değişiklik yapılamayacağı hükmünün, kapitülasyonları andırır bir nitelikte olmasıydı. Nitekim 26 Mayıs 1954 tarihinde yeni hükümet programının görüşmelerinde yaptığı konuşmada Başbakan Menderes, Petrol Kanunu ile ilgili ‘memleketi satıyorlar’ yolundaki eleştirileri yanıtlamıştı.¹⁴⁵ Özel sektöre öncelik ve yabancı sermayeye yerli sermaye ile eşit haklar sağlayan, yabancı sermaye açısından liberal denebilecek özellikteki bu kanun çerçevesinde gelen yabancı yatırımcılar, 1954 sonrası petrol arama ve üretme; 1960 sonrası rafineri ve dağıtım işlerini yürütme konularında girişimlerde bulunmuşlardı. 1954 çıkarılan bir başka kanunla, petrol konusunda her türlü işlemi yapmakla görevli olan Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) kuruldu ve petrol ürünlerinin dağıtımını Türk Petrol Ofisi Anonim Şirketi’ne verildi.¹⁴⁶ 1973 yılında kanunun ikinci maddesinde bulunan “*Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının hususi girişim eli ve yatırımları ilegeliştirilip kıymetlendirilmesi*” ifadesi çıkarılarak “*Türkiye Cumhuriyeti petrol kaynaklarının ulusal çıkarlara uygun olarak değerlendirilmesi*” ifadesi getirildi. Sonuçta, tüm bu gelişmelerin ardından, Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’nda olduğu gibi yabancı girişime büyük kolaylık sağlayan Petrol Kanunu’ndan da istenilen sonuç alınamadı. Kanunun getirdiği olağanüstü esnekliklere rağmen şirketlerin bir çoğu petrol arama faaliyetlerine girmediği gibi, petrol araması yapan yabancı şirket sayıları da giderek azalacaktı.

¹⁴⁵ Mustafa DOĞAN (haz.); *Aduan Menderes’in Konuşmaları*, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1957, C.1 s.294-296 ve C.2 s.45-50.

¹⁴⁶ 6327 sayılı Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı Kanunu için bkz. DÜSTUR, 3.Tertip, C. 35, No. 194, s.1424-1428.

1950-54 sürecinde Demokrat Parti'nin ikinci hükümetinin üzerinde önemle durduğu konular arasında sanayi ve tarım yer almıştı. Tarım konusunda özellikle zirai kredi olanakları sunulması hedeflenmiş ve verilen krediler toplamı 1 milyar 172 milyon lirayı bulmuştu.¹⁴⁷ Demokrat Parti iktidarıyla birlikte ortaya çıkan iktisadi alandaki liberal eğilimin, *sanayi* konusunda da 9-14 Nisan 1951 tarihleri arasında düzenlenen Sanayi Kongresi'nde kendini gösterdiği görülmektedir.¹⁴⁸ Sanayi politikasının ana çizgilerinin şekillendirilmeye çalışıldığı kongre gündemi, sanayinin teşkilatlandırılması, desteklenerek gerekli şartlarda korunması noktalarından oluşmaktaydı. Kongrede yeni sanayi politikasının belirlenmesi, sanayinin programlaştırılması, özel girişim ve devlet işletmeciliği sınırlarının belirlenerek özel girişime yatırım olanakları verilmesi yanında yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi gibi konular da yer almaktaydı.

Tarım ve *endüstri* konusunda diğer bir somut girişim, 15 Mayıs 1951'de Celal Bayar'a sunulmuş olan Barker Raporu'ydu.¹⁴⁹ Dünya Bankası ve Türk Hükümeti'nin finansmanı ile oluşturulan bir heyetin hazırladığı bu raporda, yatırımların en iyi şekilde yönlendirilebileceği sektörler ve kalkınmayı sağlayacak kamu maliyesi politikası ile idare mekanizmasının nasıl olması konusundaki tavsiyeler ve ayrıca zirai, sanayi, üretim seviyelerini yükseltecek önlemler yer almaktaydı.¹⁵⁰ Raporda tarım konusuna öncelik verilmişti ve bu açıdan rapor, DP'nin iktisadi alanda tarıma öncelik veren politikasıyla da örtüşmekteydi. Raporda, endüstrinin zirai ürünleri işleyen sahalarının birincil derecede ele

¹⁴⁷ *Hububat Siyasetimiz*, DP yay. no.10, Ankara, Güneş Matbaası, 1954, s.7-8.

¹⁴⁸ *1951 Sanayi Kongresi*, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yay., Ankara 1951, s.3, 11-15.

¹⁴⁹ Hürşit ÇALIKAYA (çev.), *Türkiye İktisadi Kalkınması*, Barker Misyonu Raporu, Dünya Bankası yay., Washington 1951, s.70-72.

¹⁵⁰ A.g.e., s.11.

alınırken ağır makine, kimya, kağıt endüstrisi ve maden ürünlerinin gelişmesine bir süre için olanak verilmemesi gerektiği üzerinde durulması dikkat çekiciydi.

Raporda *madencilik* konusunda, özel girişime maden arama ve işletme olanakları tanıyan bir politika izlenilmesi önerilmekteydi. Rapordan da anlaşılacağı üzere Türkiye tarım ve madenler konusunda büyük oranda hammadde kaynağı olarak görülmekte; özellikle madencilik alanında yabancı sermaye ile özel girişime bu sahanın açılmak istendiği göze çarpıyordu. 1954 yılında çıkarılan 6309 sayılı Maden Kanunu da madencilik konusunun ele alındığı bir başka belgeydi ve bu kanun ile madenlerin devlet tarafından işletilmesi yerine özel girişim ve devlet işletmelerinin eşit haklara sahip olmaları kararlaştırılmıştı.¹⁵¹ Madencilik konusunda özellikle linyit üretimi başta olmak üzere taşkömürü üretiminde de önemli bir artış söz konusu olmuştu. 1950’de 1204 bin ton olan linyit üretimi 1955’te 2416 tona çıkarılmış; 2832 olan taşkömürü üretimi ise 3498 tona ulaşmıştı.¹⁵²

1950-60 sürecinde sağlanan dış yardımların sanayiden çok tarım ve hizmetler sektörlerinde değerlendirilmiş olması, gerek hazırlanan raporları ve gerekse DP’nin genel iktisadi politikasını destekler nitelikteydi. Sanayide özel girişimin etkin kılınmasının yanı sıra, 1950-54 sürecinde izlenen iktisadi politikanın ikinci temel noktası olan ‘*Kalkınmada tarıma öncelik vermek*’ ilkesi çerçevesinde, 1954 yılına kadar hava koşullarının iyi gitmesi üretimi artırmış ve Kore Savaşı’nın dünya ekonomisindeki etkisiyle Türkiye’nin tarımsal ihracatının artması da tarım

¹⁵¹ Maden Kanunu’nun maddeleri için bkz. TBMM, *Kavanin Mecmuası*, No. 6309, C.37, Ankara 1954, s.676-685.

¹⁵² DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara 1968, s.188.

sektöründen önemli ölçüde gelir sağlanmasını beraberinde getirmişti. 1950’de 3 bin 870 ton olan buğday üretimi 1953’te 8 bin tona çıkmıştı.¹⁵³

Ancak 1954 sonrası hava koşullarının olumsuzluğu nedeniyle üretim önemli ölçüde düşmüş, 1954 yılında buğday üretimi % 50 oranında gerilemiş ve 4 bin 900 ton seviyesinde kalmıştı.¹⁵⁴ Tarım konusunda, yeni arazilerin tarıma açılması ve özellikle tarımda makineleşmenin sağlanmasına ağırlık verilmekteydi. Arazilerin tarıma açılması beraberinde meraların azalması ve dolayısıyla hayvancılığın olumsuz etkilenmesini getirmişti.¹⁵⁵ Kore Savaşı’nın etkilerinin azalmasıyla birlikte tarım ürünleri ihracı azalmaya başlamış ve arz dış piyasalardan iç piyasalara kaymıştı. Çiftçinin olumsuz şartlardan etkilenmemesi için devlet çiftçinin elindeki buğdayı dünya fiyatlarının üzerinde bir oranla satın almakta ve tüketiciye daha ucuza satmakta ve dolayısıyla alım-satım işlemleriyle ilgilenen Toprak Mahsulleri Ofisi sürekli zarar etmekteydi. Bu zararlar ise Merkez Bankası’na borçlanılarak kapatılmaktaydı. Zirai makineleşme düşüncesiyle birlikte büyük ölçüde traktör ithal edilmiş ve bu sayede makinelerle üretimin artmasına katkı sağlanmış ve ekim alanları genişlemişti.¹⁵⁶ Nitekim 1945 yılında traktörle işlenen ekili alan miktarı 87 hektar iken 1950’de 1.244 hektara, 1955’te 3.021 hektara ulaşmıştı.¹⁵⁷ Ancak bu makinelerin yedek parçalarının üretimi ve tamir işleri aynı ölçüde geliştirilmemesi nedeniyle makinelerin bir çoğu kullanım dışı kalmış ve istenilen ölçüde yarar sağlanamamıştı.

¹⁵³ DİE, *Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, Ankara 1973, s.118.

¹⁵⁴ A.g.e., s.118.

¹⁵⁵ Meraların azalması, hayvancılığın gerilemesi ve tarımda aşırı makineleşme konusunda yapılan eleştirilere hükümetin cevabı için bkz. DOĞAN, a.g.e., C.1, s.170-172.

¹⁵⁶ Memduh YAŞA, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, Akbank yay., İstanbul 1980, s.142.

¹⁵⁷ DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara 1977, s.165.

Sanayi alanında ise, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası önemli faaliyetlerde bulunmuştu. Dünya Bankası'nın da finansmanı olduğu, 1951 yılında faaliyete geçen ve amacı yeni özel sanayi tesisleri oluşturulmasına yardımcı olmak suretiyle yerli-yabancı ortak sanayi işletmelerini desteklemek olan Sanayi Kalkınma Bankası, özel sektöre büyük ölçüde kredi olanakları sağlamıştı.¹⁵⁸

Devletçilik döneminin sanayi faaliyetleri denildiğinde ilk etapta Sümerbank hatırlanırken, 1950 sonrası liberal dönemde ise Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası ön plana çıkmaktadır. Ancak, bankanın özel sektöre verdiği kredi olanaklarına rağmen özel girişim hâlâ büyük çaplı sanayi yatırımlarına girişmekten çekinir durumdaydı. Hükümet hem tarım sektöründe hem de özel sektörde yaşanan finansman açıklarını Merkez Bankası yoluyla kapatmaya çalışmakta ve bu durum beraberinde daha büyük çaplı bütçe açıklarının ve enflasyonun belirmesine yol açmaktaydı. Böylece “*her mahallede bir milyoner*” yaratma girişimi beraberinde enflasyonun denetlenmesi zorunluluğunu da getirmekteydi.

1954 seçimlerinin ardından 1957 seçimlerine kadar iki Menderes Hükümeti daha iktidara gelecekti ve üç buçuk yıllık süreçteki hükümetlerin programlarına bakıldığında, önceki Menderes kabinelerinden farklı bir iktisadi politika çizgisinin izlendiği görülmekteydi. 1947 sonrasında *dış ticarete* savaşın dolaylı etkilerinin geçmesiyle birlikte kendini gösteren liberalleşme eğilimi 1950 sonrasında Menderes yönetimiyle daha da belirgin biçimde ortaya çıkmıştı. Dış ticaretin geniş ölçüde serbest bırakıldığı 1950-54 sürecinde dış açıklar hızla yükselmiş ve ithalatta yaşanan zorluklar nedeniyle hükümet Milli Korunma Kanunu'nu tekrar yürürlüğe koyarak bu alanda daha korumacı bir politikaya yönelmişti. 1955 yılında Türk

¹⁵⁸ TOKGÖZ, a.g.e., s.136-138.

lirasının konvertibilitesinin kaldırılmasıyla birlikte uygulanan kambiyo politikası Türk lirasının büyük ölçüde değer kaybetmesine neden olmuştu.¹⁵⁹ Bu gelişmeler enflasyonun artmasına yol açarak 1958 yılında devalüasyona gidilmesi sonucunu doğuracaktı.

1954 yılına kadarki süreçte *ithalat-ihracat* değerlerine bakıldığında, büyük oranda açık verdiği görülmektedir. 1954 yılına kadar ithalat ihracata göre büyük ölçüde hız kazanırken, ihracat aynı oranda artırlamadığı için dış ticaret dengesi sağlanamamıştı. 1950’de -22.3 olan ticaret açığı, 1954’te -143.5’e, 1955 yılında ise 1950-60 sürecinin en yüksek seviyesine -184.3’e çıkmıştı.¹⁶⁰ Dış ticaretteki bu dengesizlik de 1958 devalüasyonunu hazırlayan etkenlerden biri olacaktı. Enflasyonun artması, paranın değerinin düşmesi ile orantılı olarak muhalefetin eleştirileri de artmıştı. Nitekim muhalefet lideri İnönü IV. Menderes kabinesini değerlendirdiği bir konuşmasında, Menderes hükümeti programını “...*iktisadi hastalığımıza hiçbir deva getirmemiştir*” sözleriyle ağır bir şekilde eleştirmektedir.¹⁶¹

1954’e kadar dünya siyasetindeki hareketlilik ortamında, Türkiye’nin Kore Savaşı ve 1952’de NATO’ya üyeliğinin ardından *dış yardımlardan* yararlanma ve *dış borçlanma* politikaları, 1954 sonrasında hissedilir biçimde azalmıştı. Bunda, ithalatta ve ihracatta yaşanan darboğazın etkisinin yanında 1955 yılında IMF’nin istikrar programı uygulanması isteğinin reddedilmesi üzerine ilişkilerin bozulmaya başlaması da etkili olmuştu. Dünya Bankası’nın da bu nedenden dolayı kredi vermekte çekingen davrandığı görülmektedir.

¹⁵⁹ A.g.e., s.142.

¹⁶⁰ DİE, *İstatistik Göstergeler*, s.406.

¹⁶¹ CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün 4.Menderes Kabinesi Programını Tenkit Konuşması (16.12.1955), CHP İzmir İl İdare Kurulu yay., İzmir, Piyasa Matbaası, 1956, s.16.

1957-60 sürecinde, Menderes'in 27 Mayıs 1960 ihtilaline kadar görevde kalan beşinci ve son hükümeti iktidarda bulunmaktaydı. 1957 yılına gelindiğinde artık iktisadi alanda bozulan dengelerin yarattığı enflasyon ortamının önü alınamamış ve bu gelişme ülkeyi 1958 devalüasyonu ve sonrasında IMF istikrar programları -diğer bir deyişle reçeteleri- ile karşı karşıya bırakmıştı. *Ziraat* konusunda hükümetin hedefi, ekonominin diğer sektörleriyle uygun bir gelir seviyesine ulaşmasını sağlamaktı ve bu prensibin diğer sektörlerle de yansıtılması düşünülmektedir.¹⁶² Bu dönemde gelişen olumsuz koşullarla birlikte Milli Korunma Kanunu da yeniden ele alınmış ve 1956 yılında uygulamaya konulmuştu. Öte yandan bu dönemde *sanayi* alanında istenilen gelişme sermaye ve kredi imkanlarının azlığı gibi nedenlerle sağlanamamıştı.¹⁶³ Beşinci Menderes Hükümeti programının önceki programlara göre daha detaysız ve yüzeysel ifadelerden oluşması ve iktisadi alanda farklı bir yaklaşım getirmemesi, içinde bulunulan olumsuz şartların çaresizliği içinde kalındığı şeklinde yorumlanabilir. 1954 yılında, denk bütçe ve dış ticarete korumacılık şeklinde ifade edilebilecek olan iktisadi çizgi, 1957 sonrasında her ne kadar sürdürülmek istenilse de bunda başarılı olunamamış ve dış ticaret dengeleri sürekli açık verirken Türk lirasının değeri düşmeye ve halkın alım gücü azalmaya başlamıştı. Bu gelişmelerin yarattığı ortamda Demokrat Parti Hükümeti, IMF ile anlaşmak zorunda kalarak bu uluslararası fonun yönlendirdiği bir istikrar programı uygulamayı dikkate almıştı.

¹⁶² **Maliye Vekilinin 1957 Yılı Bütçelerini Büyük Millet Meclisi Umumi Heyetine Takdim Nutku**, Maliye Vekaleti Tetkik Kurulu yay., Ankara, Başvekalet Matbaası, 1957, s.14.

¹⁶³ Haluk CİLLOV, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi yay. no. 1132, İstanbul 1965, s.139.

4 Ağustos Kararları olarak da bilinen devalüasyon kararı ile 2.80 kuruş olan bir ABD doları 9 TL'ye çıkarılmıştı. Türk lirasının üç katından fazla oranda düşürülmesi, hükümeti dış kredi sağlanması konusunda adeta dışarıya bağımlı hale getirmişti. Ülkenin içinde bulunduğu krizden kurtarılması için ABD, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı ve IMF'den toplam 359 milyon dolar kredi almıştı. Alınan krediler karşılığında IMF'nin istikrar programının uygulanması sözü de verilmişti.¹⁶⁴ 4 Ağustos tarihinde Cumhuriyet döneminin ilk istikrar programını uygulamayı zorunlu kılan en önemli neden enflasyon oranının yıllık % 17'ye ulaşmasıydı.¹⁶⁵ 1958 devalüasyonu sonucunda dış borç yükü büyük ölçüde arttı ve bu tarihten sonra da uzun yıllar olumsuz etkilerini göstermeye devam etti.

Sonuç itibarıyla, iktisadi alanda yaşanan sıkıntılar halkın ve muhalefetin eleştirilerini artırmasına yol açmıştı. Demokrat Parti 1950 yılında iktidara yürürken uygulamaya koymayı vaat ettiği prensiplerinden oldukça uzaklaşmış ve sadece kendisine muhalif kesimlerin tepkilerini almakla kalmamış aynı zamanda onu iktidara taşıyan halk kesimlerinin de desteğini yitirerek, uyguladığı iktisadi politikalarıyla -özellikle 1957 sonrasında- ağır bir yaptırım altına girmişti. 1958 bütçe müzakereleri dikkate alındığında, genelde DP öncesindeki hükümetlerin eleştirisi yapılmış içinde bulunulan mali durumdan çok fazla bahsedilmemiştir.¹⁶⁶ Nitekim mali alanda uygulanan yanlış politikalar muhalefetçe “..devamlı bütçe açıklarıyla enflasyon alevine benzin dökercesine fiyat artışlarını ve pahalılığı

¹⁶⁴ EROĞUL, a.g.e., s.214-216.

¹⁶⁵ Serdar TURGUT, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi*, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991, s.183.

¹⁶⁶ Bkz. Başvekil Adnan Menderes'in 1958 Bütçe Müzakerelerindeki Konuşmaları, Basın-Yayın ve Turizm Vekaleti yay., Ankara 1958, s. 14-15.

*teşvik etmiştir*¹⁶⁷ sözleriyle eleştirilmiştir. Aynı şekilde CHP genel başkanı İnönü de V. Menderes hükümeti programını, *“iktisadi-mali işlerimizin düzeleceğine dair hükümet programı ile en ufak bir itimat telkin edebilecek halden çıkmıştır”*¹⁶⁸ sözleriyle eleştirmiştir.

Bütün bu olumsuz koşullarla şekillenen gelişmeler sonucunda, 27 Mayıs 1960 tarihinde iktidardan çekilmek durumunda kalan Başbakan Menderes ile özdeşleşen, siyasi hayatta olduğu kadar iktisadi hayatta da farklı söylemleri getiren on yıllık Menderes Hükümetleri, devletçilik anlayışına karşı liberalizmi savunurken iktisadi uygulamalarda hedeflerine istenilen yönde ve ölçüde ulaşamadılar.

¹⁶⁷ **1958 Bütçesi Hakkında Hürriyet Partisinin Görüş ve Tenkidleri**, Hürriyet Partisi yay. no.7, Ankara, Balkanoğlu Matbaası, 1958, s.20.

¹⁶⁸ **İnönü'nün Beşinci Menderes Hükümeti Programını Tenkidi** (4 Aralık 1957), CHP yay., Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1958, s.24.

SONUÇ

1939-1960 tarihleri arasındaki on üç hükümetin programlarını esas alarak İkinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki Türk hükümetlerinin iktisadi politikaları değerlendirildiğinde, I.Saydam kabinesinin (25 Ocak-3 Nisan 1939) iktisadi politikası önceliğinin üç temel konuda yoğunlaştığı görülmektedir. Denk bütçe, devletçilik politikalarının sürdürülmesi ve demiryolları yapımına devam edilmesi. Savaş döneminde gündeme gelen bu öncelikli hedefler çerçevesinde, maliyede vergilerin ıslahı ve hafifletilmesi, Türk lirasının istikrarının korunması, maaş ve ücretlerde denklik gibi konulara yer verilmişti. Ayrıca, kültür, eğitim, sağlık hizmetlerine bütçeden kaynak aktarımı, bayındırlık konusunda özellikle demiryolu yapımı ve su işlerine ağırlık verilmesi, ziraatte çiftçinin kazanç ve üretimini artırıcı önlemler alınması, ormanların korunması ve devlet işletmeciliği de üzerinde önemle durulan konular arasındaydı.

II.Saydam kabinesinin (3 Nisan-9 Temmuz 1942) de -ilk hükümet programında belirtilen ilkelere benzer şekilde- denk bütçe, devletçilik ve Türk lirasının istikrarını koruma hedeflerini içeren bir programa sahip olduğu görülmektedir. Birincisinden farklı olarak bu dönemde, özellikle idari alanda vekalet düzenlemelerinin yapılması konusuna da eğilinmesi tasarlanmaktaydı.

Her iki Saydam hükümeti programlarında belirlenen hedefler çerçevesinde, savaşa katılma ihtimali nedeniyle, mal ve üretim sahalarında oluşacak talebi karşılamaya yönelik uygulamalara gidilmiştir. Sağlık, eğitim, kültür alanlarında dikkat çekici bir hizmet artışı olmadığı ancak yine de sonraki döneme kıyasla olağan bir seyir izlendiği görülmektedir. Savaş koşullarında kıtlık, karaborsacılık gibi

doğabilecek olağanüstü durumlarda devlete geniş yetkiler veren Milli Korunma Kanunu istenilen ölçüde başarı sağlayamamış, olağanüstü haller ve savaş ihtimali gibi kesin olmayan durumlar söz konusu olduğundan devletin iktisadi hayata müdahalesi artmıştı.

I.Saraçoğlu Hükümetinin (9 Temmuz 1942 -9 Mart 1943) programında öncelikli olarak, savaşın iktisadi hayattaki olumsuz etkilerini halka en az şekilde yansıtmak amacıyla *iaşe* ve *para* konuları ele alınmıştı. Mali alanda, para ve emisyon hacminin kontrol edilmesi, yeni vergilendirmeler ile bütçeye kaynak yaratılması yanında, bütçeden başta eğitim olmak üzere, ziraat, bankalar ve dış borçların ödenmesine kaynak aktarımı yapılması düşünülmektedir. Ziraat konusunda, vekalet bütçesinin artırılması, çiftçinin gerekli araç-gereçle donatılması ve çiftçiye tohum yardımı yapılması hedeflenmekteydi. Programın bir başka noktası ise, devletçiliği simgeleyen Sümerbank ve Etibank'a sanayi yatırımları için kredi desteği verilmesi konusundaydı.

II.Saraçoğlu Hükümetinin (9 Mart-5 Ağustos 1946) programında, savaşın ikinci yarısı denilebilecek bir dönemde ve savaş koşullarında artan enflasyon ve karaborsacılık nedeniyle aşırı kazançlar elde edenlere yönelik vergilendirmeler öncelik taşımaktaydı. Halka giyim ve yiyecek yardımı yapılması, ordunun ve halkın gereksinimlerinin devletçe karşılanması, karaborsacılık ve enflasyonu önlemek için fiyat denetiminin sağlanarak üretimin artırılması hedeflenmekteydi. Savaş ortamında oluşan karaborsacılık faaliyetlerini önleme ve azalmış durumda bulunan üretimi artırma yönündeki çalışmalara hükümet programından itibaren başlanmış, Sümerbank ve Etibank gibi bankaların kaynak sağladığı plan ve projeler aracılığıyla devlet eliyle

sanayi yatırımlarına girişilmişti. Savaş nedeniyle bütçe gelir-gider dengelerinin bozulması üzerine, bütçede oluşan açıkların yeni vergiler yoluyla giderilmesi yoluna gidilmişti. Bu kapsamda Varlık vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi vergiler uygulamaya konulmuş ve ülkede gereksinim duyulan toprak reformunun bir an önce hayata geçirilmesi için Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu çıkarılmıştı.

Recep Peker Hükümeti (7 Ağustos 1946- 9 Eylül 1947)'nin programı ticaret, tarım, ormancılık, ulaştırma, sanayi ve maden sektörlerine ağırlık veren bir anlayışla hazırlanmıştı. Ticaret konusunda, gümrük ve ithalata savaşta konan olağanüstü sınırlamaların kaldırılarak ithalatın desteklenmesi, akaryakıt, hububat satış ve naklinde serbestlik sağlanması öngörülmekte; dış ticarete ise, serbest dövizle ticaret sistemine katılmak ve özel girişime faaliyet olanağı vermek amaçlanmaktaydı. Sanayi ve madenler konusunda, özel girişime 'serbestiyet' verilmesi, yeraltı kaynaklarının değerlendirilerek kömür rezervleri ve enerji santrallerinin verimli bir şekilde işletilmesi hedeflenmekteydi. Tarımda çiftçinin gereksinimlerinin karşılanarak teknik ziraatin geliştirilmesi ve Toprak Kanunu'nun adaletli şekilde uygulanması hükümet programının diğer öncelikli hedefleri arasındaydı. Ormancılık konusunda devlet işletmeciliğinin sınırlarının belirlenmesi, orman ürünlerinde ucuzluk sağlanması, orman köylüsünün çalıştırılması ve orman zararlılarıyla mücadele edilmesine önem verilmesi düşünülmekteydi. Deniz, kara ve demiryollarını geliştirme ve PTT hizmetlerinde verimi artırma, ulaştırma konusunda üzerinde durulan noktalardı. Mali alanda ise, bir yandan dış ödemeler dengesinin sürdürülmesi ve denk bütçe esasıyla birlikte iç ve dış borçlanmaya gidilmesi öngörülürken, diğer yandan vergilerde adalet ve verimin sağlanması, halka uygun

olanaklarla ev kredisi verilmesi ve bazı temel konut yapım ve gereksinim maddelerinde indirimler yapılması da planlanmaktaydı.

Peker hükümeti programında belirtilen dış yardımlardan yararlanılması hedefi çerçevesinde, uygulamada Marshall Yardımı'nın gündeme geldiği görülmekteydi. Dış ticarete serbestlik ilkesi çerçevesinde ihracatın desteklenmesi amaçlanmış; ancak istenilen başarıya ulaşılamamıştı. 1947 sonrasında dış ticaret açıkları kronik hale gelmiş ve sonrasında hiçbir zaman ithalat-ihracat dengesi sağlanamamıştı. 7 Eylül 1947 tarihinde alınan bir kararla Türk lirası devalüe edilmiş ve bu durum dış borçların miktarını büyük ölçüde artırmıştı. Peker döneminde uygulanması planlanan Vaner Planı, özel girişime ağırlık veren özelliği ile dikkati çekmekteydi. Bu açıdan Peker hükümeti dönemi ve sonrası savaş yıllarının zorunlu olarak beraberinde getirdiği devletçilik uygulamalarının bir tarafa bırakılarak daha çok özel girişime ağırlık veren liberal iktisat politikalarının uygulamaya konulduğu bir nitelik taşımaktaydı.

I.Hasan Saka Hükümeti (10 Eylül 1947-10 Haziran 1948) programı, iktisadi alanda yaşanan sıkıntıların halka yansıyan boyutunda ele alınarak çözümlenmesini hedeflemekteydi. Bu çerçevede büyük şehirlerde yaşanmakta olan konut sorunu ve hayat pahalılığını gidermeye yönelik önlemler, programın öncelikli konularıydı. Programın değindiği diğer öncelikli noktalar ise, ziraat, endüstri, ulaşım, ticaret, vergi sistemi gibi alanlarda yoğunlaşmaktaydı. Tarımda modernleşme, çiftçinin modern bilgi ve teknikle donatılmasının yanında toprak dağıtımında adalet sağlanması ve zirai sulama işlerine önem verilmesi programın hedefleri arasındaydı. Endüstride, maliyeti az ve kaliteli üretimin yapılması, planlama ile devlet-özel sermaye sınırlarının belirlenmesi ve bunların yanında su, linyit, elektrik gibi enerji kaynakları bulunması,

kömür havzalarının işletilmesi ve endüstriyle bağlantılı olarak liman ve demiryolları yapımının sürdürülmesi de amaçlanmaktaydı. Ulaşımın tarife sisteminin yeniden düzenlenmesi üzerinde durulurken, vergi sisteminde mükelleflerin kazanç ve ödeme gücüne uygun vergilerin uygulamaya konulması planlanmaktaydı. Dış ticarete ise zorunlu gereksinim maddeleri ithalinde kolaylık sağlanması ve özellikle yabancı sermaye ve uzmanlardan yararlanılması düşünülmekteydi.

II.Saka Hükümeti (10 Haziran 1948-16 Ocak 1949) iktidarında ise ağırlıklı olarak bütçe gelirlerinin artırılması ve kamu harcamalarının azaltılması üzerinde durulmakta ve devlet kadro ve harcamalarında indirim yapılması ve her alanda tasarrufa gidilmesi düşünülmekteydi. Mali alanda vergilerin ıslahı ve Türk lirasının değerinin korunması hedefleri sürdürülürken, zirai alanda dış kredi olanaklarından yararlanılarak kalkınma hamlelerine girişilmesi öngörülmekteydi.

Saka hükümetleri dönemi, yabancı sermaye yatırımlarının teşviki ve özel girişimin desteklenmesi şeklinde devletçilik aleyhine gelişen politikaların uygulamaya geçirildiği bir süreç olmuştu. 1947 sonrasında beliren liberal iktisadi eğilimler, 1948 yılında düzenlenen Türkiye İktisat Kongresi'nde kendini ağırlıklı olarak hissettirmişti. Dış yardımlar çerçevesinde özellikle ulaştırma alanında önemli atılımlar sağlanmış ve karayolları yapımına hız verilmişti. Tarım ağırlıklı politikalar çerçevesinde zirai modernleşme konusu da gündeme gelmiş, çiftçiye kredi olanakları sağlanması yanında zirai araç-gereçler ile donatılmasına çalışılmıştı.

Şemsettin Günaltay Hükümeti (16 Ocak 1949- 22 Mayıs 1950) programı iktisadi alanda, zirai faaliyetlerin plana bağlanması, özel sermayenin desteklenmesi ve çalışmalarının kolaylaştırılması hedeflerini yansıtırken, özellikle yabancı sermaye

ve yardımlardan yararlanılması fikrine önem vermektedir. Programda önemle durulan bir başka nokta ise, madenlerin işlevsel bir şekilde kullanıma sunulması, döviz kaynağı olarak kullanılmasına ve özellikle yakıt ihtiyacını karşılayacak madenlerin işletilmesi idi. Ziraat ağırlıklı iktisadi kalkınmayı hedefleyen Günaltay kabineleri döneminde bu alandaki faaliyetlere hız verilmiş ve zirai makineleşme konusuna da aynı derecede önem verilmişti. Dış yardımlar ile sağlanan krediler ise daha çok tarım ve ulaştırma alanlarında kullanılarak değerlendirilmişti.

I. Menderes Hükümeti (22 Mayıs 1950-9 Mart 1951) programının genel iktisadi ilkesi devletin ekonomiye müdahalesini en az seviyeye indirme ve tarım öncelikli kalkınma olarak ifade edilebilir. İç ve dış ticarete istikrarın ve serbest ticaret seyrinin sürdürülmesi, ziraatte ise çiftçiye araç-gereç yardımı yapılarak zirai makineleşmenin hızlandırılması amaçlanmaktaydı. Gümrük ve tekel konularında, gümrük tarifelerinin yeniden düzenlenmesi yanında tekel alanında devletin faaliyetinin azaltılması hedeflenmekteydi. Ulaşımda, karayolları yapımına ağırlık verilirken bayındırlık ve inşaat faaliyetlerinde tasarruflu davranılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktaydı. Programın diğer ağırlık noktaları ise, sanayii işletmelerinin özel girişime devredilmesi ve bütçe konusunda dış yardım ve borçlanma politikasının sürdürülmesi idi. Vergiler konusunda yeni düzenlemeler ve indirimler yapılması da programda yerini almaktaydı.

II. Menderes Hükümeti (9 Mart 1951-17 Mayıs 1954) programı, ilk hükümet programında olduğu gibi devlet işletmeciliğinin azaltılarak özel girişime faaliyet olanağı tanınmasını, iç ve dış ticarete dengenin korunmasını, zirai kredi ve araç-gereç yardımlarıyla teknik ziraatin geliştirilmesini, vergilerde indirimler yapılmasını

öngörmekteydi. Devleti iktisadın üzerine çıkarmak ve özel girişimi desteklemek genel ilkesi temelinde, yabancı sermayenin teşviki, bütçede tasarruf yoluna gidilerek enflasyonist olmayan doğal yollarla iktisadi yapının geliştirilmesi en önemli hedeflerdi. Bunun yanısıra bayındırlık alanında devlet işletmelerinin verimli çalışmaları sağlanarak kara-deniz ve demiryolu ağlarının birbirleriyle uyumlu ve işlevsel hale getirilmeleri, tekelleşme ve gümrük tarifelerinin yeniden düzenlenerek gümrüklerde karaborsacılığın engellenmesi de programın hedefleri arasında bulunmaktaydı. Yani kanunlar ile ormancılığın geliştirilmesi ve hayvancılıkta hastalıklarla mücadele edilmesi planlanmaktaydı.

III. Menderes Hükümeti (17 Mayıs 1954-9 Aralık 1955) programı yabancı sermayeyi desteklemek ve enflasyonist olmayan para politikaları ile iktisadi yapıyı geliştirmeyi amaçlamaktaydı. Programda sanayi alanında yabancı sermayenin faaliyet göstermesi için yeni kanunlar çıkarılması ve ayrıca dış kredi olanaklarından da yararlanılması düşünülmekteydi. Ziraatin modernleştirilmesi çiftçiye traktör verilmesi, üretimin artırılması programın zirai hedefleri arasında yer alırken, hayvancılık konusunda yeni meraların bulunması hastalıklarla mücadele edilerek artan talebin karşılanması hedefleri dikkat çekmekteydi. Bayındırlık faaliyetlerinde özel girişimden de yararlanılması düşünülürken, bazı vergilerin artırılarak bütçeye kaynak aktarılması da amaçlanmaktaydı. Programın bütçe ve para konusunda önemle üzerinde durduğu nokta, denk bütçe esasının devam ettirilerek lüks ve israftan kaçınılması ve paranın değerinin korunması idi.

IV. Menderes Hükümeti (9 Aralık 1955- 25 Kasım 1957) programı, iktisadi yapının güçlendirilmesi ve yerli yabancı sermayenin artırılarak üretimde devlet

müdahalesinin en aza indirilmesi çerçevesinde ziraatte, teknik ziraatin yaygınlaştırılması, çiftçiye araç-gereç desteği, zirai gereksinim maddeleri ithalinde kolaylık fiyatlarda destekleyici önlemler alınması öngörülmektedir. Sanayi ve madenler konusunda özel girişimin teşviki ve yeni vekalet düzenlemeleri söz konusuydu. Yabancı sermayenin teşviki konusu, daha önceki programlarda olduğu gibi IV. Menderes kabinesi programının da değişmeyen ögesi durumundaydı. Bütçede denge sağlanırken ,üretimle uyumlu bir bütçe hazırlanması programın diğer bir hedefiydi.

V. Menderes Hükümeti (25 Kasım 1957-27 Mayıs 1960) programı dış yardımlar ve yabancı sermayenin teşviki konularına ağırlık vermekle birlikte, iktisadi düzene zarar veren etkilerin ortadan kaldırılması çerçevesinde milli korunma kanununun yeniden gözden geçirilmesini ve piyasada fiyat kontrolünün sağlanmasını amaçlamaktaydı. Yabancı sermaye ile ortaklıklar yapılması ve uzun vadeli kredilerden yararlanılması yanında her alanda özel girişimin teşviki de programda dikkat çekilen hususlardı. Ziraatte, üretimin artırılarak modern pazarların oluşturulması ve ziraatte çalışan nüfusun desteklenmesi öngörülmürken, mali alanda paranın değerinin korunması, bütçede artış yapılması ve bankaların kredi olanaklarının, üretim alanlarına tahsisi düşünülmektedir.

22 Mayıs 1950- 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında on yıl boyunca iktidarda bulunan beş Menderes Hükümetinin programlarına bakıldığında genelde aynı ilke ve hedefleri belirledikleri görülmektedir. Programlara hakim olan ‘özel girişime ve yabancı sermayeye destek’ anlayışı çerçevesinde, 1951 ve 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Petrol Kanunu, Maden Kanunu gibi bir dizi

kanunlar ile yerli özel girişim ve yabancı sermaye yatırım alanına çekilmek istenmişti. Bu kanunlar ile yabancı sermayeye önemli kolaylıklar sağlanmış olmasına karşın, yabancı sermayenin yeterince yatırım yapmadığı görülmekteydi. Menderes hükümeti programlarında üzerinde durulan bir başka nokta ise ziraatti. ‘Ziraate dayalı kalkınma’ hedefinden hareketle çiftçiye kredi, araç-gereç vb. yardımları yapan hükümetler teknik ziraatin geliştirilmesi ve makineleşme konularına büyük önem vermişlerdi. 1950 sonrası tarımda makine kullanımının son derece yaygınlaştığı ve bunun da üretim alanında olumlu etkiler yaptığı görülmekteydi. 1955 sonrası IV. Menderes hükümeti ile birlikte tarım ağırlıklı kalkınma hedefinin yerini ‘sanayiye dayalı kalkınma’ almaya başlamıştı. Programlarda denk bütçe hedefi her zaman ifade edilmekle birlikte uygulamaya konulamamış ve enflasyon artışıyla birlikte 1958 yılında devalüasyon yoluna gidilmişti. Mali politikalarındaki enflasyonist yaklaşımlar sonucunda ülkede dengeli bir ekonomi sağlanamamıştı ve bu gelişmelere siyasi istikrarsızlıkların da eklenmesiyle on yıllık Menderes hükümetleri dönemi son bulmuştu.

ÖZET

1939-1960 tarihleri arasında yönetime gelen on üç hükümetin programları esas alınarak hazırlanan bu çalışmanın amacı, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Türk hükümetlerinin programlarında belirlenen hedeflerin, genel iktisadi uygulamalardaki izdüşümlerini yakalayabilmek ve ne ölçüde gerçekleştirildiklerini değerlendirebilmektir.

Çalışmanın kapsadığı 1939-60 süreci, dünya ve Türkiye açısından önemli iktisadi değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın dolaylı etkileri karşısında Türkiye'de, devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmek suretiyle korumacı ve özel sektöre dar olanaklar sunan devletçi politika eğilimlerinin yerini liberal iktisat politikaları almaya başlamış ve özellikle 1947-1950 sürecinde hız kazanarak 1950-1960 sürecine damgasını vuran özel sektörü desteklemekten ve yabancı sermayeye iktisadi faaliyetlerde geniş yer veren bir seyir izlenmişti. Mevcut çalışma, bu sürecin iktisadi alanda yaşanan dönüm noktalarını ve politika değişimlerini hükümet programları dahilinde değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Uygulanan iktisadi politika farklılıklarını 1939-50 ve 1950-60 süreci olarak iki ayrı parti dönemindeki yansımalarıyla incelerken, bu tarihlerde hükümetlerin uygulamayı öngördüğü iktisadi politikaların yer aldığı hükümet programları, çalışmanın temel kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu noktada, bazı hükümet programlarının dönemin genel iç ve dış siyasi koşullarından etkilenerek hazırlandıkları, bazılarının dönemin güncel politika söylemlerine yer veren daha yüzeysel hedefler belirlediği, bazılarının ise dönemin iç-dış siyasi oluşumlarıyla

birlikte iktisadi hayata yönelik ayrıntılı öngörülerde bulunan hedefler saptadığı görülmektedir.

Çalışmaya konu olan süreç ele alınırken, dönemin tüm iktisadi olaylarından ziyade hükümet programlarının sadece iktisadi politikayı ilgilendiren konuları ve bunların dönemin iktisadi hayatında uygulamaya konan yansımaları üzerinde durulmuştur. İktisadi politikaya yön veren genel eğilimlerin neler olduğu ve hükümetlerin programlarında yer verdikleri amaçların ne dereceye kadar gerçekleştirilebildiği sorusu, bazı örneklemeler yoluyla cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk bölümde hükümet programları değerlendirilmiş; ikinci bölümde ise iç ve dış iktisadi ve siyasi gelişmelerin şekillendirdiği oluşumlar incelenerek, hükümet programlarındaki iktisadi amaç ve öngörülerin ne ölçüde hayata geçirildiği ortaya konulmuştur.

1939-60 sürecinin iktisadi politika eğilim ve değişimlerini hükümet programları ışığında irdeleyen bu çalışmada, TBMM Zabıt Cerideleri'nden, kanun, kararname ve görüşmeler ile ilgili olarak TBMM arşiv belgelerinden, başbakan ve parti başkanlarının konuşmaları ve partilerin yayınlarından, ele alınan dönemin iktisadi verileri için ise, Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı ve ilgili bakanlıkların döneme ait verilerinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan bu birincil kaynakların yanısıra, hükümet programlarının uygulamadaki örneklemelerinin saptanmasında döneme ait yayınlanmış kitap ve makale gibi telif eserlere de başvurulmuştur.

ABSTRACT

This MA dissertation aims to explore the competing ideals and the realities of the economic prospects that pervaded the central economic themes of the thirteen Turkish cabinet programmes between 1939 and 1960. It also aims to give examples on how the Turkish economic system worked in practice and how the conflicts over a wide array of economic issues and prospects were expressed and resolved by the existing Turkish governments in power.

The period under study includes a constant condition of economic and political flux in Turkey and the world in general. In view of the war-time direction of economic affairs between 1939 and 1945, the Turkish governments increasingly intervened in the economic life to fulfil the financial demands of the Turkish society. However, the economic policies in the period between 1947 and 1950 developed in a more liberal sense. Between 1950 and 1960, the governmental policies on economy combined initiatives of private enterprises with state organisations and welcomed foreign subsidies for economic and social development in Turkey.

The present study does not give a comprehensive account of all economic prospects and realities of the Turkish governments, nor a complete historical picture of Turkish economy, including industry, banking, transportation, trade, financial services and agriculture, in the period under review; its purpose is the more tentative one of exploring the territory common to both. The first chapter of the thesis analyses the economic programmes of the Turkish cabinets (which belonged to two different parties-the cabinets of the Republican Party by 1950; and then those of the

Democratic Party between 1950 and 1960). The second chapter tries to assess the fulfilments of various economic segments of the cabinet programmes.

The present dissertation, which reviews the economic prospects and efforts of the Turkish cabinets between 1939 and 1960, tries to reach a value overview of Turkey's economic programming into the planning process in reality. It places major importance on the cabinet programmes. It also uses the Parliamentary debates obtained from the archive of the Turkish Grand National Assembly and the speeches of the prime ministers and opposition party leaders issued by the party organisational bodies, as well as other official data published by the State Statistical Institute and the State Planning Institute.

KAYNAKÇA

1. Resmi Yayınlar

a. Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı ve İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları

DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara 2001.

_____, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara 1968.

_____, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara 1968.

_____, Türkiye İstatistik Yıllığı, Ankara 1977.

_____, Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı,
Ankara 1973.

DPT, 1948 Türkiye İktisat Kongresi, DPT yayınları., Ankara 1997.

İstatistik Umum Müdürlüğü, Türkiye Milli Geliri 1938, 1948-1956, Ankara 1957.

_____, Zirai İstatistik Özetleri 1936-1956, Ankara 1957.

b. Düstur

DÜSTUR, 3. Tertip, C. 35, No. 82.

_____, 3. Tertip, C.35, No. 193.

_____, 3. Tertip, C. 35, No. 194.

_____, 3. Tertip, C.24.

c. Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları

TBMM, Kavanin Mecmuası, Dönem 6, C. 21, Ankara 1940.

_____, Dönem 6, C. 24, Ankara 1943.

_____, Dönem 9, C. 33, Ankara 1951.

_____, Dönem 9, C. 37, Ankara 1954.

TBMM, **Tutanak Dergisi**, Dönem 5, C. 29, s.215-216.

_____, Dönem 6, C. 1, s.20-21.

_____, Dönem 6, C. 27, s.21-25.

_____, Dönem 7, C. 1, s.22-26.

_____, Dönem 8, C. 1, s.27-37.

_____, Dönem 8, C. 12, s.223-225.

_____, Dönem 8, C. 15, s.162-164.

_____, Dönem 8, C. 6, s.672-675.

_____, Dönem 9, C. 1, s.24-32.

_____, Dönem 9, C. 6, s.60-66.

_____, Dönem 10, C. 1, s.21-34.

_____, Dönem 10, C. 8, s.251-255.

_____, Dönem 11, C. 1, s.57-64.

TBMM, **Zabıt Cerideleri**, Dönem 7, C.1, s.21.

_____, Dönem 7, C.18, s.455.

2. Kitaplar

1951 Sanayi Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı yay.,

Ankara 1951.

1958 Bütçesi Hakkında Hürriyet Partisinin Görüş ve Tenkidleri, Hürriyet Partisi

yay. no.7, Ankara, Balkanoğlu Matbaası, 1958.

AFETİNAN, A., **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Sanayi Planı**

1933, TTK yayını, Ankara 1972.

_____, **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**, TTK yay.,

Ankara 1989.

_____, **Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı 1936**, TTK

yay., Ankara 1973.

AĞAOĞLU, Samet, **Arkadaşım Menderes**, İstanbul, Baha Matbaası, 1967.

AHMAD, Feroz-Bedia Turgay, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı**

Kronolojisi 1945-1971, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1976.

AKSÖZ, İbrahim, **Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç**,

Atatürk Üniversitesi yayını no:47, Ankara .1973.

AKTAN, Reşat, **Türkiye İktisadi**, III. Bölüm, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1978.

ALPAR, Cem, **Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma**, Ankara İktisadi ve

Ticari İlimler Akademisi yay no.124, Ankara 1978.

ARAR, İsmail, **Hükümet Programları (1920-1965)**, İstanbul 1968.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1919-1938), C.1, TTK yay.,Ankara 1961.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C.2, Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

_____, **AYDEMİR Şevket Süreyya, İnkılap ve Kadro**, Ankara, Bilgi

Yayınevi, 1968.

Başvekil Adnan Menderes'in 1958 Bütçe Müzakerelerindeki Konuşmaları,

Basın-Yayın ve Turizm Vekaleti yay., Ankara 1958.

BAYDAR, Ertuğrul, **İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri**, Maliye Tetkik

Kurulu yay., Ankara 1970.

BİLA, Hikmet, **CHP (1919-1999)**, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1989.

_____, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul 1974.

BREMOND, Janine-A.GELEDAN, **İktisadi ve Toplumsal Kavramlar Sözlüğü**, (çev.Ertuğrul Özkök), Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.

BULUTAY, Tuncer, **Türkiye’nin 1923-1972 Dönemindeki İktisadi Büyümesi**, Maliye Bakanlığı yay., Ankara 1974.

BULUTOĞLU, Kenan, **100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün 4.Menderes Kabinesi Programını Tenkit Konuşması (16.12.1955), CHP İzmir İl İdare Kurulu yay., İzmir, Piyasa Matbaası, 1956.

CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün 4.Menderes Kabinesi Programını Tenkit Konuşması (16.12.1955), CHP İzmir İl İdare Kurulu yay., İzmir, Piyasa Matbaası, 1956.

CİLLOV, Haluk, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi yay.no.1132, İstanbul 1965.

ÇALIKAYA, Hurşit (çev.), **Türkiye İktisadi Kalkınması ,Barker Misyonu Raporu**, Dünya Bankası yay., Washington 1951.

ÇAVDAR, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara 1999.

DERİN, Haldun, **Türkiye’de Devletçilik**, İstanbul, Çituri Biraderler Basımevi, 1940.

DİKER, Mazhar, **Türkiye’de Ormancılık**, Orman Genel Müdürlüğü yay., Ankara, Akın Matbaası, 1947.

DOĞAN, Mustafa (haz.); **Adnan Menderes'in Konuşmaları**, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1957.

EROĞUL, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge yay., Ankara 1998.

GİRİTLİOĞLU, Fahir, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.

GÜLALP, Haldun, **Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri**, Yurt yay., Ankara 1987.

HAMİTOĞULLARI, Beşir, **İktisadi Sistemimizin Oluşmasında Lozan Antlaşması'nın Etkileri**, Lozan'ın 50.Yılı Armağanı, İstanbul Üniversitesi yay., İstanbul 1978.

Hububat Siyasetimiz, DP yay. no.10, Ankara, Güneş Matbaası, 1954.

İnönü'nün Beşinci Menderes Hükümeti Programını Tenkidi (4 Aralık 1957), CHP yay., Ankara, Güzel Sanatlar Matbaası, 1958.

KEPENEK Yakup-Nurhan YENTÜRK, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi 1938-1945**, İletişim yay., İstanbul 1996.

KÖKSAL, Bilge-A. İLKİN, **Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)**, Yapı Kredi Bankası yay., İstanbul 1973.

Maliye Vekilinin 1957 Yılı Bütçelerini Büyük Millet Meclisi Umumi Heyetine Takdim Nutku, Maliye Vekaleti Tetkik Kurulu yay., Ankara, Başvekalet Matbaası, 1957.

MERAY, Seha, **Lozan Barış Konferansı**, C. 2, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara 1973.

Milli Şef Cumburreisi İnönü Tarafından 19 Mayıs 1944 Günü Verilen Nutuk,

CHP Genel Sekreterliği yay., Ankara, Ulus Basımevi, 1944.

ÖKTE ,Faik, **Varlık Vergisi Faciası**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1951.

PAMUK, Şevket-Zafer TOPRAK, **Türkiye’de Tarımsal Yapılar**, Ankara, Yurt Yayınevi, 1988.

PARASIZ, İlker, **Türkiye Ekonomisi: 1923’ten Günümüze Türkiye’de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları**, Ezgi Kitabevi yay., Bursa 1999.

SERİN, Necdet, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası: 1923-1973**, A.Ü.S.B.F. yay. no. 388, Ankara 1975.

SEVGİN, Nazmi (haz.), **Celal Bayar Diyor ki (1920-1950)**, İstanbul, Tan Matbaası, 1951.

SEZEN, Seriya, **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü yay. no: 293, Ankara 1999.

SÖNMEZ, Osman, **II. Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’nin İktisadi Politikası**, Konya 1992.

TABAKOĞLU, Ahmet, **Türk İktisat Tarihi**, Dergah yay., İstanbul 1985.

TEKELİ, İlhan-S. İLKİN, **1929 Dünya Ekonomik Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1977.

_____, TEKELİ İlhan - İLKİN Selim, **Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı**, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi I, O.D.T.Ü. yay., Ankara 1974.

TEZEL, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2000.

- TOKGÖZ, Erdiñ, **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin İktisadi Siyaset Sistemi II**, Ankara, Ülkü Basımevi, 1946.
- TUNCER, Baran, **Türkiye'de Yabancı Sermaye Sorunu**, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, Sevinç Matbaası, 1968.
- TURGUT, Serdar, **Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi**, Ankara, Adalet Matbaacılık, 1991.
- Yabancı Sermaye**, DP yay. no.1, Ankara, Güneş Matbaası, 1954.
- YAŞA, Memduh, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, Akbank yay., İstanbul 1980.
- Yeni İktidarın Çalışmaları 1950-1952**, Demokrat Parti yay., İstanbul 1952.
- YILDIRIM, İsmail, **Cumhuriyet Dönemi'nde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi yay, Ankara 2001.

3. Makaleler

- ALKİN, Erdoğan, "Dış Ticaret" **C.D.T.A.**, İletişim yay.,C. 2.
- AYSAN, Mustafa, "Atatürk'ün Ekonomi Politikası", **Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri (Kasım 1980)**, C.1, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1981.
- BABÜROĞLU, Selahattin, "Atatürk Dönemi ve Sonrası Kamu İktisadi Teşebbüsleri", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, A.Ü.S.B.F yay., Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara 1982.

- ÇAVDAR, Tevfik, "Cumhuriyet Dönemi Başlarken Türkiye Ekonomisinin Görünümü ve Yapısal Kökenleri", **Türkiye Ekonomisinin 50.Yılı Semineri**, İstanbul, Sermet Matbaası, 1973.
- GÜRSEL, Seyfettin, "Dış Borçlar", **C.D.T.A.**, İletişim yay., C. 2.
- İLKİN, Selim, "Birinci Sanayi Planının Hazırlanışında Sovyet Uzmanların Rolü", **Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II, O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi 1979-1980 Özel Sayısı**, Ankara 1980.
- İYİDİKER, Hikmet, "Atatürk'ün İktisat Politikası", **Atatürk Haftası Armağanı**, ATASE yay., Ankara 1987.
- KAZGAN, Gülten, "Tarım", **C.D.T.A.**, İletişim yay., C. 9.
- KEPENEK, Yakup, "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri", **C.D.T.A.**, C. 7.
- ÖZYURT, Hasan, "Atatürk Dönemi İktisat Politikası", **Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri (Kasım 1981)**, C. 3, No. 54, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1981.
- SERİN, Necdet, "Türkiye'de İktisadi Kalkınma ve Yabancı ve Hususi Sermaye", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, No. 3, C.13, Ankara 1958.
- TÜRK, İsmail, "Cumhuriyet Döneminde Teşvik Tedbirleri ve Geleceği", **Cumhuriyet'in 50. yılı Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, A.Ü.S.B.F. yay. no. 382, Ankara 1975.
- ÜLKEN, Yüksel, "Atatürk'ün İktisadi Kalkınma Modeli", **Uluslararası Atatürk Konferansı Tebliğleri (Kasım 1980)**, C.1, Boğaziçi Üniversitesi yay., İstanbul 1981.
- YÜZGÜN, Arslan, "Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi", **C.D.T.A.**, İletişim yay., C.1.